ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 51

3–4

IULIE-DECEMBRIE

2000

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

Datorită unor regretabile dificultăți, prezentul număr al revistei apare cu o mare întârziere. Următoarea apariție va fi un tom pe doi ani, 52–53, 2001–2002 prin care dorim să recuperăm aceasta întârziere. Rugăm abonații, partenerii de schimb și colaboratorii revistei să manifeste înțelegere și să ne acorde în continuare încrederea lor.

În țară, revista se poate procura prin poștă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711, București, România, Tel. 4021-411 90 08, 4021-410 32 00; Fax: 4021-410 39 83, E-mail: edacad@ear.ro; web: www.ear.ro; RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect 1, P.O. Box 33–57, Fax 4021-222 64 07, Tel. 4021 618 51 03; 4021-222 41 26, București; România, ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, Tel. 4021-301 87 86, Fax: 4021-335 02 96, București, sector 5, România.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă 11, 010667 București, tel. 0040 212 88 69, fax 004021 212-88 62; E-mail: mirceababes@hotmail.com
Normele de redactare a manuscriselor și lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3–4, p. 343–370.

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5,
Tel. 4021-411 90 08; 4021 410 32 00/2107, 2119; Fax: 4021-410 39 83
050 711, București

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 51 **nr. 3–4** **iulie–decembrie 2000**

SUMAR

STUDII

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 51 **N°s 3–4** **juillet-décembre 2000**

SOMMAIRE

LANDSCAPE ARCHAEOLOGY OF NEOLITHIC SOUTHCENTRAL ROMANIA: AIMS, METHODS AND PRELIMINARY RESULTS OF THE SOUTHERN ROMANIA ARCHAEOLOGICAL PROJECT

DOUGLAS W. BAILEY, RADIAN ANDREESCU, LAURENS THISSEN, ANDY HOWARD, MARK MACKLIN, COSTEL HAITĂ, STEVE MILLS

Începând din 1998, în cadrul *Southern Romania Archaeological Project (SRAP)* este investigat modelul habitatului şi exploatării terenului în neolitic în valea râului Teleorman, la nord de Alexandria. Integrând experienţa locală cu noile tehnologii de cercetare în teren, cu geomorfologia şi cu studiul ceramicii, proiectul SRAP tinde să răspundă la întrebările: când, cum şi de ce, după 6000 a.Chr. oamenii au populat această regiune. Lucrarea de faţă prezintă scopurile, metodele şi rezultatele preliminare ale cercetărilor întreprinse, tratând în special trecerea de la locuirile temporare Boian la tellurile gumelniţene şi specificul producţiei ceramice de tip Boian.

INTRODUCTION

Since 1998, the Southern Romania Archaeological Project (SRAP) has been investigating the Neolithic landscape at Lăceni-Măgura, Teleorman County. [1] Originally attracted to investigate the unusual discovery of Boian Culture ceramics on the Teleorman Valley floor, the project has expanded to examine a range of critical questions about the local Neolithic. SRAP has produced annual reports for the national archaeological conferences (Andreescu and Bailey 1999b, 2000, 2001, 2002), two preliminary reports with a third in press (Bailey et al. 1999; 2001; in press), several articles (Andreescu and Bailey 1999a; Andreescu et al. 2002; Bailey et al. 2002; Howard et al. 2003) and a website (**www.cf.ac.uk/srap/**).[2] The present

[1] SRAP gratefully acknowledges the support of the following institutions and individuals: The British Academy, The Society of Antiquaries of London, Cardiff University, The Romanian Ministry of Culture; Ecaterina Ţânţăreanu, Pavel Mirea, Eduard Florea, Pompilia Zakaria, Florin Otomega and the staff of the Muzeul Judeţean Teleorman; the county council of Teleorman County; the Mayor and people of the village Măgura; Professor Muşeţeanu and the staff of the NMIR; Professor Dragomir Popovic; Professor Silvia Marinescu-Bîlcu; Steve Trick, Gary Jones, Adrian Bălăşescu, Vali Radu, Mihai Tomescu, Constantin Haită, Heike Neumann, Sorin Oanţă, Alexander Dragoman and the students participants from Cardiff University and University College, London.

[2] Contributions include the following analyses: Bălăşescu (2001, 2002), Bălăşescu and Radu (2002), Radu (2001, 2002), Mills (2002, in press) and Trick (in press).

S C I V A, tomul 51, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 2000, p. 131–151

article sets out the research context in which SRAP is working and lists the project's aims, objectives, methods and results to date. The project is a long-term investigation; a detailed final report will appear soon after fieldwork is completed.

AIMS AND RESEARCH CONTEXTS

The fundamental aims of SRAP are to refine and deepen our knowledge of the record of settlement and landuse in the Neolithic of southcentral Romania. These aims emerged from a professional consensus that we need to expand and refine current understandings of where and how people lived between 6000–3800 BC in this region. As the project team explored the Neolithic record, specifically the Teleorman County, a series of important research questions emerged. While the first questions focused on understanding the Boian material in the valley bottom at Lăceni-Măgura, it soon became clear that a scientific understanding and explanation of the position of the Boian material at Lăceni would require a fuller reconstruction of the broader Neolithic sequence in the valley. Furthermore, it became clear that a fuller understanding of the bigger sequence would require the application of a multi-disciplinary approach that was able to work both at the site-specific scale (e.g., the excavation of individual habitations) as well as at the landscape scale (e.g., the investigation of sedimentation across a river catchment).

RESEARCH CONTEXT

What do we know about the Neolithic of southcentral Romania? On the one hand we have a considerable collection of published information about some parts of southern Romania and about some phases of the Neolithic. This is especially the case for the later part of the sequence, particularly the Gumelnița tell settlements of the fifth millennium BC. Large-scale excavations have been completed at Căscioarele (Dumitrescu 1986) and are underway in the region at Vitănești (Andreescu 1999, 2000, 2001, 2002) as well as further afield at Uivar[3], Pietrele[4], Bordușani (Marinescu-Bîlcu et al. 1997) and Hârşova[5] (Popovici and Rialland 1996; Popovici et al. 1998–2000).

At a broader scale, there is an older literature about the phases of the Neolithic that preceded the emergence of tell settlements. Thus, Comşa's volume on the Boian Culture (Comşa 1974a) remains the main text, though more recent contributions have opened up the study in new and exciting directions (e.g., see Neagu 1999b for a review, and Neagu 1999a for a map of Boian sites and short site reports). While Boian sites have been excavated, fewer have been published in detail (e.g., Zaharia 1967) and, most critically, little attention has been given to placing individual sites within their larger landscape and environmental contexts.

[3] See the project website: http://www.uni-wuerzburg.de/vfg/Uivar.html.
[4] See the project website: http://www.ruhr-uni-bochum.de/ufg/Forschung/ Pietrele/pietrele.html.
[5] See the project website: http://www.culture.gouv.fr/culture/arcnat/harsova/fr/.

Our understanding of the Dudeşti Culture is less complete, with a handful of sites and fewer detailed publications having to stand for the entire region (Comşa 1956, 1959, 1969, 1971, 1974b; Şerbănescu 1997; Neagu 2000) with complementary work referring to events further to the west in Oltenia (Nica 1976). Our understanding of the Criş Culture settlement and communities was even thinner.[6] While more work has been completed to the west (e.g., at Gura Baciului; Lazarovici 1979), only two Criş sites were known from the region of Muntenia (Târgşoru Vechi and Dulceanca) with the latter being the only one from Teleorman County (Teodorescu 1963; Comşa 1994). Indeed, the low number of earliest sites had led to theories of an absence of population; as well shall see, both ideas are incorrect and reflect, if anything, an absence of research and the limitations of what are now commonly recognized as outdated methods and theories.[7]

In almost all of these components of the Neolithic in southcentral Romania, the questions that had been asked and the research strategies that had been adopted had focused on retrieving a particular type of information. For example, our understanding of the Boian Culture and its proposed sub-phases was limited to discussions of the decoration and form of ceramics; an absence of radiocarbon dates[8] and lack of good stratigraphic sequences documenting physical relationships between Boian sub-phases made impossible the investigation of critical questions about causes of changes in material culture. It was time to ask new questions about the Neolithic in this region, questions that examined critical new categories of data such as the conditions and potential causes of the major cultural and social changes that the older work had succeeded in identifying.

RESEARCH QUESTIONS

In context of existing work and at the broad chronological scale of the Neolithic, SRAP has been asking the following questions. What happened just before the first appearance of the earliest settled, pottery-making, cultivating and breeding Neolithic communities in the region? What were the environmental and geomorpological conditions in which the pre-neolithic hunter-gatherer-fisher-herders lived? Were there significant differences between these conditions and those that prevailed after the start of the Neolithic? Indeed what is the absolute date for the earliest Neolithic communities in the region? What is the character of the earliest Neolithic in the region? Where did the people who made Criş pottery live? What did they do? Were they fully sedentary communities, or were they semi-sedentary, moving about the landscape, stopping here or there on a seasonal or annual basis? What is the character of their habitations? Indeed, are we correct in calling them habitations? Are they best defined as houses, as huts, as tents, or as

[6] But see Zaharia (1962).

[7] Since the start of our work in 1998, an excellent review of Neolithic archaeology in the Teleorman has been completed by Pavel Mirea (Mirea 2002). See also Spiru (1996).

[8] But see the important series from Căscioarele in Bem (1998–2000).

something else for which we have no clear modern analogy? Were all of the individual pit-features that make up a Criş site occupied at the same time? If so can we honestly talk about Criş villages? Alternatively, were the pit-features used sporadically, or were individual pit-features used in sequence, one after the other? Equally critically, what do the contents of individual pit-features tell us about the activities that took place there? What do the detailed records of micromorphologically-assessed, pit-structure stratigraphies inform us about the duration of pit- and site-use? Furthermore, what can we say about the long-accepted understandings of Criş ceramics? Does the typological entity that we now agree is 'Criş' represent a people or a set of activities or even a single, chronologically distinct phase of the Neolithic? Regardless of the form of the answers to these questions, each will refine our understanding of Criş life.

SRAP is posing the same questions about the Dudeşti and Boian uses of the Teleorman landscapes. What are the true archaeological and functional characters of these distinct cultural phenomena? Beyond chronological sequence and ceramic definition, what are the important distinctions and, no less importantly, the similarities among Criş, Dudeşti and Boian sites? How are we to understand the differences among them and the transitions from one to the other? Are the long-accepted explanations of population migration still adequate? What alternatives might there be for a better understanding of the changes that we accept as defining the Neolithic sequence in the region? For example, why, in the fifth millennium BC, did communities settle down into villages that grew into the monumental tells of the Gumelniţa culture? Again, are existing culture-historical interpretations still satisfactory? What new perspective can we gain from recent advances in environmental and geomorphological sciences and how might these new categories of data help us to understand in a more rigorous and scientific manner the emergence of tell settlements as well as the other, earlier, inter-cultural changes of the Neolithic?

These are all big questions and we suggest that the answers to them will come only from archaeological investigation that spreads well beyond the spatial limits of a single excavation or the individual methodologies of one specialist's energies or expertise. SRAP is attacking these questions with a multi-disciplinary team working in a variety of contexts at a range of sites across the well-defined Neolithic landscape at Lăceni-Măgura. SRAP's plan-of-attack against the big research questions blends the large-scale information of the environment, landscape, river-valley and river-catchment with the specifics of highly detailed work at individual sites within the broader landscape. Indeed, since we started our work, we now know that our almost randomly chosen research zone contains sites of all of the Neolithic sub-phases, Criş to Gumelniţa.

PROJECT OBJECTIVES AND METHODOLOGY

In order to reach its aims and in order to answer its research questions, SRAP is meeting the following objectives: 1) to carry-out a multi-disciplinary investigation of Neolithic settlement patterns and related environmental contexts in an area large enough to allow comparison of diverse topography, soils and sedimentation, yet

small enough to allow intensive study; 2) to document, reconstruct and interpret the paleo-history of the Teleorman River valley at Lăceni-Măgura from before 6000 BC to after 3800 BC; 3) to document, reconstruct and interpret the pattern of Neolithic land-use in the research area; 4) to excavate with a high-resolution strategy a significant portion of a pre-Neolithic site, a Criş site, a Dudeşti site, and a Boian site; 5) to propose explanations for the different choices that people made in the Neolithic concerning the location and permanence of habitation in the research area; and 6) to suggest how the result of SRAP-work might contribute to answering similar questions in other parts of the lower Danube basin in Romania and Bulgaria as well as further afield in southern Europe, the circum-pontic region and the Aegean.

Methodology

SRAP employs a multi-disciplinary methodology that combines environmental, geomorphological, topographic, and traditional archaeological practices. The project is set-up within a Geographic Information System (GIS)[9] that provides both a spatial data-base and archive for mapping results and a coordinating centre to which the many different strands of research are connected and inter-linked.[10]

Fieldwalking

At the largest scale, sites are mapped onto the GIS as they are discovered or as the team visits, documents and defines them: sites are logged with a hand-held Global Positioning System (GPS) and preliminary details of site-size and chronological/cultural identification are noted. In order to produce scientifically accurate records of the distribution of sites and of the sizes and concentrations within individual sites, the project carries out intensive field-waking (fig. 1/a)(see Mills 1999a for methods). Field-walking teams record the densities of surface material across the landscape. Areas with high densities of Neolithic material are identified as sites and given a unique identification based on their location in particular river valleys: thus, Teleor 008 is site number 8 in the Teleorman Valley; Ved 003 is site number 3 in the Vedea Valley.[11] Following preliminary identification and logging with the GPS, the field-walking team re-visits each site that has been identified and carries out an intensive surface-grab (fig. 1/b): a 10 × 10 m grid is laid out over the area and all cultural material in each grid square is collected, taken to the project labs at the Teleorman Museum, washed, sorted, weighed and counted (see Mills 1999b).[12]

[9] See Mills (2001).

[10] Individual project specialist responsibilities are as follows: GIS and fieldwalking (Steve Mills); excavation and sondaging (Radian Andreescu, Douglass Bailey, Pavel Mirea); geomorphology (Mark Macklin, Andy Howard); micromorphology and geology (Costel Haită); ceramics (Laurens Thissen); lithics (Ivan Gatsov); fauna (Adrian Bălăşeşcu, Vali Radu); micro-flora (Amy Bogaard); team logistics (Eduard Florea).

[11] The intention is to avoid the confusion that comes from naming several different sites with the same local village name.

[12] The methodology employed is derived from that developed by John Cherry and colleagues for sites in Greece (Cherry et al. 1991).

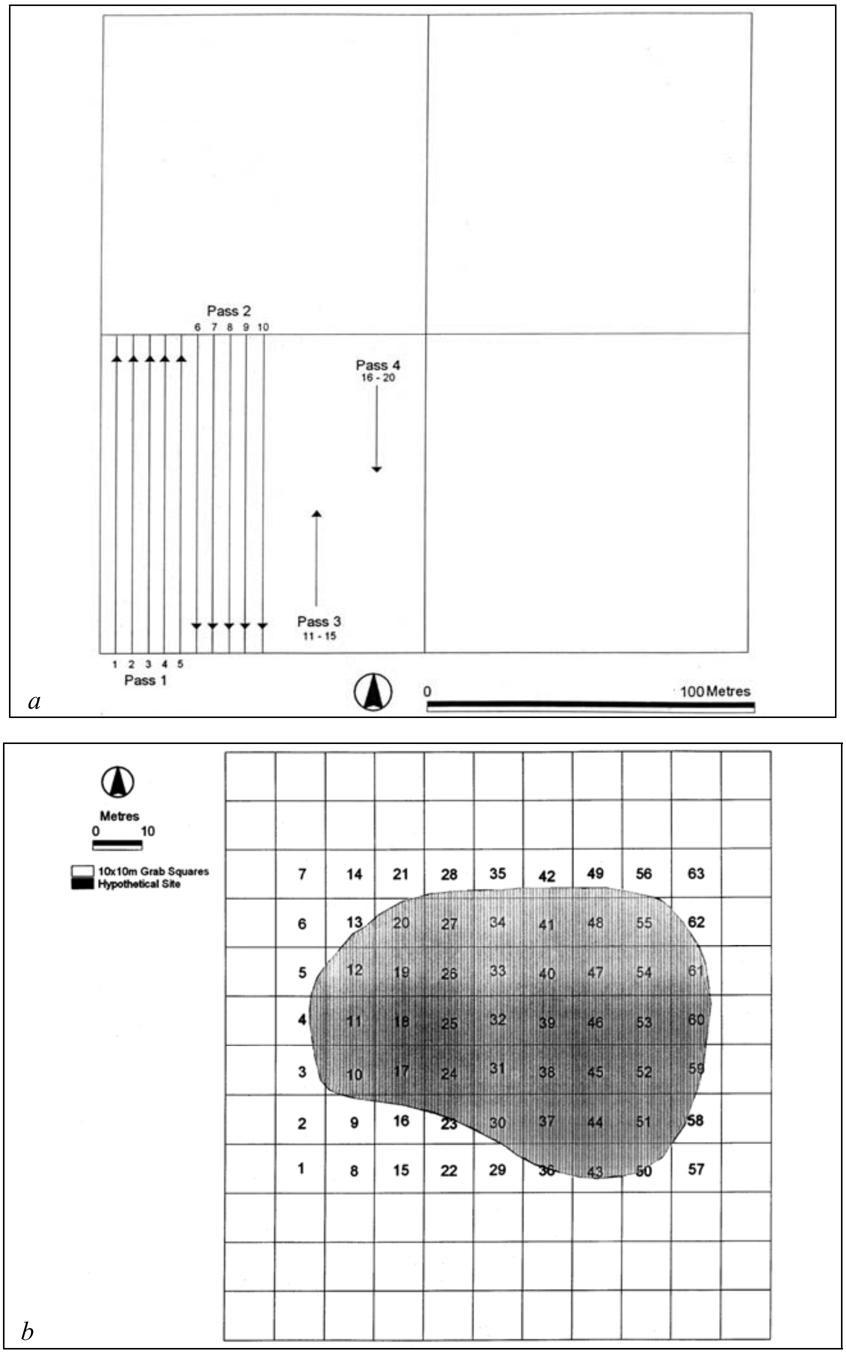

Fig. 1. *a* Four 100 × 100 m grids showing the method of fieldwalking using successive passes of fieldwalkers; *b* Hypothetical example showing the distribution of material found during fieldwalking and the 10 × 10 m grid positioned and numbered in preparation for intensive surface-grab.

Sondages

Based on the results of analyzing the grab material, the project excavates small sondages in order to clarify the sub-surface archaeological record. Sondages are usually no larger than 1.0 × 2.0 m though they can easily and quickly be extended in any direction if required. Excavation proceeds with shovels, trowels and other hand-tools; digging is by set unit depths (or 'spits') bounded within larger depositions archaeological contexts where the latter are obvious.[13] Material from each numbered context is kept apart from material from other contexts. Within individual sites, context numbers run from 1 to infinity: each context at each site thus has a unique number. All soil from the sondages is sieved through a 1.0 × 1.0 cm wire mesh at the site and all cultural material (including coarse-ware ceramics and bits of building material) is retained for cleaning and laboratory analysis. Where available, samples for dating are taken (preference is for animal bone or cereal grain for Accelerator Mass Spectrometry analyses). Exposed sections are drawn in elevation and plans are completed of contexts and features. Soil samples are taken from the exposed sections for micromorphological analysis. The philosophy behind this strategy is to recover and record the maximum information as quickly as possible. The aim is to provide quantified data about the density of material (e.g., weights and counts of ceramics per cubic meter) so that SRAP can compare and contrast the character of different contexts within individual sites and among different sites across the landscape. Based on the results of sondages, the project decides whether or not to excavate larger areas at particular sites.

Geomorphology

The geomorphology team carries out its own set of topographic investigations, also tied into the project GIS. SRAP geomorphologists use handheld GPS units to map the terrain according to subtle variations in the surface elevation of the landscape. Based on these maps and field-observations of vegetation and surface soils, the geomorphologists propose reconstructions for the alluvial and sedimentilogical (pre)history of the landscape. To refine and confirm these reconstructions, SRAP digs large and deep test-pits. Geomorphological pits are positioned where surface topography suggests important paleo-events might have had an impact on the formation of the landscape or where one sub-surface sedimentary or alluvial feature meets another one. Usually located well away from sites and surface-scatters of cultural material, the pits are excavated with a mechanized back-hoe digger. Pits are c. 3.0 × 3.0 m and up to 4.0 m deep. Records are made of the soils and sediments exposed in pit section; samples (if material is present) are taken for dating and for micromorphological study. Logged in with a hand-held GPS, these pits are quickly filled-in.

[13] Here the term context is understood as any natural or anthropogenic feature in the soil and thus includes both obvious archaeological elements such as floors or pits but also less easily understood depositional units such as cuts from later natural events such as flooding.

In order to uncover and record the sedimentological and geomorphological histories of individual sites as efficiently as possible, the team also cuts thin slit-sondages at the edges of sites. Dug by pick, shovel and trowel, slit-sondages run outwards from the perimeter of each site and reveal the stratigraphic and geomorphological connections between the cultural and the natural features. Slit-sondage profiles are drawn and sampled for micromorphology and (where possible) dating.

Post-excavation analyses

One of the most important components of the project is the contemporary, laboratory-based analysis of materials collected from field-walking and sondage excavation. In the laboratory[14] material from surveys and sondages is washed and dried, then sorted by type (e.g., bone, ceramic, stone, building material). Each type of material for each context is counted, weighed and sized; counts, weights and sizes are entered into a computer spreadsheet (MS Excel). It is immediately possible to have a rough comparative index for each part of each sondage or for each grid within a field-walked site.[15] Individual categories of material then go to specialists who carry out their own analyses.

Ceramics are studied during the field-season with particular attention towards determining technology (clay sources, fabric identities and categories, forming techniques, surface-finishing, firing procedures, motor-habit patterns), morphology and categorisation (typologies, use-functions and use-lives), social and economic contexts (organic residues, domestic versus centralised production, discard patterns, refitting), and post-depositional processes (abrasion, erosion, secondary-burning and sherd-sizing).

Micromorphological samples are taken to Bucureşti for sectioning and microscopic analysis. During excavation, SRAP takes regular samples of soil for flotation analysis. Soils removed for flotation, are placed in large, heavy duty plastic bags, labeled with the relevant context or unit number and are taken straight to the museum for processing (i.e., they are not sieved at site nor are cultural materials removed). At the museum, the flotation team processes the soil samples in the flotation machine, and extracts minute organic and cultural remains (e.g.,

[14] SRAP is fortunate to have the facilities and laboratory space of the Muzeul Judeţean Teleorman in which to carry out analyses.

[15] Counts and weights of material allow rough calculations of densities of material per cubic metre for level of each site. It is thus possible to get an idea of the character of each context or unit within one site or between different sites. All ceramics and building material are also sized with a standard template; information about size of ceramics and building material is entered into spreadsheets and provides comparative data that can be used in examination of depositional and post-depositional processes such as discard, erosion, and trampling.

fish and rodent bones, lithic flakes, carbonized cereal and weed grains, carbonized wood) and then sends them to the relevant specialists for analysis.[16]

PRELIMINARY RESULTS

While fieldwork continues, preliminary results are encouraging and we have been able to make progress to answering some of the project's main research questions. Initial fieldwalking covered a large area centred around the original location of Boian sherds eroding out of the drainage channels (later designated site Teleor 001). Mapping of frequency of ceramic material across the valley-bottom revealed clear concentrations (fig. 2/a). Analysis of the material allowed the designation of several separate sites (fig. 2/b). Here we present significant preliminary results about the geomorphology of the river valley and the ceramics from one of these sites Teleor 008.[17]

Geomorphology at Lăceni-Măgura

In the 2000 and 2001 seasons, SRAP geomorphologists focused their attention on reconstructing the Neolithic condition of the Teleorman River Valley at Lăceni-Măgura (i.e., the part of the Teleorman Valley in which were located both the Boian material (Teleor 008) and the Gumelniţa settlement tell at Măgura (Cla 001)).[18] Work by Howard and Macklin and others in Britain and western Europe had shown that with time, the landscapes around rivers (i.e., alluvial landscapes) can change frequently and dramatically (Howard and Macklin 1999; Macklin 1999). Work in western and central Europe had also shown that during the fifth millennium BC there occurred important changes in the character of rivers over a geographically wide-spread area. Specifically, the fifth millennium BC was a period during which river activity settled down: river-flow was reduced and the location of river courses did not change frequently or dramatically. Archaeologically, the fifth millennium BC is a period of great local significance for Neolithic southcentral Romania: it encompasses the emergence of monumental tell settlements and thus the shift from Boian to Gumelniţa patterns of land-use. One of Howard and Macklin's tasks was to reconstruct the alluvial landscape at Lăceni-Măgura and to place the newly discovered Boian sites (Teleor 001, 008, 009, 010, 011, 012) into that context. Basically, SRAP wanted to know, did a settling down of the physical environment play a role in a contemporary settling down of local populations into the permanent villages that became tells?

[16] Further details about the flotation machine and the process can be found in the second preliminary report (Bogaard 2001).

[17] Fuller details of these and other results can be found in Bailey et al. 2002; Bailey et al. in press; Howard and Macklin 2001, in press; Howard et al. 2003.

[18] Howard and Macklin benefited from the earlier SRAP work of Costel Haită and Heike Neumann (Neumann and Haită 1999).

The Boian landscape

The first major result of the geomorphological mapping of the Lăceni-Măgura landscape was the recognition that the Boian sites in the valley-bottom were not randomly distributed across the landscape. In fact, they sat on top of sandy islands (fig. 3). Barely visible across the current terrain, these slightly raised islands are the keys to understanding the Boian landscape. During Boian times, the occupied islands would have been separated by wetter, probably marshy areas. It became

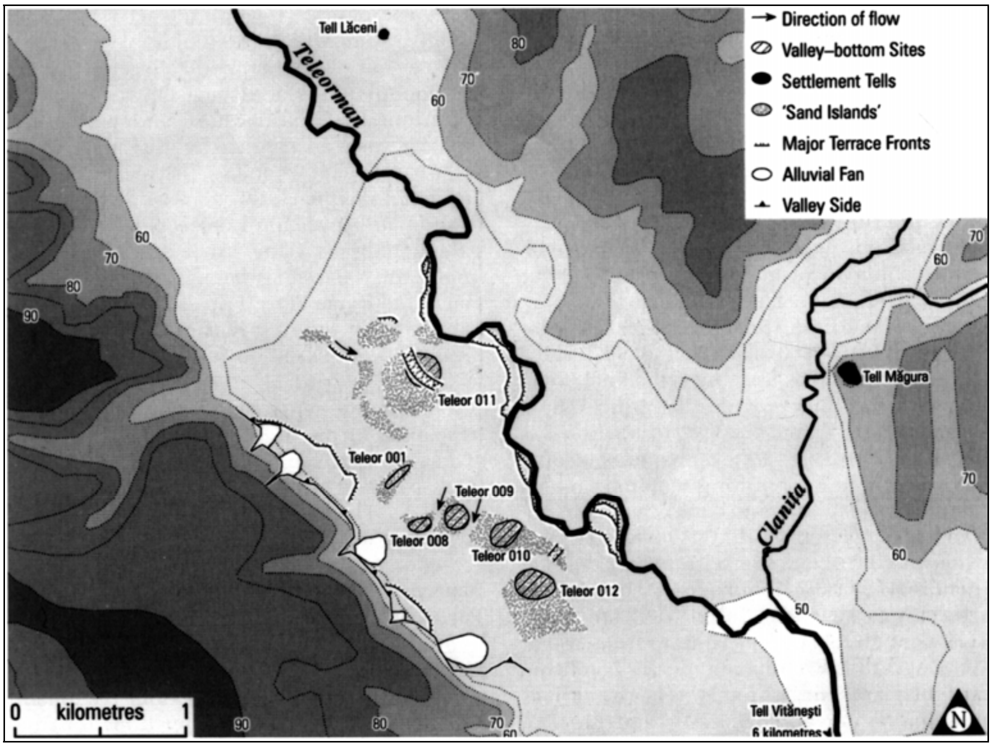

Fig. 3. Plan of the research zone at Lăceni-Măgura in the Teleorman Valley showing Boian Culture sites in the valley bottom and their relationship to sandy islands.

clear that the Boian landscape at Lăceni-Măgura was very different from the one that survives today. Not only was the landscape probably much wetter, but in terms of the river's character and its location, the Boian version of the Teleorman River was probably very different from its current manifestation. It is not yet possible to precisely reconstruct the river-type: was it single- or multi-channeled?; did the channel(s) remain in one place or did it/they move back and forth across the valley bottom from one season to the next? However, it is possible to conclude that, most probably, the Boian landscape (fig. 4/a) would have been a very unstable place, with conditions that would not have permitted long-term occupations of settlement or long-term investments of labour into the large-scale, field-based agriculture that characterises the later Gumelnița settlements. It is not surprising therefore, that the

Boian sites at Lăceni-Măgura were very ephemeral, representing little more than temporary occupations of the sandy islands, occupations that may have lasted no longer than one or perhaps two seasons (Haită 2002).

The Gumelnița landscape

If that was the Boian-phase of the Lăceni-Măgura reach of the Teleorman Valley, how did it compare to the succeeding Gumelnița-phase of the valley? One of the striking patterns of difference between these two phases of the Neolithic is in the location of settlement. Boian sites are on the valley-bottom or on the terrace tops, overlooking the river valley (a nearby site of the latter type was studied in the 1950s; Mitrea and Preda 1959). Gumelnița tells are located on the edges of the valley-bottoms, tucked up against the base of the rising terraces.[19] Work carried out by Costel Haită and Heike Neumann in 1998 (Neumann and Haită 1999) and by Haită in 1999–2002 (Haită 2001a, 2001b, 2002) has shown that the later tell settlements sit on top of slightly raised gravel-bars. It is highly likely that tells developed in locations in the valley-bottoms that were the first to stay unflooded when river-activity settled down in the fifth millenium BC; the gravel bars at the edges of the valley-bottoms would have been such places. In this reconstruction, during the Gumelnița-phase, the landscape of the valley-bottom at Lăceni-Măgura would not have been wet and marshy and the Teleorman would not have been changing its course frequently (fig. 4/b). The Gumelnița-phase valley would have supported larger-scale, field-based agriculture and long-term investment of labour and committment to settlement space. The research zone at Lăceni-Măgura contains two Gumelnița tells at the edge of the valley bottom: Măgura and Vitănești.

Therefore, by mapping local variations in geomorphology, by matching that to larger trends in river activities across Europe during the sixth, fifth and fourth millennia BC, and by studying the sediments, soils and alluvial units under both Gumelnița tells and Boian temporary sites, SRAP has been able to propose a new model for explaining the emergence of tell settlements in this area: a settling down of the riverine landscape allowed a settling down of the human landscape. We hope that future work will elaborate and refine this model; even in its present form it moves forward the on-going debate over the shift from relatively impermanent Boian communities to permanent Gumelnița villages.[20]

Analysis of Boian ceramics at Teleor 008[21]

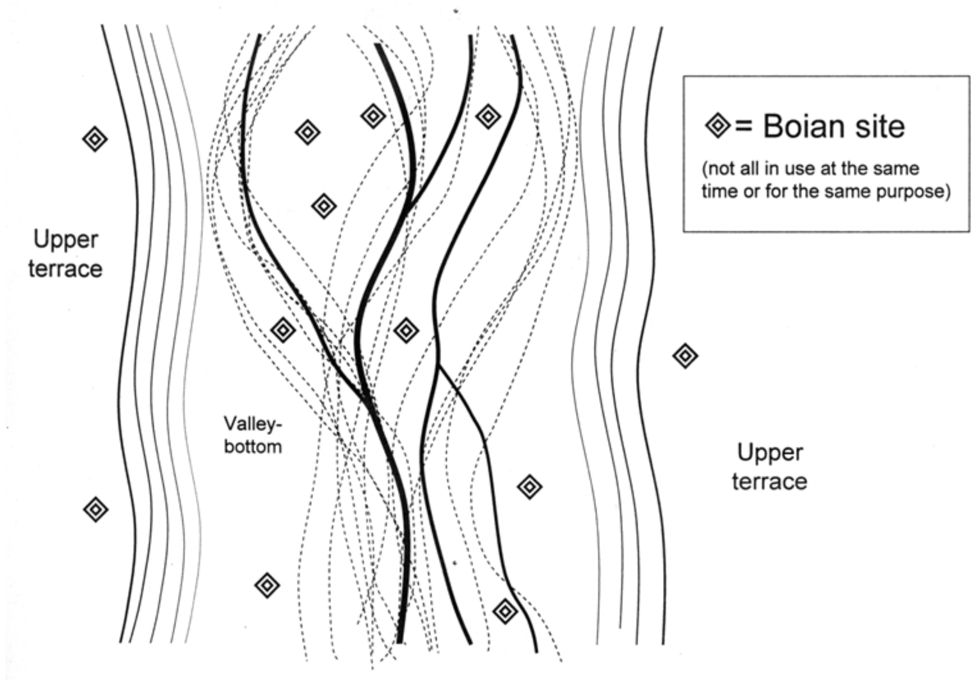
In the 2001 and 2002 seasons, SRAP ceramics analysis concentrated on material from several sondages of the valley-bottom Boian site Teleor 008.[22] Examination centred on material from separate sondages representing two of the traditional Boian

[19] As with any pattern, there are of course exceptions: in the neighbouring Vedea valley, the Țigănești tell sites up on top of the terrace edge.

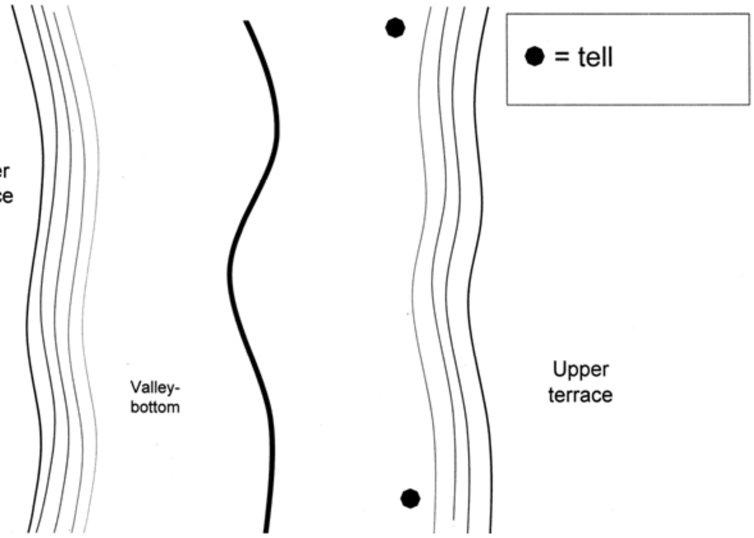
[20] There is also the issue of what happened at the end of the Gumelnița phase. See Bailey et al. (1998) for one possibility based on work at Podgoritsa in northeastern Bulgaria.

[21] For an earlier attempt to understand Boian fabrics see Stoicovici (1974).

[22] A full report on these ceramics is included in the most recent SRAP preliminary report (Thissen in press).

a

b

Fig. 4. Teleorman Valley at Lăceni-Măgura*: a.* Proposed scenario for Boian phase. *b.* Proposed scenario for Gumelnița phase.

sub-phases: Boian-Giuleşti (Sondage 39/41/44) and Boian-Spanţov (Sondage 24/48). The research aims were to document the development of Boian ceramics over time by identifying and describing different fabrics and vessel shapes, by reconstructing production methods and firing techniques, and bysuggesting patterns of usage. A total of 2,941 sherds (amounting to almost 29 kg) was studied. All of the sherds were studied by breaking the sherd to reveal a fresh fracture and then examining the characteristics of the fracture under a 20x microscope.

Fabric analysis

Fabric analysis followed standard procedures of recording information about inclusions (frequency, size, sorting, rounding, type), core and surface colours, fractures (zoning and fracture type), surface hardness (using Moh's scale) and surface feel. Dr Thissen identified seven different Boian fabrics from Teleor 008, although ninety percent of the ceramics were made of two fabrics (Chaff Ware and Untempered Ware) and of these the vast majority was made of Chaff Ware. The proportion of fabrics used remained constant through the phases represented, although Chaff Ware increased and Untempered Ware decreased in the Boian-Spanţov contexts.

Chaff Ware consists of abundant, well-sorted, chaff (3-4 mm in size) that has left black carbonized voids which are shiny and appear black against the core of the sherd. In addition this ware contains sparse-moderate, subangular-subrounded, fairly-well sorted, medium-sized (≤ 1.0 mm), glistening whitish-grey quartz. Occasionally there are also present, ill-sorted, sparse, medium-sized, soft and scratchable, limestone particles. The fractures are irregular and reveal zoning with velvety-black cores and brown-black margins and surfaces. Surface hardness is 2.5 on the Moh's scale; surfaces feel rough or smooth to the touch, depending on surface treatment. As was observed in all of the Teleor 008 fabrics, Chaff Ware contained well-sorted, fine-sized, mica particles which can be seen as a 'mica-shimmer' on the inside and outside surfaces of the vessels.

Untempered Ware contains sparse, well-sorted, fine-sized (and occasionally medium-sized), slightly glistening, subangular-subrounded, quartz/quartzite inclusions. The fractures reveal dark brown-black cores; interior and exterior surfaces are grey-brown, grey-black and, rarely, ochre-brown. Surfaces can be scratched with a finger-nail (Moh's scale 2-3), are well burnished, and often decorated with fine fluting (i.e., *plissé).* Surfaces and fractures feel smooth to the touch. Untempered Ware is the only Teleor 008 fabric that does not contain chaff.

The remaining 10 percent of the ceramics are made from the following fabrics. Fine Chaff Ware is very similar to the Untempered Ware though it contains moderately frequent inclusions of well-sorted fine chaff. Fractures are more irregular than with Untempered Ware; fracture zonation also is similar (brown-black-brown) with very small margins. Surfaces are burnished. Shell Ware is similar to Chaff Ware except that it includes very sparse, small fragments of crushed shell. Grog Ware contains abundant, badly-sorted, coarse-sized fragments of crushed pottery sherds. Fractures reveal a grey-black core; surfaces are ochre-

coloured and rough feeling with a Moh's scale of 2.5. Quartz Ware may be a variant of Chaff Ware. It contains very little chaff, very dense, moderately sorted, subrounded grit and white quartz sand. It is soft, and surfaces feel irregular. Limestone Ware contains the following inclusions: badly-sorted, subangular-subrounded, medium-coarse sized (up to 3.0 mm) quartz: badly-sorted, subrounded, medium-sized (1.0-2.0 mm) limestone granules; well-sorted, finely chopped chaff; and mica. Fractures are smooth-irregular and zoned (brown-black-brown with 1.0 mm margins). Interior and exterior surfaces are light-brown. Surfaces are smoothed and slightly burnished in the interiors; exteriors are usually roughened.

Vessel morphology and use

Three main categories of vessels are represented at Teleor 008: open forms, closed forms and special forms. Open forms include cups, beakers, dishes and three varieties of bowls (fig. 5/I-IV). Cups, beakers and dishes are distinguished as follows: cups have rim-diameters of 12.0 cm or less and their height is less than their diameter (fig. 5/I); beakers also have rim-diameters of 12.0 cm or less but have heights that are greater than or equal to their diameters (fig. 5/II); dishes have diameters between 15.0-30.0 cm and have heights that are equal to or less than their half of their diameters (fig. 5/III). Bowls are hemispherical, carinated or shouldered (fig. 5/IV). Closed forms include pots (with hole-mouths or off-set necks; fig. 5/Va-b) and larger vessels of unknown form. Special shapes include lids, sieves and excised vessels of unknown shapes.

The three most frequent forms are beakers made from Untempered Ware, hole-mouth pots with roughened exteriors made from Chaff Ware, and thick-walled vessels made from Chaff Ware and having excised decoration which is often filled with white paste. If, as is assumed, the beakers were used for drinking then their weight (when full) and lack of handles suggests that they would have been used by adults and not children. Beakers are carefully made and finished, usually decorated with fluting (i.e., *plissé*) and have small indentations on their rims. There is almost no change in the shape, proportion or decoration of beakers between the Giuleşti and the Spanţov phases at Teleor 008. Cups are similar to beakers in character and use, though they have different proportions and are less frequent.

More frequent than beakers are the hole-mouth pots which have surface-roughened exteriors (i.e., barbotine) and which, most probably, were used for cooking. The thick-walled, Chaff Ware, vessels with excised decoration would have been large with intricate designs and impressive appearance (especially the contrast between black surface and white infilling on the exteriors). Interiors were not burnished. Most probably, these vessels were used for storage of dry-goods (the slightly porous and unburnished interiors would not have retained liquids); most likely they were kept on permanent display perhaps serving to express the status of the particular household. The following functions can be suggested for different shapes: cups and beakers (drinking); dishes and bowls (eating/serving); hole-mouth pots (cooking); and excised vessels (storage).

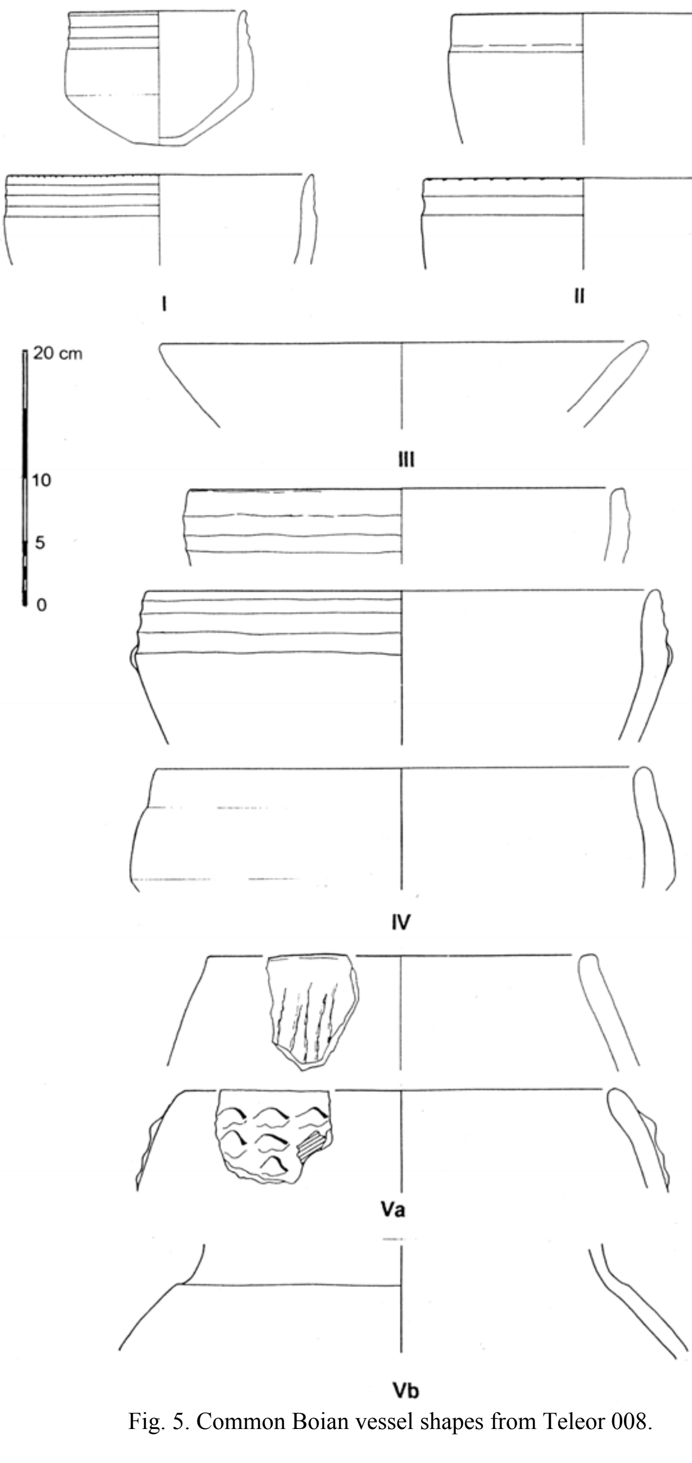

Fig. 5. Common Boian vessel shapes from Teleor 008.

Production and firing

All fabrics were made from clays available from the silty deposits in the valley-bottom. The addition of chaff to all of the fabrics (except for Untempered Ware) may have been intended to increase the strength of the pot as it increases vessel-resistance to thermal shock (Rye 1981: 34). Vessels were formed with a variety of methods: the coil-method was used for hole-mouth vessels; beakers and cups were made by pinching a ball or slab of clay into the desired shape; dishes and bowls were made by pinching, coiling or both methods.

Although the Boian pottery from Teleor 008 was not fired to a high temperature, people exerted a high degree of control over firing and cooling procedures. The thin, sharp margins of cores revealed in the factures of Untempered and Chaff Ware sherds prove that these pots were fired in the open and cooled rapidly. Very different was the firing of the thicker-walled, excision-decorated pottery (also made from Chaff Ware) which had black exterior surfaces and brown or reddish interiors. The fractures of these sherds reveal no zoning; probably, pots were placed upside down in the fire and fired in an oxidizing atmosphere. At the end of firing, the oxygen flow to the vessels was cut off, perhaps by covering the pots with sand.[23] The result is the vessel's black exterior surface, the excisions of which could be filled with highly-contrasting white paste. It is clear that the people who made Boian pottery did so with particular outcomes in mind (especially of surface colour); they manipulated firing and cooling conditions in order to achieve these outcomes.

Pottery conclusions

The ceramics from the different Boian phases at Teleor 008 reveal no significant shifts in the daily practices of processing, presenting and storing foods. The Giuleşti to Spanţov shift that can be documented for decorative style among the excised Chaff Ware vessels does not correspond to any contemporary changes in the two dominant categories of vessels: the Untempered beakers and the Chaff Ware cooking pots. The care and attention that Boian people expended on making the intricately decorated black-surfaced, excised vessels and the expressive, social value thus implied suggests that these pots functioned to display the act of storage; public display must have played a significant part in Boian daily life. Much more work remains to be done to expand and refine these patterns and conclusions; future work will focus not only on Boian material but also on ceramics from other phases of the Neolithic in the Teleorman Valley.

[23] For a similar case, see the technical analysis of pottery from the Chalcolithic site at Dündartepe, Turkey (Thissen 1993: 215).

SIGNIFICANCE AND CONTINUING WORK

The preliminary results reported here begin to move us towards answering the project's big research questions. The geomorphological work has proposed a possible explanation for the shift to permanent tell settlement in the fifth millennium BC. The ceramics work on the Boian material from Teleor 008 provides us with important suggestions for understanding better how pottery was made as well as how it was used and perceived by the people who lived in the Teleorman Valley in that phase of the Neolithic. All of this preliminary work requires expansion and refinement. Especially critical will be a series of absolute dates with which we can inter-relate the many different and dislocated cultural and natural features that constitute the Neolithic landscapes at Lăceni-Măgura.[24] As important will be the larger-scale excavation of a newly discovered site, Teleor 003, an agglomeration of pit-structures with Criş and Dudeşti material. A detailed pollen study, based on new pollen cores, will take place soon.[25] Furthermore, new sub-projects need to locate and reconstruct the pre-Neolithic landscapes and human activities in the research area.

All of these objectives are set for the next phase of SRAP. The project has choosen to publish the preliminary results contained in this article as one part of our shared philosophy promoting frequent dissemination of information as work goes-on, almost in real-time. Our preliminary reports and project website are complementary parts of this strategy as are informal symposia held in Alexandria. The SRAP philosophy is inclusive and open – the more discussion that can accompany the fieldwork the stronger will be the final conclusions.

AUTHORS

D.W. Bailey, School of History and Archaeology, Cardiff University, PO Box 909, Cardiff CF10 3XU United Kingdom; baileydw@cardiff.ac.uk

R. Andreescu and *C. Haită*, Muzeul Național de Istorie a României, calea Victoriei nr 12, Bucureşti radian_romus@yahoo.com

L. Thissen, 2e Jan v/d Heydenstraat 86, 1074 XZ Amsterdam, Netherlands; lthissen@freeler.nl

A. Howard, School of Geography, Politics and Sociology,Geography,University of Newcastle Upon Tyne, Newcastle Upon Tyne, NE1 7RU, United Kingdom; A.J.Howard@newcastle.ac.uk.

M. Macklin, Institute of Geography and Earth Sciences, University of Wales at Aberystwyth, Aberystwyth SY23 3DB, United Kingdom; mvm@aber.ac.uk

S. Mills, Historic Environment Service, Percuil Building, Old County Hall, Station Road, Truro, TR1 3AY, United Kingdom; smills@cornwall.gov.uk

---

[24] We have one date for a Boian-Giuleşti context at Teleor 008: 4710-4550 cal BC at one sigma (Beta 148762; 5790 +/- 40 BP).

[25] Initial assessment of the potential for pollen work in the area has been carried out by Mihai Tomescu (Tomescu 1999, 2001).

BIBLIOGRAPHY

Andreescu, R. 1999. *Vităneşti, com. Purani, jud. Teleorman,* in: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1998*, Bucureşti, p. 130.

Andreescu, R. 2000. *Vităneşti, com. Purani, jud. Teleorman,* in: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1999*, Bucureşti, p. 113.

Andreescu, R. 2001. *Vităneşti, com. Purani, jud. Teleorman,* in: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, Bucureşti, p. 271.

Andreescu, R. 2002. *Vităneşti, com. Purani, jud. Teleorman*, in *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, Bucureşti, p. 197.

Andreescu, R. and Bailey, D.W. 1999a. *Obervaţii preliminare privind locuirea neo-eneolitică pe Valea Teleormanului*, in: *Civilizaţia Boian pe teritoriul României*, M. Neagu (ed.), Călăraşi, p. 11–13, 55–57.

Andreescu, R. and Bailey, D.W. 1999b. *Lăceni-Măgura, jud. Teleorman,* in: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1998*, Bucureşti, p. 64.

Andreescu, R. and Bailey, D.W. 2000. *Lăceni-Măgura, jud. Teleorman,* in: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1999*, Bucureşti, p. 52–53.

Andreescu, R. and Bailey, D.W. 2001. *Lăceni-Măgura, jud. Teleorman,* in: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000*, Bucureşti, p. 127–130.

Andreescu, R. and Bailey, D.W. 2002. *Lăceni-Măgura, jud. Teleorman,* in: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Bucureşti, p. 195–199.

Andrescu, R., Bailey, D.W., Mills, S., Trick, S. and Mirea, P. 2002. *Locuirea neo-eneolitică din valea Teleormanului, zona Lăceni-Măgura*, Studii de Preistorie 1, p. 33–46.

Bailey, D.W., Tringham, R.E., Bass, J., Hamilton, M., Neumann, H., Stevanović, M., Angelova, I. and Raduncheva, A. 1998. *Expanding the dimensions of early agricultural tells: the Podgoritsa Archaeological Project, Bulgaria*, Journal of Field Archaeology 25(4), p. 373–396.

Bailey, D.W., Andreescu, R. and Mills, S. (eds.) 1999. *The Southern Romania Archaeological Project: Preliminary Report 1998*, Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff.

Bailey, D.W., Andreescu, R., Mills, S and Trick, S. (eds.) 2001. *The Southern Romania Archaeological Project: Second Preliminary Report*, Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff.

Bailey, D.W., Andreescu, R., Howard, A.J., Macklin, M.G. and Mills, S. 2002. *Alluvial landscapes in the temperate Balkan Neolithic: transitions to tells*, Antiquity 76, p. 349–355.

Bailey, D.W., Andreescu, R., Mills, S. and Jones, G. (eds.) in press. *The Southern Romania Archaeological Project: Third Preliminary Report*, Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff.

Bălăşescu, A. 2001. *Preliminary archaeozoological study of mammalian fauna,* in: Bailey et al., p. 131–144.

Bălăşescu, A. 2002. *Studiu arheozoologic preliminar al faunei de mamifere descoperite pe valea Teleormanului*, Studii de Preistorie 1, p. 59–70.

Bălăşescu, A. and Radu, V. 2002. *Culesul, pescuitul şi vânătoare în cultura Boian pe teritoriul României*, Studii de Preistorie 1, p. 73–94.

Bem, C. 1998–2000. *Elemente de cronologie radiocarbon. Ariile culturale Boian, Gumelniţa, Cernavoda I şi Precucuteni-Cucuteni/Tripolie*, CAMNI 11, 1, p. 337–359.

Bogaard, A. 2001. *Charred plant remains from flotation in 2000*, in: Bailey et al., p. 115–130.

Cherry, J.F., Davis, J.L. and Mantzourani, E. 1991. *Landscape Archaeology as Long-term History: Northern Keos in the Cycladic Islands*, Los Angeles.

Comşa, E. 1956. *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti şi unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpaţi*, SCIV 7, 1–2, p. 41–49.

Comşa, E. 1959. *Săpăturile de salvare de la Bogata şi Boian*, Materiale 5, p. 115–123.

Comşa, E. 1969. *Date noi privire la relaţiile dintre cultura Dudeşti şi cultura Ceramicii Liniare*. SCIV 20, 4, p. 567–573.

Comşa, E. 1971. *Données sur la civilisation de Dudeşti*, PZ 46, 2, p. 195–249.

Comşa, E. 1974a. *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti.

Comşa, E. 1974b. *Nouvelles données sur l'évolution de la culture Dudeşti (phase Cernica)*, Dacia N.S. 18, p. 9–18.

Comşa, E. 1994. *Aşezarea Starčevo-Criş de la Dulceanca*, Analele Banatului 3, p. 13–40.

Dumitrescu, V. 1986. *Stratigrafia asezării-tell de pe Ostrovelul de la Căscioarele*, CCDJ 2, p. 73–81.

Haită, C. 2001a. *Micromorphological study 2000*, in: Bailey et al., p. 61–80.

Haită, C. 2001b. *Soils and sediments: report for the 2000 season*, in: Bailey et al., p. 81–98.

Haită, C. 2002. *Studiu sedimentologic preliminary asupra locurii neo-eneolitice din valea Teleormanului, zona Lăceni-Măgura*, Studii de Preistorie 1, p. 47–58.

Howard, A. and Macklin, M.G. 1999. *A generic geomorphological approach to archaeological interpretation and prospection in British river valleys: a guide for archaeologists investigating Holocene landscapes*, Antiquity 73, p. 527–541.

Howard, A. and Macklin, M.G. 2001. *Geomorphological development and archaeological potential of the Teleorman Valley: report of the 2000 season*, in: Bailey et al., p. 21–30.

Howard, A. and Macklin, M.G. in press. *Report of geomorphological sondaging in the Teleorman Valley*, in: Bailey et al., p. 20–39.

Howard, R., Macklin, M., Bailey, D.W., Andreescu, R. and Mills, S. 2003. *The origins of villages in the Balkan Neolithic and the alluvial history of a Danube tributary*, in: *Alluvial Archaeology*, (A. Howard, D. Passmore and M. Macklin eds.), Rotterdam, p. 24–43.

Lazarovici, Gh. 1979. *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca.

Macklin, M. 1999. *Holocene river environments in prehistoric Britian: human interaction and impact*, Journal of Quaternary Science 14, p. 123–145.

Marinescu-Bîlcu, S., Popovici, D., Trohani, G., Andreescu, R., Bălăşeşcu, A., Bălteanu, A., Bem, C., Gàl, E., Haită, C., Kessler, E., Moise, D., Radu, V., Tomescu, M., Venczel, M., Vlad, F. and Voinea, V. 1997. *Archaeological researches at Borduşani-Popină (Ialomiţa County). Preliminary report*, CAMNI 10, p. 35–143.

Mills, S. 1999a. *Fieldwalking*, in: Bailey et al., p. 35–44.

Mills, S. 1999b. *Surface collections: grab techniques*, in: Bailey et al., p. 45–52.

Mills, S. 2001. *The SRAP GIS project*, in: Bailey et al., p. 31–40.

Mills, S. 2002. *The Significance of Sound in Fifth Millennium BC in Southern Romania: Auditory Archaeology in the Teleorman River Valley*, unpublished PhD dissertation, School of History and Archaeology, Cardiff University.

Mills, S. (in press), *Studying the sound of the Neolithic landscape*, in: Bailey et al. (eds.), Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff, p. 40–59.

Mirea, P. 2002. *Contribuții la cunoaşterea neo-eneoliticului în sud-vestul Munteniei*, unpublished dissertation, Universitatea Hyperion, Bucureşti.

Mitrea, B. and Preda, C., p. 175–176.

Neagu, M. (ed.) 1999a. *Civilizația Boian pe teritoriul României*, Călăraşi.

Neagu, M. 1999b. *Cultura Boian*, in: *Civilizația Boian pe teritoriul României*, (M. Neagu ed.), Călăraşi, p. 5–7.

Neagu, M. 2000. *Comunitățile Dudeşti-Cernica din centrul şi sud-estul Câmpiei Române*, in: *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000,* Tulcea, p. 53–66.

Neumann, H. and Haită, C. 1999. *Soils and geomorphology*, in: Bailey et al., p. 5–24.

Nica, M. 1976. *La culture Dudeşti en Olténie*, Dacia N.S. 20, p. 123–145.

Popovici, D. and Rialland, Y. 1996. *Vivre au bord de Danube il y a 6500 ans*, Paris.

Popovici, D., Randoin, B., Rialland, Y., Voinea, V., Vlad, F., Bem, C., Haită, G. 1998–2000. *Les recherches archéologiques du tell de Hârşova (dép. de Constanza) 1997–1998*, CAMNI 11, 1, p. 13–124.

Radu, V. 2001. *Preliminary archaeozoological study (Bivalvia, Gastropoda and Reptilia)*, in: Bailey et al., p. 145–146.

Radu, V. 2002. *Studiu arheozoologic preliminar al materialului prelevat din siturile de pe valea Teleormanului (Bivalvia, Gastropoda şi Reptilia),* Studii de Preistorie 1, p. 71–73.

Rye, O.S. 1981. *Pottery Technology. Principles and Reconstruction*. Washington.

Şerbănescu, D. 1997. *Contribuții la răspândirea civilizației Dudeşti*, CCDJ 15, p. 81–96.

Spiru, I. 1996. *File de istorie teleormăneană*, Alexandria.

Stoicovici, E. 1974. *Analiza mineralogică a unor fragmente ceramice de tip Boian*, in: E. Comşa, *Istoria comunităților culturii Boian*, Bucureşti, p. 259–260.

Teodorescu, V. 1963. *Cultura Criş in centrul Munteniei (pe baza săpăturilor de la Tîrgşorul Vechi)*, SCIV 14, 2, p. 251–274.

Thissen, L.C. 1993. *New insights in Balkan-Anatolian connections in the Late Chalcolithic: old evidence from the Turkish Black Sea littoral*, Anatolian Studies 43, p. 207–237.

Thissen, L.C. (in press). *The ceramics of Teleor 008, a Boian period site in S. Romania,* in: Bailey et al. (eds.), Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff, p. 60–79.

Tomescu, M. 1999. *Palynological investigations in the Teleorman River Valley*, in: Bailey et al., p. 25–34.

Tomescu, M. 2001. *Palynological investigations: preliminary results*, in: Bailey et al., p. 99–114.

Trick, S. (in press). *View-shed analysis in the Teleorman Landscape*, in: Bailey et al. (eds.), Cardiff Studies in Archaeology, Cardiff, p. 80–99.

Zaharia, E. 1962. *Considérations sur la civilisation de Criş à la lumière des sondages de Leț*, Dacia NS. 6, p. 5–51.

Zaharia, E. 1967. *Angaben über die Boian-Giuleşti-Kultur. Die Siedlung von Leț*, Dacia NS. 11, p. 5–38.

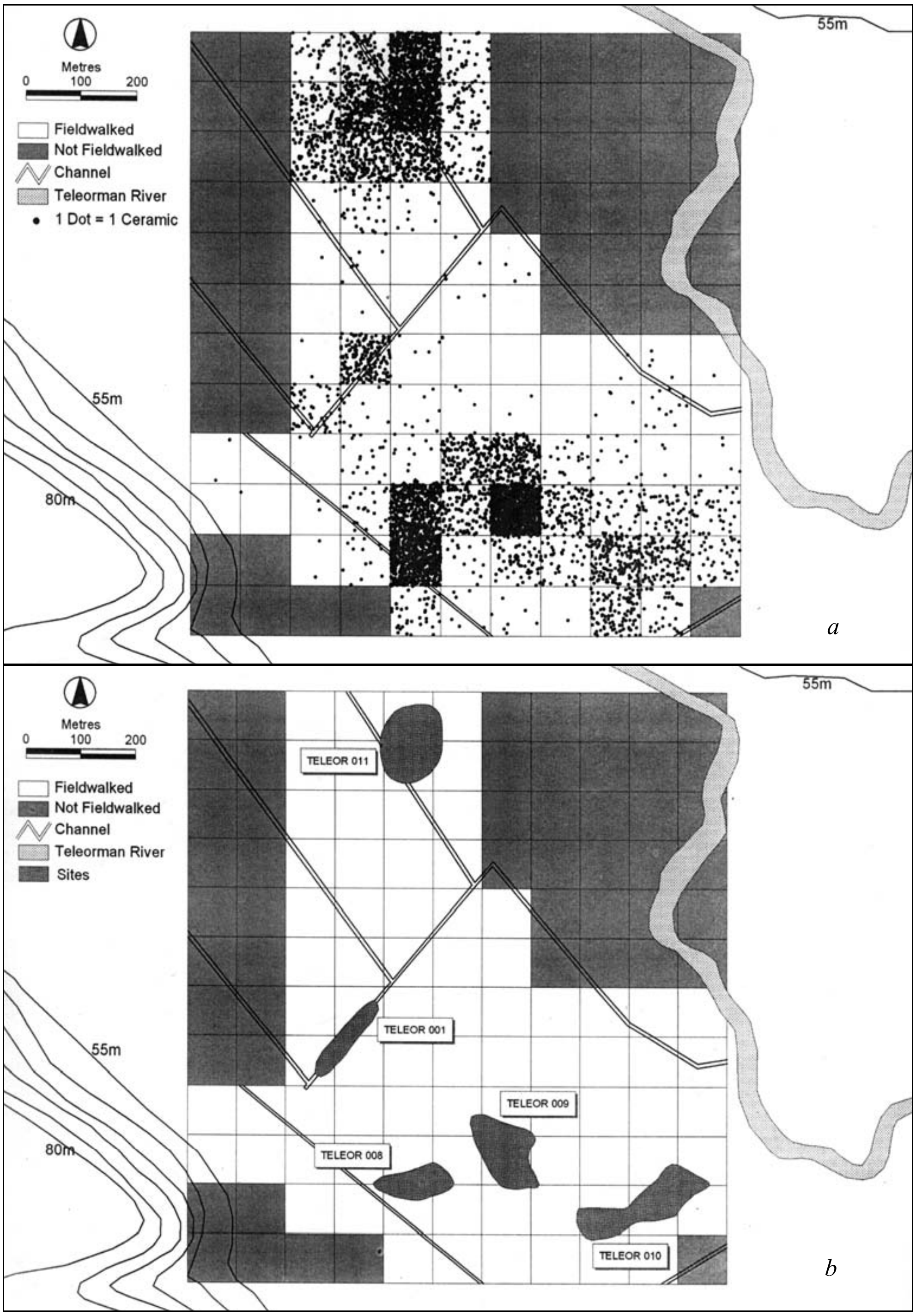

Fig. 2. *a* Distribution of ceramic material over the Teleorman Valley bottom at Lăceni-Măgura; *b* Designation and surface-extent of sites based on density of ceramics.

DACII ŞI LUPII.
PE MARGINEA TEORIEI LUI MIRCEA ELIADE

DAN DANA

Este discutată teza lui **Mircea Eliade** despre existenţa unei **confrerii războinice dacice**, bazată pe o derivare **etimologică** a numelui lor din **lupi**, pornind de la **izvoare literare** (**Strabon** şi **Hesychius**, coroborate cu simbolismul **stindardului dacic**, ***draco)*** şi pe o identificare a luptătorilor daci cu aceştia. Deşi această teză se bucură în prezent de o largă acceptare, analiza premiselor de la care pleacă şi a argumentelor nu este în măsură să o confirme. Datele „pozitive" despre **religia dacică**, extrem de reduse, nu îngăduie acceptarea unei asemenea opinii; iar majoritatea studiilor din istoriografia română despre **religia dacică** denotă o gravă **defazare teoretică**.

Emiterea de către Mircea Eliade a teoriei sale despre *relaţia daci-lupi* a provocat, cum se va vedea, diverse atitudini, pro sau contra, şi a influenţat discuţiile ulterioare asupra religiei dacice (însă, evident, nu aşa de mult ca studiul său despre Zalmoxis, considerat în prezent teoria-standard); ecourile sunt destul de variate, în funcţie de mediul emitent. Este importantă mai întâi precizarea teoriei sale[1] şi a felului în care s-a constituit, ca şi o analiză critică a argumentaţiei şi a implicaţiilor sale.

Eliade a urmat aici aceleaşi principii, ca şi în celelalte studii ale sale: „pentru că semnificaţia unei credinţe sau a unui comportament religios nu se dezvăluie decât în lumina comparaţiilor, n-am ezitat să situăm documentele noastre în perspectiva istoriei generale a religiilor"; „numai în universul valorilor specifice vânătorilor şi războinicilor şi mai ales în lumina riturilor iniţiatice militare, numele etnic al dacilor îşi revelează semnificaţia sa religioasă primitivă"[2].

Demersul său porneşte de la Strabon şi Hesychius, folosind însă ipotezele avansate de predecesori, în special de lingvişti, pentru etimologia numelui dacilor. Cele *două date* de la care porneşte şi pe care se bazează sunt următoarele: după

---

[1] Studiul său a apărut iniţial cu titlul *Les Daces et les loups*, Numen 6, 1959, p. 15–31, pentru a forma ulterior primul capitol din *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970 (p. 13–30). Cartea sa va fi tradusă ulterior în engleză *(Zalmoxis. The Vanishing God*, Chicago–London, 1972, cap. *The Dacians and the Wolves*, p. 1–20), italiană *(Da Zalmoxis a Gengis-Khan*, Roma, 1975) şi germană *(Von Zalmoxis bis Dschingis Khan. Religion und Volkskultur in Südosteuropa*, Frankfurt, 1990). Pentru cele de faţă, voi folosi a doua ediţie românească: *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Bucureşti, 1995[2] (cap. I. *Dacii şi lupii*, p. 1–29).

[2] M. Eliade, *op. cit.*, *Cuvânt înainte*, p. 8.

S C I V A, tomul 51, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie, 2000, p. 153–174

Strabon (7.3.12), dacii s-au numit mai întâi *dáoi*[3]*;* iar o tradiţie conservată de Hesychius arată că *dáos* era numele frigian al „lupului”. P. Kretschmer explicase acest cuvânt prin rădăcina **dhau*: „a apăsa, a strânge, a sugruma”. Urmând o sugestie a lui Kazarow, oraşul *Daoús-dava* din Moesia Inferior[4] ar însemna literalmente „satul lupilor”. Deci, conchide Eliade, dacii se numeau ei înşişi mai demult „lupi” sau „cei care sunt asemeni lupilor”. Tot după Strabon (7.3.12; 11.508), continuă Eliade, sciţii nomazi de la est de Marea Caspică purtau de asemenea numele de *dáoi*[5]. Numeroase triburi sau regiuni purtau nume de lup. Faptul că un popor îşi trage denumirea etnică de la numele unui animal are întotdeauna o semnificaţie religioasă, iar acest nume nu poate fi înţeles decât ca expresie a unei concepţii religioase arhaice. În consecinţă, din mai multe posibilităţi, Eliade o reţine pe cea referitoare la capacitatea de a se transforma ritual în lup. O asemenea transformare, arată Eliade, poate fi legată fie de lycantropia propriu-zisă, fenomen foarte răspândit, dar atestat mai ales în zona balcano-carpatică (după Eliade), fie de o imitare rituală a comportamentului şi aspectului exterior al lupului, ce caracterizează îndeosebi iniţierile militare şi, prin urmare, acele *Männerbünde*, confreriile secrete de războinici. Eliade crede că aceste rituri şi credinţe solidare cu o ideologie războinică au făcut posibilă asimilarea fugarilor, a exilaţilor şi a proscrişilor cu lupii. Pentru a supravieţui, aceşti *în afara legii* se comportau ca nişte veritabili „lupi”.

Pentru iniţierile militare şi ceea ce el numeşte „transformarea rituală în fiară”, Eliade s-a folosit de studiile unor specialişti, ca: L. Weiser, O. Höfler, Stig Wikander, Geo Widengren[6] (pentru iranieni), H. Jeanmaire (pentru spartani), G. Dumézil (iniţieri militare la germani, celţi şi romani)[7], care au făcut să avanseze sensibil cunoaşterea confreriilor militare indo-europene şi mai ales a ideologiei lor religioase şi a ritualurilor lor iniţiatice (care se concretizau în *furor heroicus).*

[3] Cf. şi R. Paribeni, în *Enciclopedia italiana*, XII, Roma, 1931, s.v. *Daci*, p. 212.

[4] Ptolemeu, *Geogr.*, 3.10.6.

[5] Autorii latini îi numeau *Dahae* şi unii istorici greci *dáai*. Numele lor etnic deriva foarte probabil din Iran (saka) *dahae*, „lup”[5] (după Kretschmer).

[6] Cărţile sale *Hochgottglaube im altem Iran*, Uppsala–Leizig, 1938; *Der arische Männerbund*, Lund, 1938; *Der Feudalismus im altem Iran*, Köln, 1969. Vezi şi *The Mithraic Mysteries in the Greco-Roman World with Special Regard to Their Iranian Background*, în *La Persia e il mondo greco-romano*, Roma, 1966, p. 433–455; adorarea lui Mithra e de găsit prezumabil exclusiv în cercurile războinice.

[7] Pentru germani, de exemplu, vezi G. Dumézil, *Mythes et dieux des Germains*, Paris, 1939 (cap. VI – *Les guerriers-fauves).* În afară de cărţile sale consacrate, Dumézil a prezentat o parte a ideologiei războinice indo-europene în *Aspects de la fonction guerrière chez les indo-européens*, Paris, 1956. Importante sunt şi cercetările lingvistice ale lui É. Benvéniste; despre implicaţiile războinice ale termenilor de *Wotan*, *Berserkr*, *Heer*, furie războinică, la germanici, vezi în *Le vocabulaire des institutions Indo-européennes*, I, Paris, 1969, p. 113. Pentru ideologia războinică la Roma şi caracterul zeului Mars, vezi Dumézil, *La religion romaine archaïque*, Paris, 1987, p. 215–286.

Însemnele specifice ale acestor *Männerbünde (mairiya)* iraniene erau „măciuca însângerată" şi stindardul *(drafša)*[8]. În continuare, la Eliade este discutat stindardul *draco*. Penetraţia acestuia în armatele romane ale imperiului se datora, foarte probabil, unei influenţe parte sau dace, mai crede Eliade[9].

Tema onomastică Wulf–Wolf este extrem de răspândită la germani. Dacă se ţine seama de toate celelalte contexte în care lupul joacă un rol important în mitologia şi ritualurile germanilor *(berserkir*, *Männerbünde*, vârcolaci etc.), Eliade conchide că, dacă esenţialul acestui complex religios se arată a fi indo-european, o solidaritate mai accentuată se dezvăluie între iranieni, traci şi germani[10].

După enunţarea ipotezelor şi a fenomenelor similare indo-europene, lui Eliade i se pare destul de probabil că numele etnic al dacilor derivă, în ultimă instanţă, de la epitetul ritual al unei confrerii războinice, deşi, cum recunoaşte, etapele procesului, prin care apelativul ritual al unui grup a devenit numele unui întreg popor, îi scapă (ca şi la alte populaţii indo-europene, de altfel)[11]. Oricare ar fi fost originea eponimului lor (epitet ritual al tineretului războinic sau poreclă a unui grup de imigranţi victorioşi), dacii erau desigur conştienţi de raportul între lup şi război (drept dovadă – simbolismul stindardului lor), susţine Eliade.

Numele de daci era mai frecvent în NV, V şi S[12]. Epitetul ritual războinic a triumfat în momentul expansiunii maxime, politice şi militare, a regatului; acest moment e al regelui Burebista, despre care Strabon spune că dispunea de 200 000 de oameni (7.3.13). Era triumful tinerilor „lupi", iar Cezar se pregătea să atace „lupii" de la Dunăre. Dacă pentru Pârvan numele dacilor (ca şi al geţilor) era scitic (explicabil în contextul epocii, când sciţii, celţii şi iranienii păreau să explice orice fenomen –barbar"), pentru Eliade această teză nu pare demonstrată[13]. Pentru că

[8] Eliade nu scapă prilejul de a preciza că măciuca, armă a păstorilor şi ţăranilor, era şi arma ţăranilor români, fiind prezentă şi la căluşari (unde ar persista amintirea confreriilor iniţiatice).

[9] Vezi, despre stindarde (mai ales la sciţi şi indieni), şi J. Przyluski, *Le culte de l'étendard chez les Scythes et dans l'Inde*, în Zalmoxis, 1, 1938, p. 13–19. Discutabil totuşi în concluziile religioase (ca şi celelalte studii ale sale, cel despre Zeiţa-Mamă, de exemplu).

[10] Dar, în cazul tracilor, trebuie să reţinem cel puţin o exagerare a acestei „solidarităţi" din partea lui Eliade, de vreme ce cunoaştem atât de puţin din ideologia lor.

[11] În continuare emite două posibilităţi în acest sens: 1) fie datorită eroismului şi ferocităţii tineretului războinic al unui trib epitetul lor ritual, „lupii", a devenit numele întregului trib; 2) fie că epitetul ritual al unui grup de tineri imigranţi victorioşi a fost acceptat de aborigenii învinşi şi supuşi.

[12] Eliade aduce şi alte exemple, toate luate din Pârvan: **Dakidava* în NV Daciei, daursii în Dalmaţia, daoii şi dioii în Rodope. Cu excepţia primului, poate (deoarece în Ptolemeu avem *Dokidava),* restul nu au nici o legătură cu dacii.

[13] Şi aminteşte remarca lui Altheim asupra formării numelui *Dacus*. Aceasta întăreşte, i se pare, ipoteza după care era vorba despre o transformare rituală în lup, implicând solidaritatea mistică cu o divinitatea a războiului, susceptibilă de a se manifesta lycomorf, ca Marte, de exmplu. Eliade observa că „azi se consimte la reducerea proporţiilor, mai degrabă modeste, ale aportului sciţilor la cultura dacă". De fapt, după exagerări scitomane, se trecuse în extrema cealaltă şi începuse fenomenul de accentuare a autohtonismului.

dacii îşi aminteau că numele lor mai vechi era *dáoi*[14], nu este exclus ca acest nume să fie de origine cimmeriană, conjecturează Eliade. Cimmerienii locuiseră o parte a Daciei, în special regiunea Carpaţilor *(sic!)*, fiind un popor traco-frigian cu anumite elemente iranice. Dacă se preferă explicarea numelui dacilor prin iraniană, e mai bine să fie considerate (continuă Eliade) elementele iraniene arhaice atestate la cimmerieni decât aportul destul de recent al sciţilor[15].

Eliade scoate în evidenţă arhaismul complexului religios al lupului (dansatori cu mască de lup, statuete de câini-lupi în cultura Vinča). Sursa primară a tuturor acestor creaţii s-ar afla în universul religios al vânătorului primitiv: un univers dominat de solidaritatea mistică între vânător şi vânat şi unde carnasierul este vânătorul exemplar.

Elementul de unitate al tuturor acestor credinţe este constituit de experienţa magico-religioasă a solidarităţii mistice cu lupul, oricare ar fi mijlocul utilizat pentru a o ob]ine: antropofagie, *furor heroicus,* iniţierea prin îmbrăcarea pieii, beţie ceremonială, jaf etc.). Reactualizarea unui eveniment primordial, din *illo tempore* (al strămoşului mitic lycomorf), a devenit mai târziu model paradigmatic de imitat. În SE Europei şi în regiunea mediteraneană, asemenea ideologii religioase arhaice ar fi fost modificate şi în final înăbuşite de influenţe culturale orientale şi egeene, iar în epoca istorică nu se mai discern în Grecia, în Italia şi în Peninsula Balcanică decât fragmente mitologice, şi anumite urme de ritualuri iniţiatice; numele originar al dacilor trebuie să fie aşezat printre aceste relicve mutilate, alături de fragmente mai ilustre, ca legenda lui Romulus şi Remus. O parte din această moştenire ar fi supravieţuit sub formă de obiceiuri populare şi creaţii folclorice, în regiuni prin excelenţă conservatoare ca Balcanii şi Carpaţii (o idee dragă lui Eliade). El nu se gândeşte doar la credinţa în vârcolaci (comună pe spaţii mai largi), ci şi la anumite obiceiuri şi, mai ales, la folclorul despre lupi (Sf. Sava şi Sf. Teodor în Iugoslavia, Sf. Petru în România sunt consideraţi patroni ai lupilor)[16].

Ultima problemă luată în discuţie este aşa-numita „dimensiune mitică a istoriei dacilor". Pentru Eliade, este „semnificativ că singurul popor care a reuşit să-i învingă definitiv pe daci, care le-a ocupat şi colonizat ţara şi le-a impus limba, a fost poporul roman, un popor al cărui mit genealogic s-a constituit în jurul lui Romulus şi Remus, copiii Zeului-Lup–Marte, alăptaţi şi crescuţi de lupoaica de pe Capitoliu. Rezultatul acestei cuceriri şi al acestei asimilări a fost naşterea poporului român. În perspectiva mitologică a istoriei, s-ar putea spune că poporul român s-a

[14] Dar aceasta o zice sau mai bine zis o presupune Strabon (vezi discuţia pasajului mai jos).

[15] În această ipoteză cimmeriană, Eliade se inspira tot din lectura lui Pârvan (în special primul capitol din *Getica),* care, pentru acest subiect, este evident depăşită. De altfel, cimmerienii au fost şi sunt un prilej favorit de a presupune tot felul de contacte şi influenţe (de exemplu, metalurgia fierului), tocmai pentru că sunt atât de enigmatici (iar speculaţiile abundă).

[16] Eliade reclama necesitatea unui întreg studiu asupra ansamblului acestor obiceiuri şi credinţe arhaice supravieţuind în zona balcano-carpatică.

născut *sub semnul Lupului,* adică *predestinat* [s. n.] războaielor, invaziilor şi emigrărilor”[17].

Unul din primii care au reacţionat la teza lui Eliade a fost alt exilat român, Eugen Lozovan[18]. Acesta, urmându-i pe W. Tomaschek şi pe N. Iorga, era înclinat anterior să interpreteze *Dacus* doar ca „locuitor al -*dava*”[19] – şi încadrabil în categoria istorică a opozitelor de tipul „oraş – ţară (rural)”. Lozovan, care îi atribuie lui Eliade o perspectivă duméziliană, îşi propune să atace partea filologică a problemei. De aceea el dă mai pe larg cele două pasaje din Hesychius (s.v. δάος (…) kaì ©pò Frugôn lúkoß „daos: […]şi la frigieni lup”) şi Strabon 7.3.12 (o‰ß oÎmai Dáoß kaleîsqai tò palaión „despre aceştia [*scil*. dacii] presupun că se numeau în vechime daoi”). Dacă admitem că Dacus = dáoß („lup”) trebuie să acceptăm ca sigură similaritatea dintre limbile frigiană şi dacică, consideră Lozovan. Ezitarea lui Strabon („presupun”) e de asemenea semnificativă. În acelaşi paragraf, Strabon avansează prudent o etimologie: toûto gàr piqanýteron Ç apò tôn Skuqôn o¾ß kaloûsi Dáaß („This is why it is probable [that this name came] from the Scythians who are called Dáai” – trad. Lozovan). Ar trebui, în consecinţă, să se accepte un al treilea termen într-o reprezentare a similarităţii: frig. dáoß = dac. Dáoß; Da(k)oí = scit. Dáai. Eliade nu a ezitat însă să conecteze aceşti termeni, pe baza unui concept lycantropic, comun popoarelor indo-europene[20].

Etimologiile propuse până atunci despre numele etnic al dacilor sunt apoi prezentate[21]. Lozovan respinge, cu bune argumente, teza lui C. Daicoviciu (de la **daka,* cuţitul specific), lipsită de orice bază documentară[22].

---

[17] Iar lupul ar fi apărut pentru a treia oară în orizontul mitic al istoriei daco-romanilor şi descendenţilor lor – românii –, atunci când Principatele Române au fost întemeiate, în urma marilor invazii ale lui Genghis-Han şi ale succesorilor săi. Mitul genealogic al genghis-hanizilor enunţă că strămoşul lor era un lup cenuşiu care a coborât din cer şi s-a unit cu o căprioară (de aici şi titlul *De la Zalmoxis la Genghis-Han)*. Studiul este datat în 1959, dar bibliografia arată reactualizări.

[18] Studiul său *Dacia Sacra*, din *History of Religions* 7, 1968, p. 209–243 (cap. I. *The Dacians*, p. 211–215). Materialul utilizat, în întregime revăzut, este bazat pe un articol anterior, *Du nom ethnique des Daces*, din «Revue Internationale d’Onomastique», 13, 1961, p. 27–32. Recent a apărut şi versiunea română a studiului, în E. Lozovan, *Dacia Sacra*, Bucureşti, 1999, vezi p. 12–15. Lozovan se referă la articolul din *Numen* (vezi n. 1).

[19] După cum scrisese în *Le village dans la toponymie et l’histoire roumaines*, Zeitschrift für romanische Philologie 73, 1957, p. 124–125.

[20] Traducerea din greacă a pasajului strabonian este însă *greşită*…, sensul fiind cu totul altul: „această (presupunere despre nume) este însă mai de crezut *decât* (Ë) aceea că ar veni de la sciţii numiţi daai”. Strabon se referea la ipoteza că dacii se numiseră anterior *daoi* (vezi discuţia mai jos), denumire legată de numele de sclavi atenieni din comedii ca *Daos* şi *Geta*, şi nu de la îndepărtaţii sciţi de la Caspică, *daai* sau *Dahae* (vezi mai jos).

[21] J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, s.v., care distingea două rădăcini: 1) **dhau* – „würgen, drucken, pressen”, pe care o referă la glosa lui Hesychius, propunând „davon der Volksname Dâoi Da-ci”; – 2) **dhe* – „setzen, stellen, legen”, care ne duc la trac. – *daua* „Siedlung”; V. Georgiev – care adoptă etimologia Dâ(k)oi din ie **dhawo-s* („lup”) (în *Trakijskijat ezik*, Sofia, 1957); urmându-l pe Pokorny, I.I. Russu separă cele două rădăcini; păstrează *daos* („lup”) şi leagă, ca şi Tomaschek, *daci* cu **dhe* şi deci cu *dava*.

Concluzia sa este că pentru a accepta interpretarea lui Eliade şi excluderea celorlalte trebuie să ne bazăm pe afirmaţiile lui Hesychius şi Strabon şi să acceptăm teoria lycantropiei; cu alte cuvinte, *evaluarea contextului religios depinde de o etimologie care nu e încă dovedită*. Această poziţie lucidă nu va fi însă respectată în continuarea demonstraţiei sale. El nu elimină în întregime din discuţie aşa-numita ipoteză Tomaschek–Iorga. „Explicaţia mixtă" pe care o adoptă se referă la: a) în *Dacus* sunt incluse şi *daos* şi *-dava*, iar confuzia apăruse în timpurile vechi; b) grecii erau incapabili să facă diferenţa între cele două înţelesuri ale lui *daos*. Această explicaţie, crede Lozovan, poate avea avantajul de a reconcilia punctul de vedere „iniţiatic" al lui Eliade şi cel „urbanistic"[23], în care se plasează el însuşi[24]. Aspectul metaforic este şi el luat în seamă: la prima vedere, pare foarte normal ca un grec să compare un „barbar" cu un animal de pradă. Iar Ovidiu compară geţii cu lupii sălbatici *(lupi saeuae, Tristia* 5.7.45–46); e sigur însă că Ovidiu nu s-a gândit la identitatea *Dacus = lupus*[25]. Literatura latină oferă alte exemple de comparaţii animaliere, pentru toate epocile, şi nu numai pentru daci. *Dacus = lupus,* mai degrabă decât să reprezinte o realitate religioasă, ar putea fi un clişeu comun. Mărturiile adunate de Eliade despre *furor heroicus* al „tinerilor lupi" sunt sugestive, dar aici trebuie luat în considerare în mod egal şi toposul.

În final, conchide Lozovan, nu există opoziţie majoră la ideea că în *Daos*, *Dacus* poate fi ceva din „lup" şi, în consecinţă, supravieţuirea unui ritual adus la lumină de Eliade. Dar, cu siguranţă, continuă, e mai mult decât atât – şi anume: confuzia între „locuitorul din *-dava*" şi emigrantul lup. Arheologia ar confirma invaziile iraniene din secolele X–VI î.Hr.[26]. În acea perioadă fuziunea miturilor, tradiţiilor şi numelor putea avea loc.

Alt simbol al lui Eliade este adus în discuţie la final: istoria mitică de sub „semnul lupului" (despre care Lozovan spune că fie că se admite sau nu că istoria românilor e plasată sub semnul lupului, rămâne adevărat că Eliade a încercat să

---

[22] Pe urmele unei conjecturi a lui W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, nr. 2 456, care a imaginat un „dakisches Messer"; E. Lozovan, *Dacia Sacra*, p. 212, n. 18.

[23] O denumire abuzivă, tipică pentru modul în care înţelege cuvântul *-dava*.

[24] Cf. studiul său revizuit, *Villes, campagnes et routes de la Romania Orientale*, în F. Altheim (ed.), *Geschichte der Hunnen*, Berlin, V, p. 327–362 (în rom. în *Dacia Sacra*, p. 117–160).

[25] Într-o anecdotă a lui Frontinus *(Stratagemata* 1.10.4), regele dac Scorylo, pentru a opri gruparea ce dorea un atac antiroman (imperiul era în război civil), pune să se bată doi câini şi ulterior le arată un lup, pe care aceştia îl vor ataca. Aici lupul îi simbolizează pe daci. Dar nu se poate presupune ceva în linia lui Eliade, de vreme ce atât câinii, cât şi lupii au fost aleşi pentru că întruchipează în general valori războinice. Nici nu putem şti dacă istoria e autentic dacică (cum pare să o indice folosirea unei parabole vii, vezi G. Florea, în V. Sârbu, G. Florea, *Imaginar şi imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997, p. 107 şi 116 [există şi o versiune franceză a acestei cărţi: *Les Géto-Daces. Iconographie et imaginaire*, Cluj, 2000]) sau o fabulă romană (cum apare limpede cel puţin în morala de final).

[26] Şi Lozovan îl urmează pe Pârvan, din *Getica* şi *Dacia*.

dezvăluie un întreg capitol)[27]. Astfel, „poporul rătăcitor" şi „constructorii de oraşe" ne-au transmis aspecte succesive ale identităţii lor istorice: Lúkoß, Dáoß; *Farkas, Lupul, Vâlc* [!][28]. Aspectul speculativ al problemei e însă evident aici; cât despre confuzia şi fuziunea celor două etimologii, e doar o presupunere care ar explica fericit propria teorie. De altfel, felul în care percepea Lozovan istoria dacică e concludent dintr-un pasaj dintr-un studiu anterior[29]: „Întrevedem deja decorul moral în care evoluară dacii în primul mileniu î. Hr. De la 'lupii' rătăcitori, viitori constructori de cetăţi, încărcaţi de simbolism indo-european, s-au instalat în Carpaţi" etc. Cu excepţia corectei surprinderi a caracterului prezumtiv al teoriei eliadiene, aproape nimic nu poate fi reţinut din studiul său.

Înainte de a ne pronunţa asupra acestor teze (şi în principal a celei eliadiene), este necesară prezentarea poziţiilor lingvistice despre numele dacilor. P. Kretschmer considerase că Dakoí, *Daci*, la Appianus Dákeß (mai corect Dâkeß?), însoţeşte cu sufixul k pe Dâkoí (Dáoí)[30]. Detschew, bazându-se pe Strabon 7.3.12, expune teza că dacii s-ar fi numit înainte *daoi*. *Daoi*, respectiv *daos* (lat. *davus)* ar reprezenta un nume tracic mai vechi de popor şi de persoană, bine cunoscut în secolul al IV-lea î.Hr. (în comediile lui Menandru)[31]. Aminteşte şi de *Dausdava* din Moesia Inferior; iar *Daoi* reprezintă pentru el un trib al geţilor. Însă concluziile antice privind numele dacilor se întemeiează doar pe asemănarea sunetelor (şi această opinie e de reţinut), ca şi în cazul lui Dio Cassius (51.22.7), care a dedus o posibilă ascendenţă a dacilor din originea lor în Munţii Rodope, făcând trimitere, probabil, la *dioi*, respectiv la *Diakon genos* (în Tucidide 2.96.2)[32]: „Cei de dincolo poartă numele de daci, fie că sunt geţi, fie că sunt traci din neamul dacilor (toû Dakikoû génouß), care locuiau odinioară în Rodopi"[33]. I.I. Russu derivă pe *Daci* din ie. **dha-k*, lat. *facio*, rad. **dhe-* „a pune, a aşeza" [34]. Amintşte şi de *daos* „lup" în

[27] Continuând sugestiile lui Eliade, el prezintă un document din 1247 al regelui Béla al IV-lea al Ungariei (celebra *Diplomă a Cavalerilor Ioaniţi),* unde este menţionat un anume *Farkas*.

[28] Lipsa de orice relevanţă a tezei nu necesită nici un comentariu. De altfel, cam toate tezele exprimate de Lozovan, deşi denotă o erudiţie deosebită, sunt extrem de problematice; ele pornesc de la presupoziţii (finalmente „demonstrate"), privilegiind o *elevată latură spirituală autohtonă.*

[29] Lozovan, *Les Pleistoi Daces – moines abstinents?,* Orpheus 11, 1964, p. 147.

[30] P. Kretschmer, *Zum Balkan-Skythischen*, Glotta 24, 1936, p. 41.

[31] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachenreste*, Wien, 1957, s.v. *Dakoi*, p. 111–113, şi s.v. *Daoi*, p. 116–117. O a doua ediţie (cu bibliografia 1955–1974 de Ž. Velkova) a apărut în 1976, tot la Viena.

[32] *Ibidem*.

[33] Traducerea în FHDR, I, Bucureşti, 1964, p. 671.

[34] I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967^2, p. 100 (ed. germ., *Die Sprache der Thrako-Daker*, Bucureşti, 1969, p. 117). El îi urmase pe A. Walde–J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin, I, 1927, p. 826–829.

frigiană (posibil ie. **dhau-* „a sugruma, a comprima")[35]. V. Georgiev respinge însă „etimologiile radicale" *(Wurzeletymologien)* utilizate de Russu, care n-au nici o valoare ştiinţifică serioasă; şi dă exemplu din Russu derivarea *Daci* din rădăcina ie **dhe-*. Principala lipsă a cărţii lui Russu, crede Georgiev, constă în faptul că se bazează în primul rând pe numele de persoane; iar glosele şi în special inscripţiile frigiene sunt ignorate aproape cu desăvârşire; prin concepţiile sale lingvistice se situează pe poziţiile lingvisticii indo-europene de la sfârşitul secolului al XIX-lea[36]. Numele tribului este derivat de el din ie *dh^u*u-ko*, „lup" (denumire după *animalul totemic),* iar Daoús-daua s-ar traduce prin „oraşul lupilor" sau „Daw(u)ilor"[37]. Cea mai veche formă a numelui ar fi fost Dâoí, Dáoi, la singular, ca persoane (de exemplu numele de sclav Daûoß *Davos*, *Davus*, Dâoß Dáoß, *Daus*)[38]. Este deci o denumire *totemică*, din frig. dáoß „lup" (Hesychius), care ar proveni din ie *d^h*awo-s*. Numele dacic de plantă dákika de la Dioscorides (4.16), între altele, se numeşte şi lúkou kardía „inima lupului", şi provine din *d^h*aw-k-ino-*, o derivaţie din **daw-k-* „lup"[39]. Pentru C. Daicoviciu, numele de dac pare să vină de la **daca*, nume ce însemna, în limba geto-dacă, „cuţit, pumnal"[40]. Ipoteza sa nu are însă nici un temei (vezi argumentarea lui Lozovan). Etimologia şi semnificaţia

---

[35] *Ibidem,* p. 101 (ed. germ., p. 118). Pentru dava, „aşezare", v. W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, Wien, 1894, p. 70 (retipărit la Osnabrück, 1975). Tomaschek punea în legătură *daci*, *dai* cu *dava* (I, 1893, p.101), fiind urmat de N. Iorga.

[36] Vl. Georgiev, *Raporturile dintre dacă, tracă şi frigiană*, StCl 2, 1960, p. 40–41. Aprecierile despre metoda lui Russu sunt de reţinut; de asemenea, în eterna dispută dintre Russu, ce susţinea o limbă comună „traco-dacică", şi lingviştii bulgari, ce avansau o diferenţiere între limbile tracă şi daco-moesiană, ultimii par să aibă dreptate. Acelaşi Georgiev, *Sur l'ethnogénèse des peuples balcaniques. Le dace, l'albanais et le roumain*, StCl 3, 1961, p.26, aminteşte apelativele mai vechi ale dacilor ale lui Strabon şi ale altora; Idem*, Etymologie et onomastique bulgare*, Sofia, 1960, p. 154. Interpretarea totemizantă a unor asemenea nume apare deja la S. Reinach, *Cultes, mythes et religions*, Paris, 1922[3], p. 21: hirpi şi lycieni (lupi), mysieni (şoareci), arcadieni (urşi), în cadrul cap. „Phénomènes généraux du totémisme animal".

[37] Georgiev, *Raporturile…*, p. 48.

[38] Acest nume nu are nimic de-a face cu numele unui popor nomad din Iranul central, Dáoí (Herodot 1.125) (Georgiev, *Thrakisch und Dakisch*, ANRW II. 29.2, 1983, p. 1179, n. 7). Este vorba despre numele unui popor scitic Dáoi, *Dahae*, avest. *Daha-*, forma iraniană din mai vechiul *Da*sa*- = v. ind. *dasä*, „demon, duşman; necredincios, barbar; sclav, slugă".

[39] *Ibidem,* p. 1 179. Detschew însă deriva numele *dakina* din ie. *dhag-*, „scharf (tăios, ascuţit)", şi **daka* = **dhaga*, „dakisches Messer", din Meyer-Lübke, *op. cit.* (supra n. 22), nr. 2 456, legat de engl. *dagger*, fr. *dague*, germ. *Degen (Die thrak. Sprachreste*, 1976, p. 545–546). Vezi mai jos însă despre această teorie.

[40] C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, 1960, p. 258; Idem, *Dacica. Studii şi articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj, 1969, p. 122–123, şi n. 4 (Daicoviciu consideră şi el ca dacice denumirile *Daos*/*Davus).*

numelui de daci sunt încă nelămurite, consideră K. Strobel; iar definirea caracterului său rămâne o sarcină importantă a lingvisticii[41].

Un studiu bine documentat şi argumentat al lui N. Lascu privitor la *Daos* şi la teoriile referitoare la el poate fi considerat ca tranşând definitiv problema[42]. Aserţiunea lui Strabon este just văzută ca o simplă presupunere, fără acoperire, dealtfel. La fel de inconsistente sunt şi rezultatele la care au ajuns cei care s-au ocupat de etimologia cuvântului Dáoß, şi aceasta deoarece la baza cercetărilor au stat adesea anumite idei preconcepute, care trebuiau confirmate cu orice preţ şi din punct de vedere lingvistic (şi este dat ca exemplu Georgiev). Hesychius, s.v. dáoß, dă corespondentele în greacă[43]. Următoarea glosă a lui Hesychius însă, puţin luată în seamă, subliniază Lascu, este: Dâoß ˜ggárioß doúlou Ónomáti, eœ kaì ¢leúqeroß kaì eœß kwmödían eœsagómenoß; aici este vorba de fapt de personajul Daos, de vreme ce se face referire la nume de sclavi sau de oameni liberi, *în comedii*. Finalmente, *Daos* nu poate fi considerat un *ethnikon*, ci e un antroponim *frigian* obişnuit, devenit nume generic în comedii[44]; el *nu are, în consecinţă, nici o legătură cu dacii*. Este amintită, la final, reconcilierea celor două teorii, propusă de Lozovan, ca şi ceea ce numeşte „teoria fantezistă a lui Eliade"[45]. Singurul lucru discutabil din studiul său este acceptarea teoriei lui Daicoviciu despre **daca*. Surprinzător, deşi citează studiul excelent al lui Lascu, un specialist ca I.I. Russu consideră ca dacice numele de sclavi *Davos*, *Daos* (după obârşia etnic-teritorială), la Menandru, apoi la Terentius[46]…

Teoria lui Eliade nu este acceptată nici de Vladimir Iliescu, tot pe considerente privitoare la presupunerea lui Strabon; el îşi exprimă pe bună dreptate

---

[41] K. Strobel, *Dacii. Despre complexitatea mărimilor etnice, politice şi culturale ale istoriei spaţiului Dunării de Jos (I),* SCIVA 49, 1998, 3–4, p. 80.

[42] N. Lascu, *Daos, Davos (Davus)-sclavi daci?,* ActaMN 7, 1970, p. 79–91. Există versiuni ale studiului său în franceză *(Sur la signification ethnique de 'Daos'*, în *Antičnoe obščestvo, trudy conferencii po izučenii problem antičnosti*, Moscova, 1967, p. 248–253) şi italiană *(Intorno ai nomi degli schiavi nel teatro antico*, Dionisio 43, 1969, p. 97–106). Lascu nu îi recunoaşte studiului lui Eliade nici o valoare ştiinţifică, ci doar una „mitică".

[43] Aceastea sunt: fôß (lumină), dÆda (torţă), pûr (foc), flóc (flacără), féggoß (lumină), aυgë (lumină a soarelui) şi abia apoi kaì ©pò frugôn lúkoß („iar la frigieni lup"), o glosă frigiană.

[44] Aceeaşi concluzie şi problematica sclavi, Daos, în N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984, p. 115–116 (care citează şi studiul lui Vl. Iliescu, *Dakische Sklaven bei Menander? Zu Strabo C. 304* din *Studii de tracologie*, Bucureşti, 1976, p. 35–54).

[45] Lascu, *op. cit.*, p. 87, n. 45.

[46] Russu, *Daco-geţii în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, Bucureşti, 1980, p. 10.

îndoiala în legătură cu similaritatea sensului dintre cuvântul frigian „lup” şi cel omolog dacic[47].

Problema lui *Daos* este discutată şi de unul din editorii operei lui Menandru (unde acesta e un personaj frecvent), Jean-Marie Jacques[48]. Numele de *Daos*, aminteşte, este după unii de origine frigiană[49]. Jacques remarcă faptul că teza (pe care nu pare s-o cunoască direct) e în conflict cu Strabon 7.3.12, căruia îi acordă prea mult credit; iar glosa frigiană pare descalificată de accent. Însă *Daos* îşi proclamă mândru, de două ori, naţionalitatea de frigian *(Scutul*, 211–214, 247–250).

Să vedem acum întregul text al lui Strabon (7.3.12): o¾ß oÎmai Dáouß kaleîsqai tò palaión ˜f’ o‹ kaì parà toîß ’Attikoîß ™pepólase tà tôn oœketôn onómata Gétai kaì Dáoi. Toûto gàr piqanýteron Ç apò tôn Skuqôn o¾ß kaloûsi Dáaß pórrw gàr ™keînoi perì tçn ‘Urkanían, kaì ouk eœkòß komízesqai ˜ndrápoda eœß tçn ’Attikën[50], în traducere „Socot că ei [*scil.* dacii] se numeau în vechime davi. De aici şi numele de sclavi, *Getas* şi *Daos*, obişnuite la atici[51]. Această presupunere merită mai multă crezare decât aceea potrivit căreia numele ar veni de la „sciţii dai” – şi continuă – care locuiesc prea departe, lângă Hircania; şi nu pare de crezut să se fi adus de acolo sclavii în Atica”. Această formulare va fi reluată ulterior de mai multe surse, în general tardive, cu unele variaţii inerente[52]: Din pasaj rezultă clar caracterul ipotetic al *prezumţiei* (oÎmai) straboniene.

Teza lui Eliade se bazează, după cum am văzut, pe două premise: a) părerea lui Strabon că numele vechi al dacilor era *daoi;* şi b) glosa frigiană a lui Hesychius. Or, din moment ce este clar că Strabon îşi exprimă doar o presupunere (eronată de altfel, cum a demonstrat Lascu), iar glosa lui Hesychius e frigiană (şi nu implică neapărat o similaritate în idiomul dacic), rezultă că pentru a accepta teoria lui

---

[47] Vl. Iliescu, *Zum vermeintlichen Männerbund der „Wölfe” bei den Dakern*, BJ 183, 1983, p. 167–174. O concluzie a sa este că „weder bei Menander noch bei den anderen Schrifstellern sind die Daoi als Daker zu verstehen” (p. 173).

[48] J.-M. Jacques, *Ménandre. Tome I^3. Le Bouclier*, Paris, 1998 (problema lui *Daos* la p. LXIV–LXVI).

[49] *Ibidem*, p. XLVII, n. 183 (citându-l pe A. H. Groton, se referă la articolul în italiană al lui N. Lascu).

[50] Ediţia Belles Lettres a lui R. Baladié, Strabon, Géographie. Tome IV (livre VII), Paris, 1989, p. 96. Traducerea sa: «Ces derniers [scil. Les Daces], je pense, étaient jadis appelés Daoi. De là vient qu’à Athènes, les esclaves portent souvent le nom de Gète et de Doas. Cette explication est plus vraisemblable que celle qui fait remonter ce nom aux Scythes qu’on appelle Daai. Ces derniers habitent très loin au voisinage de l’Hyrcanie et il n’est pas guère vraisemblable que de l à-bas des esclaves été importés en Attique».

[51] Traducere după FHDR, I, Bucureşti, 1964, p. 239.

[52] Herodianus (I, p. 108 Lentz, 34; cf. şi 147, 26), Ştefan din Bizanţ (s.v. Dakía), *Chrestomathia e Strabone* 7.15 *(Geographi Graeci Minores*, II, 568), Eustaţiu [*ad Dion*. 305 *(Geographi Graeci Minores*, II, 270)].

Eliade nu există argumente suficiente. În fapt, folosind acelaşi tip de argumentaţie ca şi lingviştii bulgari (Georgiev, care introducea în plus o conotaţie totemică facilă, „lupi"), Eliade a construit, bazat pe o largă punere laolaltă a unor credinţe indo-europene mai mult sau mai puţin certe (şi unde îşi desfăşoară din nou erudiţia sa impresionantă), o imagine a unei confrerii războinice dacice, ale cărei urme se mai reflectă doar în *ethnikon*, în *Dausdava*, şi în stindardul „naţional". Pentru oraşul moesian, traducerea denominaţiei e nesigură[53], iar *draco* nu e un simbol specific doar dacilor (problema sa rămânând deschisă). Cât despre naşterea poporului român „sub semnul lupului" (predestinat, prin urmare, *războaielor, invaziilor, emigrărilor),* este un element tipic al opticii istorice eliadiene. Trebuie spus că această viziune este caracteristică pentru perioada interbelică; mă refer atât la viziunea pesimistă asupra „destinului istoric naţional" (popor mic, mereu aflat la răscruce şi încercat de nenorociri – o imagine care încă mai este forte în mitologia naţională), cât şi la alte concepte dragi lui, ca de exemplu „boicotul istoriei" (spre a explica „miracolul" persistenţei românilor de-a lungul istoriei potrivnice…), prin care s-a ripostat la „teroarea istoriei" (amprenta lui Blaga este peste tot prezentă)[54]. Nu în ultimul rând, problema *emigrării*, care era o problemă dureroasă pentru exilaţii români din Occident (ca Eliade şi Lozovan), refugiaţi din faţa molohului comunist.

Trebuie amintit că teoria lui Eliade s-a bucurat de o acceptare largă în România, fără ca argumentaţia sa să fie serios verificată (cu excepţia lui Lascu, care însă nu o considera validă de a fi discutată ştiinţific). Astfel, în *Cuvânt înainte* la ediţia I (Bucureşti, 1980), Emil Condurachi consideră că „de un interes excepţional sunt paginile primului capitol al lucrării", şi că această explicaţie e valabilă, de altminteri, şi pentru lumea greacă, unde, cu toate transformările, populare sau culte, astfel de persistenţe sunt încă atestate"[55]. Majoritatea cercetătorilor români au utilizat însă teza sa foarte facil şi au legat-o în continuare de totemismul la care se gândise iniţial Georgiev (dar pe care Eliade nu îl implicase în nici un fel, el depăşind acest fetiş desuet al ştiinţei religiilor).

Relativ apropiat temporal de cunoaşterea mai largă a tezei eliadiene, Mircea Babeş, într-un studiu despre statuetele de la Cârlomăneşti, arată că lupul apare extrem de rar printre reprezentările figurate din Dacia preromană (studii ulterioare vor accentua însă prezenţa lupului, *şi datorită* tezei lui Eliade). Semnificaţia reprezentărilor de aici e greu de stabilit, dar o legătură directă cu „balaurul dacic"

---

[53] Vezi discuţia în Lascu, *op. cit*., p. 83.

[54] Vezi şi F. Ţurcanu, *De l'histoire au mythe. La formation de l'image du Sud-Est européen dans l'oeuvre de Mircea Eliade*, Romanian Political Science Review, 1, 2001, p. 185–192.

[55] E. Condurachi, *Cuvânt înainte* la M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Bucureşti, 1980, p. 10. El crede chiar că e posibil ca o asemenea identificare să facă parte din fondul mitologic comun indo-european (p. 11). Teoria lui Eliade devine loc comun: J. Vidal, s.v. *Zalmoxis*, în *Dictionnaire des religions* (ed. P. Poupard), II, Paris, 1993^3, p. 2 152 («confrérie guerrière à structure initiatique»); J.P. Mallory, s.v. *Dacian language*, în *Encyclopedia of Indo-European Culture* (eds. J.P. Mallory-D.Q. Adams), London-Chicago, 1997, p. 145.

este improbabilă. Este însă menționată semnificația specială a lupului, ca „animal simbolic" pentru geto-daci, conform lui Eliade[56].

V. Protopopescu, într-un articol pseudoştiinţific referitor la relația daci-lupi[57], după ce amintea teoriile etimologice, şi acceptând implicit teza lui Eliade, îi aduce unele adăugiri. El consideră că nu se pot disocia total riturile cavalereşti ale inițierilor războinice, şi că simbolismul lupului e mai complex. Lupul este privit astfel şi ca animal solar, asociat lui Apollo[58].

În consecință, Protopopescu leagă confreria războinică dacică (presupusă de Eliade) şi de confreriile cu măşti de animale, prilejuite de ceremonia de schimbare a anului. Drept sprijin foloseşte una din primele cărți ale lui Dumézil, *Le problème des Centaures* (1929), unde viitorul mare savant trata despre ființele fabuloase pe care le considera înrudite (*Gandharvas* în India, *Gandharevas* în Persia, *Kentauroi* în Grecia, *Luperci* la Roma) în legătură cu rituri ale fertilității. El pare însă să ignore faptul că, ulterior, însuşi Dumézil îşi va repudia teza în mai multe rânduri, ca pe o erezie frazeriană de tinerețe[59]. Ipoteza lui Protopopescu este doar o

---

[56] M. Babeş, *Statuetele geto-dace de la Cîrlomăneşti (jud. Buzău),* SCIVA 28, 1977, p. 343. Despre statuetele de lupi, la p. 321–325. Importantă e următoarea întrebare: „Dacă dacii, respectiv geto-dacii, au avut, aşa cum spunea Mircea Eliade, o „afinitate mistică" pentru lup, rămâne oricum de găsit o explicație pentru raritatea reprezentării acestui animal în arta autohtonă a celei de-a doua epoci a fierului" (p. 343–344).

[57] V. Protopopescu, *A propos du nom des Daces*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucureşti, 1980, II, p. 33–37.

[58] Obsesia solară a istoricilor români şi, în general, a celor din spațiul ex-comunist, e remarcabilă. Pur şi simplu, teorii la modă la începuturile etnologiei şi istoriei religiilor (culte solare, ale furtunii, fertilității, demonilor vegetației – în contextul larg al pozitivismului şi evoluționismului linear la modă în sec XIX şi la începutul sec. XX) au rămas şi devenit clişee de gândire, pentru a nu spune dogme, în spațiul aflat sub oblăduire sovietică şi ideologie marxistă.

[59] Vezi, între altele, interviul dat în noiembrie 1980, reprodus în *Pour un temps, Georges Dumézil*, Paris, 1981 *(Entretien* cu J. Bonnet, D. Pralon) – timp de 2 sau 3 ani – mitologia solară, miturile furtunii au fost *crédo*-ul lui (p. 16). Tot în această culegere de studii, Françoise Desbordes se referă la perioada frazeriană a „tânărului Dumézil", dinaintea „adevăratului Dumézil" *(Le comparatisme de Georges Dumézil. Une introduction*, p. 18). Sau că avusese o admirație frazeriană prelungită, iar *Festin d'immortalité* şi *Centaures* erau pline de iluzii (G. Dumézil, *Uitarea omului şi onoarea zeilor şi alte eseuri*, Bucureşti, 1998, p. 268). De asemenea, o tranşantă retractare în *Prefața* la *Mit şi epopee* (Bucureşti, 1993, p. 9) – între 1920 şi 1935 s-a preocupat de *ambrosia-amrta* (1924), *Centaur–Gandharva* (1929), *Uranos–Varuna* (1934), *flamen-brahman* (1935); mai puternic marcat de *Creanga de aur* decât de sociologii francezi, orientase ambrozia înspre sărbătoarea primăverii, pe Centauri spre travestirea de la înnoirea anului, pe Uranos către regalitatea dătătoare de belşug şi, cu o deosebită violență, pe flamin şi pe brahman înspre țapul ispăşitor, acel *scapegoat* drag lui Frazer. Faptul că şi-a recunoscut mereu greşelile şi şi-a revizuit pozițiile este una din calitățile specifice ale acestui regretat savant de o erudiție impresionantă. În ultimul timp, se observă şi la noi o considerare a teoriei sale (în speță, trifuncționalitatea), ca o cheie în descifrarea religiei dacice, dar de cele mai multe ori absolut neverosimil. Deoarece din religia dacică cunoaştem *extrem* de puțin este un argument suficient însă pentru a descalifica din start orice cercetare (Dumézil şi-a clădit teoria pe

variaţiune facilă a tezei lui Eliade, asumând arogant o mai mare „complexitate” şi îmbibată de spirit frazerian desuet.

I.H. Crişan, în contextul rolului mitologic al animalelor la daci, aminteşte în două rânduri de „legătura între numele strămoşilor noştri şi lup, sugerând o imagine totemică”, care ar putea fi argumentată de stindardele cu cap de lup pe care le aveau dacii, şi a doua oară explicit în legătură cu teoria lui Eliade. Lupul, animalul cel mai des întâlnit în arta geto-dacă (după Crişan), ar face plauzibilă ipoteza cu privire la existenţa unor confrerii războinice a tinerilor; „cert rămâne însă faptul că lupul a jucat un rol important în mitologia geto-dacă”[60].

Pentru Vulpe–Zahariade[61], care amintesc teoriile lui Georgiev, Eliade, Russu ca şi pe aceea a lui C. Daicoviciu (pe care o resping, deoarece nu se sprijină pe nici un document), pare plauzibilă teoria după care numele de daci ar sta în legătură cu termenul *daos* (lup în frigiană), ceea ce ar sugera o origine totemică a numelui dacilor, luând în considerare şi reprezentarea balaurului cu cap de lup (care nu e însă întâlnită doar la daci). Este momentul să observăm facilitatea cu care se vorbeşte, la noi, de totemism, când este în cauză un animal (oricare ar fi el); este clară asocierea aproape instinctivă a acestor termeni. Totemismul însă, ca stadiu universal uman în religie, este un concept perimat în Occident de multă vreme[62], dar a rămas în bagajul dogmatic (conştient sau inconştient) al spaţiului estic. Discutând, între alte probleme ale studiilor etnologice din URSS, tratarea şi terminologia utilizate de Morgan cu privire la societate şi relaţiile de familie (studii care erau esenţiale în propria lor perioadă, dar atunci – ca şi azi – sunt cu siguranţă neadecvate în toate sensurile), regretatul patriarh al istoriei religiilor din Italia, Ugo Bianchi, constata că ele erau încă importante. Aceste concepţii însă, de multă vreme înlăturate în Vest, împreună cu presupunerile lor teoretice, au avut[63] o influenţă negativă asupra cercetării, dându-i un puternic caracter de *arhaism cultural*. La fel de arbitrar, continuă Bianchi, e uzul termenului şi conceptului de

baza comparaţiei *atente* a *multiple* date religioase *substanţiale* din diferite arii, pe care le stăpânea, lingvistic, remarcabil).

[60] I.H. Crişan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Bucureşti, 1986 (p. 36–38: discuţie Daos/Davos/Davus; p. 42–43: enunţare etimologii; p. 413–414: lup, balaurul dacic, teoria lui Eliade).

[61] A. Vulpe–M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, Bucureşti, 1987, p. 18 şi 37, n. 6. Şi la A. Bodor, *Die griechisch-römischen Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwirken der einheimischen Traditionen*, ANRW, II.18.2, 1989, p. 1 142 ar fi vorba de un rest al totemismului.

[62] Vezi J. Lindsay, *The Question of Totemism Reopened*, în *Hommages à Marie Delcourt*, Bruxelles, 1970 (Coll. Latomus 114), p. 20–30 (îndeosebi p. 20–21 pentru dezvoltarea totemismului, generalizările sale, atacurile contra sa, conceptele de totem şi tabu). Curând „Totemism became a dirty word”. Dezvoltarea teoriei totemice a fost mult prea caracteristică pentru o mare parte a gândirii antropologice a secolului XIX.

[63] Şi, din păcate, încă mai au. Este puţin probabil ca aceste viziuni să se schimbe, atât datorită lipsei literaturii recente din Occident (chiar şi acum, accesul la asemenea surse de informare e greu), cât şi comodităţii de a gândi în vechile tipare, de fapt a închistării aproape dogmatice în cele numite pompos „ştiinţe” (istorice, etnologice).

totemism, adesea pus în legătură cu teoriile lui Morgan despre originea societății şi a căsătoriei[64]. Semnificativ este faptul că Eliade nu face niciunde referire la totemism, în teza sa (cunoscând, evident, problematica)[65].

Al. Avram aminteşte, ținând seama de circumstanțele elementelor teoretice pentru existența unor *Männerbünde* în lumea traco-getică din acel timp, de articulații în acest fel, căutate de Eliade, destul de contestabil însă[66].

Teoria lui Eliade e acceptată şi de Liviu Franga, care o inserează în cadrul teoriei sale, extrem de discutabilă, despre o aşa-zisă „moarte simbolică" la daci. El se bazează pe interpretarea forțată a pasajului din Pompeius Trogus (epitomizat de Iustinus, 32.3.16) despre pedeapsa dată războinicilor daci de regele Oroles, şi căreia îi atribuie un profund caracter ritual. Astfel, atât dacii, cât şi tracii au manifestat indiferență față de moarte, de rezultatul fizic al bătăliei; moartea fizică le era indiferentă. Moartea în luptă, în consecință, nu a reprezentat pentru daci şi traci o eliberare, ci din contra o necesitate conştient asumată (ca o prelungire, nu o întrerupere a vieții) etc.[67].

Şi Silviu Sanie îşi însuşeşte teoria lui Eliade. Figurarea protomelor de lup pe friza Trofeului de la Adamclisi ar constitui o altă mărturie sculpturală a locului deosebit al lupului în zoologia mitică dacică, elemente care ar veni în sprijinul ipotezei că ar fi însuşi sursa etnonimului; iar plastica şi toreutica au confirmat

---

[64] U. Bianchi, *The History of Religions*, Leiden, 1975, îndeosebi p. 193–196 (despre curentul marxist în istoria religiilor). Mai mult, „this incorrect insistence on „totemism" seems to be typical not only of the Soviet *milieu* but also for the writings of Marxist theoreticians of Western Europe" (p. 194). Savanții din secolul al XIX-lea – puternic influențați de evoluționism – considerau adorarea animalelor ca o formă rudimentară de totemism; acest punct de vedere mai apare încă în studii contemporane (cf. A.D. Smelik, E. A. Hemelrijk, *„Who Knows What Monsters Demented Egypt Worships?". Opinions on Egyptian Animal Worship as Part of the Ancient Conception of Egypt*, ANRW, II.17.4, 1984, p. 1 862).

[65] Vezi despre teoriile legate de totemism, M. Eliade, *Nostalgia originilor*, Bucureşti, 1994, p. 32–34 (nici măcar în Australia – *origo* al termenului – totemismul nu e caracteristic pentru cele mai vechi straturi religioase). În 1972 va publica dealtfel *Religions australiennes*. G. Dumézil, în *Prefața,* din 1948, la *Tratat de istorie a religiilor* al lui Eliade , amintea că „memorabile bătălii s-au desfăşurat în jurul divinității supreme şi a totemurilor" (Bucureşti, 1995^2, p. 7). Şi încă: „Ştiința religiilor abandonează filozofilor problema originilor (…). Ea renunță, de asemenea, să impună *a posteriori*, dacă putem spune aşa, o evoluție tip, o desfăşurare obligatorie a formelor religioase din trecut" (p. 8). Evoluționismul stadial este azi, în Occident, doar un capitol istoriografic, explicabil în contextul său. Totemismul „autentic" este cu totul altceva decât cel popularizat în vulgata istorică sau etnologică din România.

[66] Al. Avram, *Gedanken über den thrakisch-geto-dakischen Adel*, StCl 26, 1988, p. 20 (şi p. 25).

[67] L. Franga, *Les Daces et la mort «simbolique». Considérations sur la mort chez les Daces et les Thraces,* Thraco-Dacica, 14, 1993, p. 16–17. Interpretările sale țin mai mult de metafizică (o spiritualitate aparte a dacilor…) şi sunt simptomatice pentru felul în care, după '89, dar pe un trend anterior (în care „descoperirea" şi cultivarea, de cele mai multe ori în mod facil, a lui Eliade, joacă un rol important), se afirmă din ce în ce mai multe studii despre sacru, concepții mitico-religioase etc. (şi unde, cei mai mulți denotă un bagaj pe cât de sumar, pe atât de retardat teoretic de cunoştințe în istoria religiilor).

răspândirea acestui simbol. Pentru a ilustra gradul de confuzie determinat de optica eliadiană, iată o mostră de argument eronat: „informaţii literare antice care susţin că numele getic al acestui animal este echivalent cu etnonimul dac *(sic!)* sugerând unele echivalenţe şi o influenţă în psihologia şi comportamentul dacilor în momente importante în viaţa socială şi politică conferă lupului o poziţie de excepţie între animalele-simbol ale mitologiei dacice”[68]. Perpetuarea vechilor poziţii apare şi destul de recent[69].

S-au făcut încercări de depistare a rolului lupului în mitologia dacică şi în diferite studii etnologice. Într-un articol special despre „balaurul dacic”, Traian Herseni speculează, în mod fantezist, despre balaurii din folclorul român ca fiind iniţial monştri acvatici primordiali, care cunosc o „evoluţie” până la stadiul folcloric de „demoni agrari” (trecând printr-un stadiu „îmblânzit” ca dragonii de pe Columnă); iar *solomonarii* ar fi urmaşii *ktistailor* etc.[70]. Romulus Vulcănescu acceptă pe deplin teza lui Eliade, perorând despre faptul că „trecerea de la *epitet mitic* la *etnonim mitic* scoate în evidenţă dimensiunile epice ale istoriei dacilor şi ale substratului mitologic al culturii dace…[71]”. Ion Ghinoiu dă o explicaţie istorică şi etnologică pentru semnificaţia profund religioasă a lupului în societatea străveche a dacilor care se numeau, după Strabon, lupi *(sic!);* şi el este de acord cu teoria lui Eliade[72]. Discutând imaginea lupului şi rolul său în cultura populară română, Mihail Coman constată două faţete ale sale: lupul este fie malefic, fie „cel

---

[68] S. Sanie, *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice*, Iaşi, 1999^2, p. 106–112, 160–161 (în ultimele este analizată imaginea lupului în iconografia dacică).

[69] Astfel, A. Furtună, care reţine, dintre etimologiile propuse pentru daci – drept cea mai plauzibilă – pe cea a lui *daos* „lup”, „animal desigur totemic”, legat şi de stindardul dacic *(Moşteniri geto-dace în cultura populară românească*, Thraco-Dacica 17, 1996, p. 233).

[70] Tr. Herseni, *Le dragon dace*, Ethnologica 1, 1979, p. 13–22. Ipoteza sa, pe care o numeşte *viziune evoluţionistă*, este pe cât de neverificabilă, pe atât de hazardată.

[71] R. Vulcănescu, *Mitologie română,* Bucureşti, 1987, p. 499–500 şi 113. Despre cultul totemic al stindardului (format din *zoototemuri* ale lupului şi şarpelui…), la p. 92–93, 500. „Totem” este un concept cu o recurenţă fantastică (în ambele sensuri) în întreaga carte.

[72] În continuare, se face o legătură între acestă teorie şi purtatul măştilor (inclusiv de lup), cu ocazia noului an; astfel, această îmbrăcare rituală şi purtare a măştilor de lup s-ar fi desfăşurat în cadrul unor ceremonii anuale. Este de presupus ca animalul-simbol de la care şi-au luat numele dacii să fi pătruns în toate sferele spiritualităţii lor; iar dacă dorim să aflăm cât mai multe date privind universul spiritual al dacilor, ar trebui întocmit un dosar interpretativ al lupului în cultura populară română. Astfel, „suprapunerea unei sărbători populare de mare vechime peste momente precise ale ciclului de reproducţie ale lupului indică un început de an, probabil Anul Nou dacic, în perioada octombrie–noiembrie” – I. Ghinoiu, *Vârstele timpului*, Chişinău, 1994 (prima ediţie Bucureşti, 1988), p. 82–85; despre lup în folclorul român, p. 78–86. Teza sa este hazardată. Trebuie amintit un lucru simplu: cunoaştem atât de puţin despre religia dacică *(infim* este cuvântul potrivit), încât orice încercare de a depista reminiscenţe în folclorul românesc e extrem de conjecturală. În plus, viziunile etnologilor români despre cultura populară sunt defazate teoretic; apoi, ca şi în cazul istoricilor, naţionalismul împietează mult asupra studiilor „ştiinţifice”.

puţin favorabil şi binevoitor”. El consideră că această a doua figură este lupul moştenit de tradiţia folclorică din vechile sisteme ale mitologiei autohtone, şi anume – lupul totemic, protector, „frate” şi călăuză, stăpân al cetelor de tineri iniţiaţi ori războinici, divinitate tutelară ce veghează asupra marilor praguri, a marilor treceri care jalonează existenţa umană: naşterea, iniţierea şi căsătoria, moartea[73].

Câteva opinii, acum, despre celebrul „balaur dacic”. După Gr. Tocilescu[74], el este discutat mai pe larg de Pârvan, pentru care *draco* era animalul simbolic al localnicilor din Carpaţi şi din jur încă din Hallstatt. *Reprezentat întotdeauna în poziţie ofensivă,* el e un *simbol religios de apărare*. Consideră că a fost purtat de trero-cimmerieni, iar această fiară cu gura căscată a atac furios este un *fulaktërion pre-scythic*. Aceasta doar despre lup, care poate fi totemic (ca mistreţul la celţi); dar Pârvan constată un sincretism religios. Cel de-al doilea component, şarpele, e un demon al văzduhului, nu un şarpe subpământean. Acest stindard ar fi fost adoptat de romani de la daco-geţii iranizaţi (deşi el e prezent în tot estul iranic). Originea simbolului militaro-religios al balaurului o vede în Asia Anterioară, la asiro-babilonieni; finalmente, presupune un raport strâns între cultul cerului, steagul cu balaur, „cavalerii gemeni” (= danubieni) purtători de *draco*, şi neamul thraco-getic din Carpaţi[75].

---

[73] M. Coman, *Bestiarul mitologic românesc*, Bucureşti, 1996 (secţiunea „Lupul”, p. 181–187). Imaginea lupului din folclorul român apare bine conturată, dar aprecierile sale despre „lupul totemic”, patron al cetelor de iniţiaţi războinici şi mai ales ca divinitate prezidând momentele marcante ale vieţii sunt greu de acceptat. Aceeaşi acceptare a teoriei lui Eliade la C. Prut, *Calea rătăcită. O privire asupra artei populare româneşti*, Bucureşti, 1991, p. 119. Vezi studiul important despre lup, în tradiţiile folclorice europene, scris de M. Mesnil, în *Etnologul, între şarpe şi balaur*, Bucureşti, 1997, subcap. *Un anotimp al rătăcirilor sufletului: omul-lup,* p. 164–183. O scurtă trecere în revistă la J.-P. Clébert, *Bestiar fabulos. Dicţionar de simboluri animaliere*, Bucureşti, 1995, s.v. *Lup*, p. 175-180. Vezi de asemenea şi C. Ginzburg, *Istorie nocturnă. O interpretare a sabatului*, Bucureşti, 1996, cap. *Lupte duse în stare de extaz,* p. 160–189 (despre credinţa în vârcolaci, mai ales în Evul Mediu).

[74] Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, p. 742–745. În el se află citaţi Vegetius şi Ammianus Marcellinus (vezi mai jos).

[75] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*[2], Bucureşti, 1982, p. 294–295. Constatăm câteva topici ale epocii: scitism şi iranism, totemism, panbabilonism… Acelaşi Pârvan, în *Dacia, Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene*[4], Bucureşti, 1967, vorbeşte de balaurii cereşti, ca *apotropaia* clasice ale daco-geţilor (p. 80); şi de *draco*, prezent şi la iranienii asiatici, şi la cimmero-iranienii din Europa; la daci ar fi fost un alement iranian, iar de aici trece la romani (p. 114–115). Anterior, G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 74, tratase despre *Feldzeichen (Drachen)* la indieni, perşi, parţi, sciţi şi daci. H.O. Fiebiger, *RE*, V_2, s.v. *Draco (2)*, coll. 1633–1634, îi are în vedere pe parţi şi pe daci; A.J. Reinach, s.v. *signum*, în Daremberg-Saglio, p. 1 321, crede că sarmaţii sunt cei care au introdus draco în armata romană. Pârvan se referă la „dacii iranizaţi” (ceea ce e problematic) şi găseşte originile tipologice ale dragonului-emblemă în Mesopotamia (de exemplu, pe o stelă a lui Nebukadnezar „dragonul cu cap de vită şi corp de şarpe”).

Este însă mult mai probabilă pentru introducerea acestui stindard în armata romană filiera partică. Astfel, Arrianus descrie aceşti drákonteß, explicit numiţi „insigne scitice” (tà Skuqikà shmeta) *(Tact.* 35.3–4)[76]. Prin sciţi, Arrianus îi înţelegea desigur pe parţi (vezi, din *Parthica*, *FGrHist* 156 F 30: Párqwn génoß Skuqikón). După propagarea lor în armata imperiului, Vegetius putea scrie: *Signiferi, qui signa portant: quos nunc draconarios volant*. *Dracones* apar de altfel ca steaguri ale parţilor şi pe arcul de triumf al lui Septimius Severus.

Tratând, în monografia sa despre ceramica pictată dacică, „bestiarul real şi fabulos”, G. Florea începe cu apariţiile lupului sau câinelui pe aceste suporturi ceramice. Sunt de menţionat caracteristicile sale impresionante; de cele mai multe ori lupul încarnează funcţii negative. Nu este exclus însă, ca şi în alte cazuri (de exemplu, simbolurile elitelor dacice) – ca lupul să încarneze virtuţile ţinute la mare preţ de luptătorii profesionişti (contribuţia lui Eliade este amintită) sau să conţină şi alte conotaţii (totemice). Astfel se pot înţelege motivele pentru care lupul participa la compunerea imaginii fabuloase a stindardului dacic, conceput probabil ca simbol al virtuţilor războinice, şi care însoţea pe reliefurile Columnei mai ales personajele de mare importanţă (regele, suita sa)[77].

S. Sanie reţine de la Pârvan simbolul naţional, religios şi de apărare al stindardului. Dar el ar sugera şi o divinitate care cumula atribute în cele trei medii (terestru, acvatic şi atmosferic). În afara semnificaţiei simbolice, departe de a fi doar un „drapel de luptă”, în religia dacică, ca şi în cea a altor popoare indo-europene sau semitice, exista un cult al stindardului. Acest *draco* suspendat ar fi putut constitui ilustrarea domeniilor stăpânite de zeul suprem getic, figurând uneori şi ca substitut divin în sanctuare, purtat în procesiunile de cult sau pe câmpul de luptă ca *alte signa*. El ar fi fost deci un *substitut divin mobil* (ca, de exemplu, în Asia Anterioară) şi e foarte posibil ca în sanctuarele dacice zeul suprem să fi fost

[76] Traducerea în FHDR, I, p. 595. Vezi şi *Souda, s.v.* shmeîa Skuqiká. Descrierea lor o întâlnim şi la Amm. Marcel. 16.10.7: *purpureis subteminibus texti dracones, hastarum summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles et ideo velut ira perciti sibilantes caudarumque volumina relinquentes in ventum*. Cf. şi Lucian, *De conscr. hist.* 29 (parţi); *SHA, Aurel.* 28.5 (perşi); Themistius *Or.*, I 2 a, XVIII 219 a; Sidonius Apoll. *Carm*. 5.402 sqq.; Vegetius 2.13; Claudianus (*VI. cons. Hon*. 566 sqq). Ca *signum militare* al romanilor la Zosimus (3.19.1), Prudentius *(Cathem.* 5.55 sqq.), Nemesianus *(Cyn.* 84 sqq.); pe columnele lui Traian (19, 23, 41, 55, 57) şi Marcus Aurelius (64, 65).

[77] G. Florea, *Ceramica pictată dacică. Artă, meşteşug şi societate în Dacia preromană (sec. I. a.Chr.–I. p.Chr.),* Cluj, 1998 (câinele, lupul, la p. 208–210; = *O schiţă pentru reconstituirea imaginarului la daci – elemente ale bestiarului real şi fantastic*, în ed. S. Mitu–F. Gogâltan, *Viaţă privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania*, Oradea–Cluj, 1995–1996, p. 57–58). Contribuţia sa este importantă, prin aluziile şi conotaţiile mitologice luate în considerare; este relevat un bestiar investit cu funcţii aparte, expresie a valorilor promovate de cei cărora le erau destinate produsele. Pentru valorile legate de ideologia războinică, vezi p. 231–232. Despre lup şi poziţia lui Eliade, vezi acelaşi, în V. Sârbu–G. Florea, *Imaginar şi imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997, p. 100.

flancat de două stindarde, încheie Sanie[78]. Acest stindard implica probabil un simbolism religios şi se bucura de prestigiu; dar nu se poate conjectura mai mult, iar propunerile lui Sanie nu pot fi verificate.

Pentru Valeriu Sârbu, esenţialul acestui complex simbolic, care e stindardul dacic, are o dublă origine – lupul, indo-europeană, iar şarpele, neo-eneolitică; deci, conchide, componentele principale care au contribuit la formarea ethosului tracic. Astfel, stindardul dacic reprezintă o îmbinare simbolică între cele două animale cu profunde semnificaţii în mitologia traco-geto-dacilor: lupul, ca vânător (= luptător), prin excelenţă de la indo-europenii nomazi, iar şarpele, ca expresie a regenerării (nemuririi), transmis de la agricultorii neo-eneolitici. El reprezentă deci două trăsături caracteristice ale geto-dacilor: luptătorul viteaz şi neânfricat şi credinţa în nemurire exprimate atât de sugestiv în stindardul lor, în ceea ce s-ar putea numi dimensiunea mitologică a istoriei lor (urmându-l pe Eliade)[79]. Ipoteza sa nu e de acceptat: În primul rând, nu există dovezi serioase în acest sens; dar esenţa constă în puternicul caracter de ideal al reconstrucţiei – imaginea unei simbioze a celor două populaţii, şi care marchează cele două presupuse însuşiri (în viziunea noastră, cele două calităţi dacice apar mai mult ca nişte clişee literare antice perpetuate de-a lungul timpului şi intrate de mult în bagajul ideologic al mitologiei naţionale). Un alt argument descalificant este faptul că acest stindard nu este specific doar dacilor, iar pentru decelarea originii şi a semnificaţiei sale trebuie luate în considerare mai multe date.

Variante fabuloase ale imaginii şarpelui, probabil cea de dragon cu cap de lup, care intră în compunerea steagului dacic, înfăţişat pe Columna lui Traian şi pe vasul de la Budureasca, sunt analizate şi de G. Florea. Alăturarea celor două elemente morfologice după o schemă sintactică simplă ar miza probabil pe cumularea celor două semnificaţii: agilitatea şi ferocitatea atât de temută a lupului, cu rolul protector al şarpelui. Atributul de păstrător al secretului nemuririi, ca şi conotaţia funerară a şarpelui, se întreabă autorul, nu cumva a contribuit la compunerea acestei imagini, în condiţiile în care se ştie, din sursele antice, poziţia centrală deţinută de ideea nemuririi în doctrina zalmoxică, iar aceasta din urmă în ideologia luptătorilor (Iulian Apostatul, *Caes.*, 22). Oricum, este de remarcat faptul că steagul acesta este, pe Columnă, însoţitorul regelui şi al tovarăşilor acestuia[80].

---

[78] Sanie, *op. cit.*, p. 109-111. Excesul comparativ *orientalist* (destul de neadecvat pentru religia dacă, şi total neproductiv datorită gradului redus de cunoştinţe despre aceasta), de exemplu discuţia despre *betili* la daci, este de reproşat. Gradul de ipoteză al teoriei sale este considerabil.

[79] Sârbu, *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor*, Galaţi, 1993, p. 134. Aceeaşi teză este expusă în Sârbu-Florea, *op. cit.*, p. 84-85.

[80] Florea, în Sârbu–Florea, *op. cit*., p. 100. Lupul încarna calităţile preţuite de luptători. Preferinţa în artă pentru animale feroce denotă o expresie a valorilor războinice – curaj şi agresivitate (p. 116). Textul lui Iulian nu are însă nici o valoare istorică pentru religia getică; *Împăraţii* e un dialog satiric, iar cele atribuite lui Traian denotă lecturile lui Iulian (în special Herodot) şi nu pot aparţine pierdutelor sale *Dacica*.

Înainte de a presupune o exprimare a ideii de nemurire în prezeța şarpelui pe stindard, nu trebuie să uităm însă că e mult mai firesc ca aici şarpele să reprezinte de asemenea un animal în ipostază feroce, ca lupul (şi nu o figură htoniană sau conexă nemuririi), chiar o ființă fabuloasă atmosferică (cum se gândea de altfel Pârvan). Simbolurile militare indo-europene erau adesea animale cu calități „războinice". De exemplu, cele cinci *signa militaria* ale Romei cuprindeau: acvila, lupul, minotaurul, calul şi mistrețul (animale asociate cu războiul). Printre cele 10 incarnații ale zeului mazdean al victoriei, Varathragna, din care 7 animale, figurează taurul, calul, mistrețul, şoimul[81].

Rolul inițierilor militare la popoarele indo-europene şi ideologia centrată pe imaginea lupului sunt desigur importante (în acest sens asertiunile lui Eliade – pentru lycantropia rituală – îşi păstrează relevanța) şi au fost relevate şi de cercetări mai recente[82]. În spațiul grec, lupul era perceput şi în epoca istorică drept un animal-emblemă al valorilor unei lumi războinice şi aristocratice; a doua caracteristică este faptul că se insistă mereu pe însuşirea lupilor de a acționa în grup/haită[83]. Tot în Grecia, lupii erau proverbiali pentru cruzimea lor şi aveau drept calități marcante faptul de a coopera, ca şi apartenența lor la spațiul extern; lupul devenise o imagine puternică pentru omul diferit de celălalt om[84]. Eroul nordic Sinfjotli, în *Völsunga saga* (VIII), înainte de a deveni un războinic adult, a suferit o inițiere, transformându-se în lup, ucigaş şi hoț. Saga irlandeză *Togail Bruidne Da Derga* descrie o societate de tineri războinici nobili, asemănătoare criptiilor

[81] Dumézil, *La religion*…, p. 247, n. 1. D. Tudor constată o diferență între dragonii de pe Columnă şi cei de pe Tropaeum Traiani (care nu au numic ataşat); pentru daci el putea fi o imagine simbolică a victoriei. Cât despre prezența sa pe reliefurile Cavalerilor Danubieni (doar de la jumătatea secolului al III-lea p.Chr.), ea nu e de atribuit dacilor, ci generalizării sale în armata romană *(Corpus Monumentorum Religionis Equitum Danuviorum*, Leiden, II, 1976, p. 114–115).

[82] P. Vidal-Naquet, pentru spațiul grec; vezi versiunea română din *Vânătorul negru. Forme de gândire* şi *forme de societate în lumea greacă*, Bucureşti, 1985 (secțiunea „Tinerii şi războinicii", p. 144–244).

[83] M. Detienne, Jesper Svenbro, *Les loups au festin ou la cité impossible*, în ed. M. Detienne, J.-P. Vernant, *La cuisine du sacrifice en pays grec*, Paris, 1979, p. 215–237 (= *Ouaderni di storia*, 9, gen.-giugn. 1979, p. 3–31); se insistă, în acest studiu, îndeosebi pe problematica politică, şi pe comensualitate (p. 216).

[84] R. Buxton, *Wolves and Werewolves in Greek Thought*, în: Jan Bremmer (ed.), *Interpretations of Greek Mythology*, London-Sydney, 1987, p. 60–79 (îndeosebi p. 61–63). Pentru simbolismul lupului la romani, vezi Y.A. Dauge, *Le Barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et de la civilisation*, Bruxelles, 1981 (Coll. Latomus 176), p. 608 (aceeaşi imagine feroce; barbarii sunt frecvent asemuiți lupilor).

spartane, şi care duc viaţa sălbatică *(díberg)* ca lupii *(oc faelad),* jefuind şi masacrând[85].

O interpretare extrem de interesantă a cultului lui Zalmoxis a fost recent exprimată de Fritz Graf[86]. El îl urmează în general pe Eliade (prin teoria cultului iniţiatic), dar se referă şi la rolul războinicilor, într-un mod care pare să ignore studiul lui Eliade, care i-ar fi putut furniza argumente în plus. De obicei Zalmoxis este considerat o divinitate care acţionează ca un iniţiator divin într-un cult secret, începe Graf. Dar el avea şi o latură politică de asemenea, la care face deja referire relatarea herodoteană – că el a invitat pe cei mai de seamă oameni ai tribului. Alte surse spun că fusese consilierul regelui trac înainte de a deveni un zeu (Strabon 7.3.5, după Poseidonius) şi că a fost un legislator printre traci (Diodor 1.94.2): misterele sale nu erau un cult escatologic marginal, ci trebuiau să implice şi centrul puterii, iar preoţii care le îndeplineau erau consideraţi succesorii săi şi în acelaşi timp consilieri regali – cel mai proeminent fiind Deceneu, mare preot sub Burebista. Instituţia este o reminiscenţă a rolului societăţii secrete a războinicilor dezvoltată în regatul iranian, unde războinicii iniţiaţi au devenit cei mai apropiaţi însoţitori şi vasali ai regelui; fosta societate secretă păstra puterea politică şi militară a regatului[87]. O veche etimologie (Porphyrius, *Vit. Pyth.,* 14, neamintit de Graf) pentru numele lui Zalmoxis ar indica acelaşi lucru. Ea derivă numele din

---

[85] Pe larg, în A. Ivancik, *Les guerriers-chiens. Loups-garous et invasions scythes en Asie Mineure*, RevHistRel, 210, 1993, p. 305–329. Esenţialul articolului presupune că povestirea expulzării cimmerienilor de către câini exista în tradiţiile folclorice din diferite regiuni ale Asiei Mici, „câinii îndrăzneţi” substituindu-se în aceste povestiri sciţilor, care i-au vânat pe cimmerieni. Este amintită de asemenea formula de drept indo-european: ucigaşul „devine un lup”.

[86] F. Graf, *Orpheus: A Poet Among Men*, în: J. Bremmer (ed.), *Interpretations of Greek Mythology*, London–Sidney, 1987, p. 91.

[87] Graf îi citează pe Widengren, Alföldi, Merkelbach. Relatarea lui Pausanias 9.30.4–12, unde apare motivul pentru care războinicii traci trebuiau să se îmbete înainte de luptă este, pentru Graf „bineânţeles, o raţionalizare facilă a unei tehnici de luptă foarte arhaice, „Kampfwut” – un extaz sau transă dobândită de războinici prin mijloace variate înaintea bătăliei şi care îi făcea în stare să îndeplinească fapte spectaculoase. Este atestat pentru multe societăţi arhaice indo-europene, printre care germanii, celţii, iranienii şi, mai târtiu, asasinii iranieni. Lucrul important – aceşti războinici extatici formează întotdeauna societăţi secrete” (p. 88). Departe de a vedea totul prin intermediul acestei chei „iniţiatice”, e mai simplu de văzut aici un simplu topos grec, cel al beţiei tracice proverbiale (şi explicată mitologizant, prin uciderea lui Orfeu). E interesant că o teorie similară, despre o congregaţie militară de luptători-urşi (aşa-numita *confrerie a Ursinilor),* a fost emisă de R. Vulcănescu, independent, dar pornind tot de la etimologia din Porphyrius. Cu reminiscenţe în măştile populare, iniţial ei ar fi fost purtători de măşti de tipul tactei galea, o mască mobilă de lut, care însoţea atacul cu mormăituri fioroase în amintirea ursului-totem divinizat *(op. cit.*, p. 113 şi 501–502); şi Zalmoxis e interpretabil în acelaşi sens totemizant etc. Trebuie spus că, cel puţin pentru religia dacică, încercarea lui Vulcănescu de „reconstituire ştiinţifică” este fără nici o valoare şi poate fi apropiată de ipotezele unui Densuşianu (pe care îl foloseşte, dealtfel).

zalmos, „blană de urs”, deoarece fiind nou-născut Zalmoxis a fost învelit într-o asemenea blană; ar fi de aceea de apropiat de *berserkir,* „Bärenhäuter”, războinicul extatic nordic îmbrăcat cu o blană de urs. Explicaţia lui Graf are un cert colorit indo-european. Dar facilitatea argumentelor sale e uşor de dezvăluit. Bazându-se pe scheletul teoriei cultului zalmoxian iniţiatic al lui Eliade, Graf îl leagă şi de instituţiile politice dacice şi, folosind o realitate *iraniană,* presupune o societate războinică analoagă la daci; etimologia antică (pe care unii o folosiseră cu mai mult de un secol în urmă pentru a susţine un cult totemic al ursului la daci! şi pe care Graf o leagă de *berserkir)* este în fond doar o explicaţie anecdotică, tipică pentru prolifica literatură greacă, şi nu un argument relevant pentru o asemenea asociere.

În final, o recapitulare a concluziilor. După cum am văzut, teoria lui Eliade despre o confrerie războinică dacică, de tipul acelor *Männerbünde* indo-europene, şi care s-ar fi bazat pe identificarea luptătorilor cu lupii, *nu mai poate fi considerată ca valabilă;* ea porneşte de la nişte presupuneri lingvistice (eronate), interpretate apoi în lumina unor concepţii religioase certe (însă doar pentru cadrul general indo-european). Mai mult, implicaţiile de ordin ideologic sunt relevante cel mult pentru contextul epocii şi al viziunii lui Eliade. Dar prestigiul şi cultul de care se bucură în România a determinat o acceptare largă a teoriei sale, de cele mai multe ori însă simplist, sau chiar neproductiv (ca de exemplu referirile la totemism), deşi nu lipsesc nici interpretări pe cât de originale, pe atât de deplasate. Ca şi teoria sa despre un cult iniţiatic, de mistere, al lui Zalmoxis (care necesită un studiu special, şi care este extrem de problematică), această teză a lui Eliade, în ciuda aparenţei de verosimilitate, se dovedeşte prea mult în spiritul dorinţei sale de a interpreta religia dacică prin prisma preocupărilor sale specifice şi a viziunii sale istorice particulare. Lupul juca *probabil* un rol destul de important în (trebuie să repetăm, necunoscuta) mitologia dacică (ţinând seama de contextul general indo-european, dar şi de iconografia dacică); *dar teza lui Eliade nu are argumente relevante pentru a fi acceptată, ca şi toate reformulările sale ulterioare, de altfel*.

Este regretabil caracterul total necritic al felului în care istoricii români tratează aspectele religioase ale istoriei vechi. Teorii de multă vreme defuncte în Occident (animism, totemism, culte solare) sunt invariabil înşirate, iar teoriile mai recente din Occident sunt fie necunoscute, fie neluate în seamă. Ceea ce este şi mai grav, este faptul că se păstrează o *constantă* primejdioasă: în timpul regimului comunist, explicaţiile despre fenomenele sociale, economice şi religioase urmau de cele mai multe ori un *marxism vulgar*, devenit o schemă comodă de interpretare. Or, începând treptat cu anii ‘70, acesta este înlocuit, în discursurile despre fenomenul religios, cu o *retorică de factură eliadiană*[88], care-i simplifică la extrem

[88] Anumite studii indică, pe bună dreptate, caracterul simplificator, dar şi exagerarea rolului religiei, în opera eliadiană (vezi D. Dubuisson, *L'Occident et la religion. Mythes, sciences et idéologie*, Bruxelles, 1998, p. 127–128). În plus, e de analizat şi puternicul filon *naţionalist* pe care Eliade îl desfăşoară în studiile sale cu tematică românească; or, acest caracter nu face decât să sporească fascinaţia istoricilor români pentru Eliade.

teoria (şi erudiţia subiacentă), atât la istoricii serioşi, cât şi în alte diferite producţii cu coloratură istorică (iar după '90 Eliade este o autoritate de necontestat, recuperarea sa fiind totală); urmările acestei situaţii sunt foarte grave în cazul unei discipline (fie că se numeşte istorie, sau istoria religiilor), care trebuie să se bazeze pe critica surselor şi nu pe scheme ideologice, fie ele marxiste, naţionaliste sau eliadiene.

THE DACIANS AND THE WOLVES. CONCERNING MIRCEA ELIADE'S THEORY

ABSTRACT

This paper is concerned with Mircea Eliade's theory expressed in the first chapter of his *Zalmoxis. The Vanishing God* (Chicago–London, 1972, pp. 1–20). He implied an etymological relation between the Dacians and the wolves, and subsequently sustained the existence of a Dacian warrior society (similar to the Indo-European *Männerbünde)* based on an identification with the wolves. But his arguments (extracted from Hesychius s.v. δάος, and Strabo 7.3.12) are not to be accepted, since his basis is formed by two inexact assumptions. However, his theory was largely accepted by the greatest part of the Romanian scholars in the field of history or ethnology (they related it instead with totemism, such a discarded concept…); also a relation was presumed with the wolf-snake flag or dragon *(draco)* but which, far from being only a Dacian symbol, is to be found also in other places (among the Parthians or the Germans).

Another similar thesis was recently expressed by Fritz Graf *(Orpheus: A Poet Among Men*, in ed. J. Bremmer, *Interpretations of Greek Mythology*, London–Sydney, 1987, p. 91), who (probably ignoring Eliade's theory) proposed the image of a Dacian warrior society implied in Zalmoxis' cult and in kingship, similar to the Iranian royal practice and the Germanic *berserkir*. He does not seem to be familiar with Eliade's position (since he relates the Dacians with the *bears*, on grounds of an ancient etymology preserved in Porphyry *V. Pyth*. 14); his presumption is not to be accepted either, being too speculative. Despite Eliade's large erudition in attacking this subject, and the likelihood of the Indo-European warrior societies being connected with lycanthropy, his thesis about Dacians *i.e.* wolves is only a spurious hypothesis in the light of his own vision (of religion, and, moreover, of a *special historical destiny* of the Romanian people).

STUDIUL ECONOMIEI ANIMALIERE A DACILOR LIBERI DIN NORDUL ŞI CENTRUL MOLDOVEI (SECOLELE II–III)

SERGIU HAIMOVICI

Articolul analizează **economia animalieră** a **dacilor liberi** în opt localităţi, patru din stânga Siretului şi alte patru situate pe dreapta acestui râu, stabilind repartiţia speciilor sălbatice şi domestice din aceste aşezări, în **secolele II–III**.

Se cunoaşte faptul că în epoca Latène dacii ocupau un teritoriu mult mai întins decât cel al viitoarei provincii romane Dacia. După războaiele lui Traian, o mare parte a acestora au rămas în afara imperiului, şi Roma i-a ţinut oarecum doar sub supraveghere, având adesea chiar conflicte cu ei. Cei de la răsărit de Carpaţii Orientali sunt adesea amintiţi de către izvoarele vremii cu numele de carpi, ce ar fi ocupat mai ales zona de la vest de râul Siret, către nordul Moldovei şi Bucovina, găsindu-se o altă grupare cunoscută de obicei cu numele de costoboci. Nedorind să intrăm, în această privinţă, în detalii, uneori controversate, vom denumi populaţia respectivă cu apelativul de „dacii liberi", având în vedere şi faptul că, aşa cum se va observa, economia animalieră era foarte asemănătoare pe întregul teritoriu specificat în titlul lucrării. Întrucât par a exista totuşi, uneori, uşoare deosebiri între caracteristicile economiei locuitorilor siturilor, pe care noi le punem mai ales pe seama ambientului, vom trata, pe rând, mai întâi repartiţia speciilor în cele patru aşezări din stânga Siretului şi apoi a altora patru situate pe dreapta acestui râu (harta fig. 1).

Trebuie să menţionăm însă de la început că toate cele opt situri, deşi cu caractere ambientale, aşa cum am spus, uneori uşor diferite, se găsesc situate în zona geografică a Europei est-centrale şi, date fiind latitudinile destul de apropiate la care sunt aşezate şi totodată ocupând altitudini între 200 şi 400 m, se află, din punct de vedere al vegetaţiei (astăzi aproape complet antropizată), la nivelul cel mai de jos al etajului nemoral, şi anume al pădurilor de *Quercetum mixtum* (stejărişuri amestecate luate în sensul lor larg). Totodată covorul pedologic este în mare marcat de soluri de pădure (subfosile), mozaicate, în diferite stadii de transformare în cernoziomuri. Din punct de vedere climatic, civilizaţia dacilor liberi s-a dezvoltat în ultima fază (actuală) a holocenului – cea subatlantică (a fagului).

În cele opt staţiuni au fost determinate, în total, un număr de 6 567 de resturi dintre care 6 536 aparţin mamiferelor şi doar 31 (0,97%) provin de la alte grupe de animale, şi anume: moluşte, reprezentate atât prin valve de lamelibranhiate, cât şi prin cochilii de gasteropode, oase de peşti şi păsări. Menţionăm că, după aşezări,

S C I V A, tomul 51, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie, 2000, p. 175–192

determinarea exactă a putut fi executată de la peste 70 până la vreo 85% din materialul faunistic avut la dispoziţie; totodată, precizăm că resturile considerate ca nedeterminabile (anume fragmente de oase şi mai rar de dinţi cu caracteristici foarte asemănătoare, cum ar fi, în primul rând, porţiuni de coaste, de corpuri sau apofize vertebrale, aşchii osoase foarte mici, sfărâmituri de oase asupra cărora au acţionat factori mediali, ca aciditatea solului, fie calcinarea lor prin foc ş.a.) aparţin de fapt tot mamiferelor, arătând astfel rolul covârşitor pe care această grupare de animale, manipulată evident de om, a avut-o în economia animalieră a societăţii omeneşti din cele opt situri.

Fig. 1. Harta cu poziţionarea celor opt aşezări.

Materialul determinat şi însumat la 2 535 de resturi, provenit din cele patru aşezări din stânga Siretului, este în cantitate mai mică, reprezentând doar 38,60% (deci peste 1/3 din total) repartizându-se astfel: 1. Suharău–Ruginosu[1] (436 de resturi – 435 de la mamifere şi doar un fragment osos, 0,23%, provenit de la o

[1] Săpături P. Şadurschi; S. Haimovici, A. Ungureanu, *Caracteristicile materialului paleofaunistic descoperit într-un sit aparţinând dacilor liberi (costoboci), situat în nordul Moldovei: aşezarea de la Suharău,* Anuarul Muzeului Judeţean Suceava, sub tipar.

pasăre – găina domestică *(Gallus domesticus);* 2. Brăieşti[2] – doar 74 de resturi, toate de la mamifere; 3. Botoşani – Groapa lui Ichim[3]: 502 resturi – 501 de la mamifere, şi un fragment (0,20%), o bucăţică de coajă de ou, destul de groasă ca aspect, aparţinând unei păsări foarte mari – dacă am considera fauna locală – o barză. Poate fi însă chiar un ou de struţ (folosit iniţial ca „bibelou"), dar care spart a ajuns în groapa menajeră; 4. Drăgeşti[4]: 1 523 de resturi – 1 519 de mamifere, un rest de valvă de *Unio* (0,006%) şi trei fragmente osoase de *Gallus domesticus* (0,19%). Avem, aşadar, în total 2 535 de fragmente, 2 529 de mamifere şi doar 6, altele.

Menţionăm că cele patru situri apar relativ depărtate între ele, primele trei, oarecum mai concentrate situate în aşa numita „Câmpie" din nordul Moldovei, către partea ei vestică, aproape de dealurile mult mai înalte ce despart bazinul Jijiei de cel al Siretului (toate trei în judeţul Botoşani), iar al patrulea, cu mult mai spre sud, în partea nord-vestică a Podişului Central moldovenesc – de o altitudine mai înaltă – în zona cursului superior al Bârladului (în judeţul Vaslui). Aceste patru situri sunt toate situate lângă ape mici – pâraie – ce nu au în dreptul lor luncă.

Cele patru aşezări din dreapta Siretului au împreună o cantitate mai mare de resturi faunistice, respectiv, aproximativ 2/3 din total: 4 032 (61,40%), variaţia pe staţiuni fiind şi aici destul de mare. Le trecem şi pe acestea în revistă: 5. Homiceni[5] cu 636 de resturi – 624 de la mamifere şi 12 altele (3,88%), adică 10 provenind de la moluşte, şi anume: opt cochilii de melci tereştri (gasteropodul *Helix* şi altul mai mic, *Cepaea)* şi două valve de la lamelibranhiatul *Unio*; mai apar două oase de la o pasăre sălbatică (ceva mai mică ca talie decât găina domestică) reprezentând doar 0,31% din resturi; 6. Izvoare – zona B[6], având 278 de resturi ce provin toate de la mamifere; 7. Vlădiceni[7] – 1 799 de resturi, toate de la mamifere şi, în fine, 8. Poiana–Dulceşti[8] având în total 1 319 resturi cu 1 306 mamifere şi 13, altele (0,98%), şi anume: opt valve de *Unio*, o vertebră de la un peşte teleostean, de talie oarecum mărişoară, dar şi două oase de la o găină domestică *(Gallus domesticus)* adică 0,15% din totalul fragmentelor; în acestă localitate au fost cercetate două aşezări diferite, una – Silişte, cu puţine resturi: 227 fragmente de mamifere şi alta – Varniţă, cu material mamalian mai bogat, 1 079 de resturi.

Facem remarca că toate aceste patru aşezări, aflate în judeţul Neamţ, sunt destul de concentrate, situate fiind în zona precarpatică, cu înălţimi ce bat către 400 m, dar pe văile apelor, mai ales pentru Poiana–Dulceşti, cu altitudini mai joase; de altfel trei dintre ele se găsesc în apropierea sau chiar pe malul unor ape mai mari, ca „râurile" Valea Neagră şi Valea Mare, dar mai ales râul Moldova, acesta prezentând chiar o luncă (cele patru aşezări se găsesc în judeţul Neamţ).

---

[2] Săpături L. Dascălu; Haimovici, ArhMold, 23–24, 2003.

[3] Săpături Şadurschi, Haimovici, C. Tarcan, ArhMold 18,1994, p. 321–329.

[4] Săpături D. Teodor, Gh. Coman, R. Alaiba; Haimovici, Acta Moldaviae Meridionalis, 3–4, 1981–1982, p. 57–65.

[5] Săpături E. Petrişor; Haimovici, R. Kogălniceanu, MemAnt, 22, 2001.

[6] Săpături V. Spinei, M. Alexianu; Haimovici, MemAnt 15–17, 1983–85, p. 264–271.

[7] Săpături M. Alexianu; Haimovici, C. Panove, Thraco Dacica 11, 1990 p. 253–262.

[8] Săpături Gh. Bichir; Haimovici, M. Teodorescu, MemAntiq 20, 1995 p. 195–208.

În cele opt lucrări citate, pentru fiecare specie, mai ales la mamifere, s-a calculat frecvenţa sa în fragmente şi în indivizi prezumaţi (vezi şi cele opt tabele), s-au executat studii de morfologie, dar şi măsurători pentru a le circumscrie unele caracteristici metrice, inclusiv talia şi sexul; s-a stabilit unde a fost cazul şi s-a putut aprecia acest lucru, vârsta de sacrificare, s-a evaluat ponderea fiecăruia dintre ele la diverse funcţionalităţi, dar şi raporturile între mamiferele sălbatice şi domestice, adică contribuţia creşterii animalelor şi vânătorii în asigurarea hranei, mai ales în acoperirea necesităţilor de proteine animale ale locuitorilor celor opt aşezări, importanţa fiecărei specii şi grupări, în afara rolului ei în alimentaţie, raporturile între specii şi grupări faţă de ambient şi, în subsidiar, raporturile între om, societate şi mediul înconjurător, rolul unor specii în activităţile de altă natură decât cea direct economică. Ne propune acum să facem oarecum o sinteză a tuturor rezultatelor ce au fost obţinute prin studiul paleofaunei din cele opt situri analizate pentru o mai bună cunoaştere a societăţii şi civilizaţiei dacilor liberi.

1. De la început trebuie să arătăm că ocupaţia ancestrală a culesului de animale mici nu mai avea în societatea respectivă decât o pondere, aproape de neluat în seamă, din punctul de vedere al economiei globale. Cele doar câteva cochilii de melci şi valve de scoici ne stau mărturie, întrucât este evident că la toate cele opt aşezări condiţiile mediale erau destul de propice, mai ales pentru strângerea melcilor tereştri, dar totodată, mai cu seamă pentru apele ceva mai mari cu braţe moarte şi luncă, scoicile de *Unio* erau destul de multe şi totodată în grupe compacte, pentru a putea fi uşor adunate. Credem că lipsa unor porţiuni din scheletul broaştei ţestoase de apă *(Emys)* printre resturile faunistice, mai cu seamă la Poiana–Dulceşti, este de asemenea un argument în aceeaşi privinţă. Este posibil deci, ca o economie relativ înfloritoare să fi scutit locuitorii aşezărilor de a recurge la folosirea moluştelor pentru hrană, valvele lamelibranhiatelor fiind, poate, doar furnizoare de carbonat de calciu.

2. Acelaşi lucru este valabil şi pentru o altă ocupaţie foarte veche, pescuitul. Prezenţa doar la Poiana–Dulceşti a unui singur corp vertebral de la un peşte (chiar dacă se pare că oasele peştilor sunt mai fragile şi se păstrează astfel mai rar totuşi mai cu seamă corpuri de vertebre de la peşti ce ajung la o talie specifică mare: crap, somn, şalău, ştiucă sau ceratobranhiale cu dinţi faringieni de la diverse specii de ciprinide, este exclus ca ele să nu rămână printre resturile menajere, dacă ele ar fi ajuns în „gunoaie”). Cele de mai sus arată destul de clar că nu erau folosite decât sporadic diverse mijloace de prindere a peştilor – la apele scăzute, peştele rămas în băltoace se putea desigur culege chiar cu mâna sau cu un fel de ţeapă. Râul Moldova probabil conţinea din plin un efectiv bogat al speciilor cunoscute; tot economia relativ înfloritoare făcea ca proteinele rezultate din carnea de peşte să nu fi fost necesare pentru a aduce o cotă parte oarecum de luat în seamă în dieta locuitorilor.

3. Despre prinderea păsărilor sălbatice, unele existente în zonă, cu totul comestibile, nici nu poate fi vorba; doar într-o singură staţiune (Homiceni) s-au găsit două resturi ale unui aceluiaşi individ de pasăre nativă, ce avea totodată o talie destul de mică. Am putea conchide, având în vedere şi acest fapt, că economia

populaţiilor respective nu necesita acest tip de procurare al hranei, destul de dificil de altfel. Nu credem că se adunau ouăle de la păsările sălbatice, căci în jurul aşezărilor respective nu existau condiţii pentru exercitarea economicoasă şi eficientă a acestei ocupaţii (zone foarte mari acoperite cu ape şi mlaştini).

4. Considerând cele de mai sus, ne rămân doar două ocupaţii, să le spunem principale: pe de o parte, creşterea animalelor (de fapt doar a mamiferelor domestice), iar pe de alta parte, vânătoarea (tot a mamiferelor). Să le analizăm în continuare pe amândouă, mai întâi vânătoarea, ce are o pondere evident mai mică. Facem de la început menţiunea că ne vom ocupa la acest punct, mai ales de acoperirea necesităţilor de hrană ale locuitorilor aşezărilor, având în vedere în special procurarea de proteine animale, ce prezintă cel mai mare impact asupra unei societăţi umane oarecare, prin care de altfel se şi estimează gradul ei de civilizaţie şi bună stare din punct de vedere economic.

a) Vânătoarea, aşa cum se vede din cele opt tabele, avea o pondere cu totul minoră, ajungând la cel mult 1/10 în raport de frecvenţa luată în considerare privind creşterea animalelor (dacă considerăm indivizii prezumaţi şi totodată dat fiind faptul că numărul resturilor provenite de la speciile sălbatice este relativ mic, estimarea pe indivizi apare uşor „umflată”). Ea era însă o ocupaţie bine circumscrisă şi nu ca astăzi, doar cu caracter de divertisment. Variaţia pe staţiuni apare oarecum aleatorie, dar totuşi credem că, în aşezările de la est de Siret, ea avea o importanţă ceva mai mică în raport cu cele precarpatice din actualul judeţ Neamţ şi totodată că această ocupaţie prezintă o pondere mai scăzută decât în aşezările din epoca Latène din aceeaşi zonă. Urmărind speciile determinate, cât şi frecvenţa lor se constată că ea avea un caracter net „alimentar”, vânarea cerbului, mistreţului ce au ponderea cea mai înaltă, dar şi a căpriorului executându-se, în primul rând, pentru a avea la dispoziţie o cantitate suplimentară de proteine animale (de altfel trebuie menţionat că ursul, castorul, iepurele sunt şi ele animale comestibile, dar primul este concomitent şi fiară, iar secundele, datorită taliei lor mai mici, aproape că nu trebuie a fi luate în considerare ca sursă de proteine). Este necesar de menţionat că bourul (care de altfel se vâna cu mare dificultate) pare a fi de asemenea destul de rar. Lupul, fiară ce stânjenea clar activitatea umană, pe de o parte, prin acţiune directă, atacarea speciilor domestice, iar pe de altă parte, indirect, dijmuind şi pe cele sălbatice (cerb, căprior, poate chiar mistreţ), ce aveau şi ele importanţă economică, era vânat, spunem noi, în primul rând pentru a-l elimina din circuitul biologic natural, dacii liberi intervenind desigur, încă doar inconştient, în lanţul trofic. Este necesar de a arăta însă că pentru cerb, căprior, mistreţ, vânătoarea se execută într-un mod oarecum „planificat”, prezervându-se aproape sigur tineretul şi probabil chiar femelele.

Fiind vorba de mamifere sălbatice, mai strâns legate de ambient, trebuie să amintim că aproape toate speciile vânate (cerb, mistreţ, cu precădere ursul, castorul – acesta din urmă necesitând şi ape liniştite, corelate cu păduri, mai ales de esenţă moale) fac parte din gruparea ecologică zisă „de pădure”, deci sunt destul de stenoece; de asemenea că cerbul şi mai cu seamă ursul se găseau încă, la începutul mileniului I p.Chr., chiar şi în staţiunile de la est de Siret, aşadar, destul de departe

de arealul lor actual pericarpatic, încât se arată clar întinderea, la acea vreme, a zonelor puternic împădurite peste toate aceste ținuturi. Doar iepurele preferă spațiile oarecum deschise, neglijând de obicei altitudinile mai înalte; lupul este, fără îndoială, cu totul eurioec.

b) Creşterea animalelor domestice trebuie considerată ca o ocupație de prim ordin, poate chiar de bază, întrecând astfel agricultura (luată chiar în sensul ei cel mai larg), despre care doar indirect, noi putem da unele date destul de certe. Erau crescute dintre mamifere: taurinele, porcinele, ovicaprinele, calul, însă nu asinul, la care se adaugă evident şi câinele. Încă din epoca Latène apare însă dintre păsări, găina domestică, pe întregul teritoriu al României[9].

Să ne oprim puțin la aceasta din urmă. După cum reiese din partea introductivă, *Gallus domesticus* apare sporadic, deci doar în unele dintre aşezări, fiind poate chiar mai rară decât la geto-dacii din epoca Letène. Ea era de talie mică, evident neameliorată. Dacă din punctul de vedere al cărnii furnizate, nici măcar nu trebuie luată în considerare, ea are o importanță aparte, de luat în seamă printr-un produs special al ei: ouăle, care lărgesc oarecum paleta meniului locuitorilor din aşezările dacilor liberi (se pot mânca ca atare, dar mai ales devin relevante întrucât ele contribuie la executarea unor produse finite complexe la care acestea sunt cu totul indispensabile: anumite mâncăruri şi mai ales copturi. Este evident deci că găina domestică nu era încă comună pentru circuitul economic al dacilor liberi, nefiind încă asimilată complet de către respectiva etnie. Este bine de menționat acest fapt, întrucât, în secolul al IV-lea, ea începe să aibă o frecvență din ce în ce mai mare, în cadrul materialelor arheozoologice şi să ajungă a fi depusă, uneori cu precădere, ca ofrandă în morminte.

În cadrul resturilor mamiferelor domestice, frecvența cea mai înaltă în fragmente şi în indivizi o au taurinele *(Bos taurus),* specie de talie mare, care de aceea furnizează aproape întotdeauna cele mai multe fragmente din cadrul unui lot faunistic (cu precădere oasele lungi ale membrelor, coastele, craniul etc.), existând astfel o diferență uneori apreciabilă între frecvența în fragmente şi chiar indivizi prezumați între taurine şi celelalte specii comestibile: porcinile, ovicaprinele şi calul ce au *ab initio* mult mai puține resturi. De altfel, ca volum corporal şi deci prin cantitatea mare de proteine ce astfel o aduce, *Bos taurus* se aşează aproape întotdeauna pe primul loc, asigurând cam între 40 şi 60% (la Vlădiceni poate chiar şi mai mult) din cantitatea de carne pe care o aveau la dispoziție locuitorii celor opt aşezări. Din punct de vedere morfologic, prin resturile coarnelor sale, *Bos taurus* apare, de obicei, cu cepul cornului relativ mic, de tip *brachyceros*, întrecând rar limita inferioară de variație pentru tipul *primigenius;* nu au fost reperate vite acornute. Resturile neurocraniului au şi ele o conformație brahiceră. În ceea ce priveşte scheletul oaselor lungi, aproape prin toate măsurătorile executate, acesta apare relativ gracil, cu dimorfism sexual oarecum şters. Înălțimea la greabăn este în medie cam de 106–107cm pentru toate stațiunile, ea fiind oarecum perturbată de preponderența femelelor şi existența castraților, dar şi a masculilor (frecvența înaltă

[9] Haimovici, Thraco Dacica 8, 1987, 1–2, p. 144–153.

a femelelor duce de altfel la o talie calculată relativ mai joasă). Apare net faptul că vitele dacilor liberi erau cu ceva mai mici (scunde) decât cele din aceeaşi zonă, în răstimpul epocii Latène-lui[10]. Este normal ca numeric masculii să aibă în materialul aparţinând adulţilor şi maturilor o cantitate mult mai mică decât femelele (la naştere, ca în general, la toate mamiferele *sex ratio* este de 1:1, omul, încă din neolitic, căutând să se debaraseze de această realitate neeconomicoasă). Rămâne însă aproape de neînţeles penuria sau chiar lipsa în unele aşezări a castraţilor (boi), fenomen existent de altfel şi la dacii din epoca Latène, în raport de exemplarele femele (vaci).

Urmărind curba vârstei de sacrificare se distinge faptul că se sacrifica tineret (dar nu viţei mici ca vârstă), adulţi, cu precădere, maturi (este interesant că dintre aceştia, cei mai mulţi între 4–5 – 7–8 ani, adică în perioada de optimum de exploatare economică eficientă), dar şi bătrâni şi excepţional chiar indivizi de circa 18–20 de ani, deci foarte bătrâni. Se remarcă faptul, încă nedesluşit pentru noi, că în aşezarea de la Vlădiceni, frecvenţa adulţilor sacrificaţi, de la ceva sub doi ani către aproape de trei ani, era foarte înaltă, întrecând cu mult toate celelalte vârste – fenomen ce nu poate fi aleatoriu datorită numărului mare de resturi osoase din aşezarea respectivă.

Pentru aşezările din judeţul Neamţ, mai cu seamă la Vlădiceni şi Homiceni (unde există de asemenea mai multe resturi osoase), s-au evidenţiat şi câteva fragmente de oase, mult mai mari şi mai masive în raport de media respectivelor măsurători, ele neajungând însă până la limita inferioară de variaţie pentru *Bos primigenius* (de la care s-a găsit tot doar la Vlădiceni un fragment de mandibulă). Se cunoaşte faptul că romanii mânuiau foarte clar şi bine procedeele de ameliorare rasială – ce apare foarte evidentă mai ales la taurine, mărindu-le astfel talia – pe care ei le-au adus apoi în diversele provincii cucerite sau au efectuat-o chiar în acestea, pe loc. Poate prin schimb direct, peste trecătorile Carpaţilor, dar poate şi prin jaf, dacii liberi (carpii) şi-au însuşit şi ei exemplare dintre aceste vite ameliorate, prezenţa lor fiind caracteristică doar pentru aşezările din dreapta Siretului, mai apropiate de provincia Dacia romană; este mai greu de admis că populaţia acestora executa şi ea, în mod deliberat şi cu efecte pozitive, ameliorarea rasială la cornutele mari, în primul rând şi pentru faptul că aceşti indivizi înalţi şi masivi (poate boi) reprezintă de fapt o raritate în cadrul materialului osteologic de taurine.

Porcinele *(Sus scrofa domesticus)* se aşează pe locul al doilea ca frecvenţă, fiind rar întrecute de ovicaprine; la Poiana–Dulceşti (Silişte), prin indivizi ele întrec însă uşor taurinele. În general, cantitatea resturilor este cu mult în urma celor de taurine, dar numărul prezumat de indivizi devine, prin calcul, mai ridicat, întrucât este ştiut că, de la porcine, se păstrează multe maxilare cu dinţi (ele sunt foarte masive), ce dau astfel un număr mai înalt de indivizi; în rest însă materialul de la porcine apare de obicei mai fragmentat şi se pot executa doar puţine măsurători. Se constată existenţa unui porc mic, cel mult de mărime medie, dar cu caracteristici

[10] *Ibidem,* p. 145–148.

încă de primitivitate: bot lung, lacrimalul oblong (la Homiceni există totuşi un fragment la care respectivul os este aproape pătratic), dimorfism sexual încă relativ bine păstrat, mai ales la defense, trenul anterior relativ puternic, cu ghebul caracteristic (caractere de mistreţ), încât înălţimea la greabăn calculată doar la doi indivizi, este cu ceva peste 72 cm. *Sex ratio* la maturi variază mult, de obicei femelele întrecând masculii, dar existând şi inversul; nu s-a putut evidenţia castrarea masculilor. Vârsta de sacrificare variază normal pentru porcine; nu există purcei de lapte, dar apar cei de peste şase luni până la un an. Vârful curbei se găseşte în jurul a doi ani şi este o caracteristică a tipurilor primitive, zise tardive, cu creştere înceată, greutatea optimă atingându-se abia la această vârstă. Se găsesc mai rar şi resturi de la indivizi mai „bătrâni" de 4–5 ani, mergând chiar până la 7–8 ani, probabil pentru vieri buni sau scroafe matcă prolifice. Nu poate fi vorba însă de o ameliorare rasială.

Remarcăm acum că porcinele sunt o specie monovalentă, crescută doar pentru un singur scop: cel alimentar, dând carne şi eventual grăsime (aceasta, în acele epoci vechi, folosindu-se şi pentru scopuri nealimentare). Considerând talia lor, specific evident mai mică decât cea a taurinelor, în toate cele opt situri, aceasta apare chiar mică, mergând către medie; ele dădeau astfel o cantitate de proteine animale de 15–20%, după staţiunea cercetată (anexele 1–8).

Ovicaprinele sau cornutele mici *(Ovis* şi *Capra)* sunt reprezentate mai ales prin ovine şi – aşa cum vom vedea – rar sau deloc şi prin caprine. Se ştie că determinarea generică între *Ovis* şi *Capra* este foarte dificilă, chiar imposibilă pentru unele segmente osoase şi dinţi. În ceea ce priveşte cele opt staţiuni, în trei din cele de la stânga Siretului, caprinele nu au fost deloc puse în evidenţă (asta nu înseamnă că nu există, dar frecvenţa lor putea să fie foarte joasă), iar la Drăgeşti, raportul între *Capra* şi *Ovis* este de 1/12; în siturile din judeţul Neamţ este evident mai comună, lipsind iarăşi doar la Izvoare, având raportul de cam 1/2 faţă de oaie la Vlădiceni, cam tot 1/2 la Poiana–Dulceşti şi cam 1/1 la Homiceni. Este clar că în aceste staţiuni din zona precarpatică, caprinele se găseau în număr mai mare, stând chiar uneori pe picior de egalitate cu ovinele. Am explicat această diferenţă între un grup de situri şi celălalt prin ecoetologia celor două genuri, corelată desigur cu ambientul. Caprinele şi ovinele nu se exclud una pe alta de la ospăţ: oaia paşte pe pajişte, iar capra se hrăneşte cu frunzele şi lujerii plantelor ierboase mai înalte şi cu lăstărişurile de la marginea pădurii, fiecare ocupând astfel o altă nişă ecologică. Ar însemna poate că pentru cadrul medial al celor două grupări de situri, erau unele deosebiri: în cele mai estice şi de altitudine mai joasă (reamintim că doar Drăgeşti este situat în Podişul Central Moldovenesc, mai înalt) se găseau de acum mai bogate şi mai mari pajişti de tip secundar, apărute prin defrişarea pădurii, numai bune pentru oaie, iar în zona precarpatică mai înaltă, pădurile ocupau încă un spaţiu mai larg, pe liziera lor, sau în runcuri, găsindu-se un mediu propice pentru caprine.

Ovicaprinele se situează pe locul al treilea ca frecvenţă, după porcine şi doar la Vlădiceni şi Botoşani–Groapa lui Ichim le întrec uşor pe acestea din urmă, numeric, dar dacă socotim masa musculară şi talia, sunt întotdeauna în urma lor, încât cantitatea de proteine dată prin sacrificarea acestor cornute mici este cu totul neglijabilă, fiind chiar mai mică decât cea rezultată din activitatea de vânătoare.

Considerând genul *Ovis* putem spune că morfologic se pot evidenţia masculi cu coarne tipice (triunghiulare în secţiune), dar bine gracile, destul de slab răsucite, că există femele cornute, unele cu coarne relativ mărişoare şi mult mai rar femele acornute sau aproape acornute. Înălţimea la greabăn este în medie cam de 60 cm, existând indivizi de chiar 55–56 cm ca talie. Doar la Drăgeşti sunt şi oi ceva mai înalte ca media; un individ măsura chiar o talie de 66,4 cm. Oricum, ovinele pot fi socotite ca mici.

Capra ne prezintă morfologic doar un singur corn de femelă, oarecum tipic pentru forma *prisca*. Ea este de asemenea chiar foarte gracilă şi mică, cu o talie de 61–62 cm (la Vlădiceni).

Curba de sacrificare este caracteristică unor specii domestice multivalente: găsim tineret, dar nu miei (iezi) sub câteva luni, ci mai degrabă cârlani, adulţi, maturi şi dintre aceştia cei mai mulţi fiind tăiaţi cam la 4–5 ani, deci în plin optim de exploatare economică; sunt şi bătrâni, dacă socotim că vârsta de exploatare zootehnică este evident mai scurtă la cornutele mici decât la cele mari, ea fiind la primele cam 7–8 ani.

În ordinea frecvenţei urmează un mamifer domestic din nou de talie mare, calul *(Equus caballus).* Luat ca masă individuală în toate aceste opt situri ale civilizaţiei dacilor liberi, aceasta o întrece, în general, chiar pe cea a taurinelor. Polivalent şi el, mai ales atunci când mai era încă relativ tânăr, se folosea precis şi în alimentaţie şi trebuie avută în vedere şi contribuţia sa la acoperirea necesităţilor de proteine animale. Evident această contribuţie nu este deloc joasă clasându-se, poate imediat după porcine, dar cu mult înaintea ovicaprinelor şi chiar a sumei date de mamiferele comestibile, rezultate prin vânătoare.

Se evidenţiază faptul că, în mare, resturile provenite de la cal sunt tot atât de fragmentare ca cele ale altor mamifere, tranşarea sa făcându-se exact după aceleaşi criterii (ca animal de talie mare, aproape exact ca şi pentru taurine). Chiar acolo unde există puţin material, alături de oase zise „seci” găsim şi fragmente provenite de la segmente îmbrăcate bine în carne; mai mult chiar, unele dintre aceste oase poartă urme de arsură şi chiar de calcinare. Paleta largă a curbei de sacrificare (aici poate şi de moarte naturală) conduce şi ea la faptul că această specie se folosea şi ca nutriment. Astfel găsim indivizi de la 2–4 ani (încă cu unii dinţi de lapte prezenţi), de 5–7, 8–10, 10–13 ani, în jur de 15–17 şi până la peste 20 de ani cu suprafaţa ocluzală fără nici o urmă de smalţ (cam la 25 ani este vârsta maximă de exploatare „zootehnică”). Poate doar caii bătrâni să fi murit de moarte naturală, ceilalţi erau evident sacrificaţi; cei tineri, dacă deacum nu mânji, dar aproape prea tineri pentru a fi folosiţi pentru călărie şi/sau tracţiune ar fi putut suferi desigur vreun accident şi a fost necesar astfel să fie sacrificaţi şi folosiţi în alimentaţie. În ceea ce priveşte *sex ratio*, judecând după canini, se constată foarte clar că existau relativ mulţi castraţi.

Din punct de vedere morfologic şi metric, caii din cele opt situri (aparţinând civilizaţiei dacilor liberi) prezintă o serie de particularităţi demne de luat în seamă. Astfel după caracteristicile suprafeţei de ocluziune a dinţilor jugali superiori, se constată că aceştia au protocon respectiv mic, iar insulele au smalţul cu pliuri foarte

puține, ambele aceste caracteristici făcându-ne să-i punem în categoria cailor estici; coroana dinților jugali inferiori prezintă imediat sub fața de ocluziune două vărci transversale, paralele cu aceasta şi între ele, care apropie aceşti cai, de asemenea, de tipul estic al cabalinelor domestice.

În ceea ce priveşte caracteristicile metrice ale unor resturi de oase lungi se poate constata că, în mare, ar exista cai relativ mărunți, pe de o parte, şi mari, pe de altă parte, şi că, în general, caii respectivi ar fi gracili. S-au găsit însă şi nouă oase lungi întregi după care s-a stabilit exact înălțimea la greabăn a indivizilor respectivi. Ea variază de la 1 282 mm la 1 444 mm cu o medie de 1 359 mm. Sunt de remarcat însă trei talii arătând cai înalți: 1 433 mm la Drăgeşti–Vaslui, 1 378 mm la Vlădiceni şi 1 444 mm la Homiceni; aceste oase apar totodată subțiri şi semisubțiri. Caii din cele două aşezări din județul Neamț ar putea proveni, ca şi acele taurine mari, din provincia Dacia romană, însă cel de la Drăgeşti, situat mai departe de granița provinciei, face notă discordantă. Se ştie însă că geto-dacii din epoca preromană aveau pe lângă caii obişnuiți, de mărime mică, dar mai degrabă medie, folosiți probabil în diverse scopuri lucrative, şi cai de talie de peste 1,40 m, cu caracteristici aparte, obținuți prin mijloace de ameliorare rasială, denumiți cai „de elită”, întrebuințați de clasa conducătoare pentru călărie, la război şi la paradă[11]. Se pune problema dacă dacii liberi din Moldova mai aveau (au moştenit) şi ei asemenea cai sau cei găsiți de noi, în cele trei aşezări, provin într-adevăr din provincia Dacia, care avea precis la dispoziție, cai de tip ameliorat. Problema rămâne deschisă, cel puțin până la prelucrarea unor materiale arheozoologice provenite din noi săpături.

Asinul *(Asinus domesticus),* cunoscut în limbajul curent şi sub denumirea de măgar, este un element termofil, originar probabil din nordul Africii şi/sau Somalia, domesticit de multă vreme şi care a pătruns dinspre sud, din Peninsula Balcanică, şi la noi, probabil încă din Hallstattul timpuriu[12], dar nefiind deloc asimilat în culturile şi civilizațiile din România decât foarte târziu, mai ales în Dobrogea. Resturile sale în zonele mai nordice provin doar de la indivizi aduşi de diverse persoane, în general negustori, ce au venit probabil cu marfă samarizată pe spatele acestor umile animale, ce au pierit, poate chiar de frig la latitudinile mai înalte de 45° din țara noastră. Dacii liberi din Moldova, aproape sigur că abia de-l cunoşteau şi evident nu l-au crescut ca specie domestică. El a fost găsit în cadrul materialului osteologic de la Botoşani, Groapa lui Ichim[13], cu un singur rest, această stațiune fiind probabil, deocamdată, cea mai nordică unde el a „ajuns” (47°,45`) sub starea subfosilă şi totodată tot cu un singur rest, la Vlădiceni[14].

Tot printre mamiferele domestice mai trebuie socotit şi câinele *(Canis familiaris),* tovarăş al omului din timpuri foarte vechi. În cele opt aşezări, situația resturilor câinilor este următoarea: la Suharău, el lipseşte, şi în toate celelalte

[11] Haimovici, Dacia NS 27, 1983, p. 79–107.
[12] Haimovici, C. Crețu, MemAntiq 22, 2001.
[13] Haimovici, Tarcan, *op. cit.*, p. 327; Haimovici, Panove, *op. cit.*, p. 260.
[14] Haimovici, Teodorescu, *op. cit.*, p. 204; Haimovici, *op. cit.* (supra nota 2).

aşezări, acesta are o frecvenţă foarte joasă. La Poiana Dulceşti–Varniţă[15] şi la Brăieşti s-au găsit câini depuşi ritual în gropi, asupra cărora vom reveni. În mare, metric şi morfologic, se constată că aceşti câini din diversele situri erau deja bine diversificaţi ca mărime, mergând de la taliile mici la cele medii şi de la medii către mare sau aproape mare, putându-se calcula, direct sau indirect (prin măsurători pe falca inferioară), înălţimi la greabăn întinzându-se de la 51 la 76 cm.

Nu pare ca aceşti câini să fi fost folosiţi şi în scopuri alimentare, pe lângă cele lucrative, dar este destul de probabil că nu erau încă indivizi foarte specializaţi; totodată credem că nu erau ţinuţi ca animale de companie. Resturile lor sunt oarecum mai slab fragmentate (neconsiderând pe cei depuşi ritual). Sunt rari indivizii bătrâni, cu urme evidente de erodare a dentiţiei, cât şi tinerii ce ar avea încă dinţi de lapte sau oase lungi neepifizate.

5. Unele dintre mamiferele domestice se consideră a fi polivalente: taurinele, ovicaprinele şi calul. Trebuie însă să arătăm chiar din start, că este greu, cel puţin deocamdată, pentru un arheozoolog, de a circumscrie exact, doar prin caracteristici morfologice ale scheletului, toate aceste funcţionalităţi; se folosesc mai degrabă date indirecte: anumite frecvenţe, diverse vârste ale indivizilor sacrificaţi şi *sex ratio* respectiv, dar şi date luate din etnografia comparativă.

În ceea ce priveşte taurinele se poate considera, prin preponderenţa elementului femel, că acestea erau ţinute pentru producţia de lapte şi totodată şi prin prelucrarea derivatelor acestuia. Se măreşte astfel încă şi mai mult importanţa cornutelor mari în asigurarea de proteine animale, dar concomitent a grăsimilor animale: smântână, unt. O altă funcţionalitate a taurinelor, cea de motor animal, în sensul cel mai larg (este greu de a departaja exact ponderea lor în tracţiunea atelajelor, a uneltelor agricole – plug –, direct în a căra poveri ş.a.), trebuie luată în considerare din plin. Penuria castraţilor lasă însă de gândit, în această privinţă; putem astfel să ne întrebăm dacă femelele (vacile) nu erau şi ele, dacă nu constant, cel puţin sporadic, folosite şi în aceste multiple scopuri, fapt ce ar implica desigur producerea unei cantităţi mai mici de lapte.

Ovicaprinele sunt şi ele producătoare de lapte, dar se exclude din start folosirea acestora, ca motor animal, dată fiind talia lor mică. Caprinele dau, după cum se ştie, raportat la masa corporală, cea mai mare cantitate de lapte dintre toate speciile domestice lactifere. Ovinele furnizează de asemenea lapte şi trebuie considerat că de la ele se consumă de obicei doar produse lactate, având în vedere totodată că unele dintre acestea (caşul) se pot păstra sub diferite forme pentru anotimpul friguros, atunci când se împuţinează de obicei, chiar şi la taurine, laptele proaspăt (abia muls) şi există, în general, pentru societatea umană, o penurie de proteine animale. Ovinele oferă totodată un produs, demn de luat în seamă, mai cu seamă in zonele temperate, lâna, care se poate uşor prelucra sub diverse forme (mai rapid şi mai eficient decât fibrele vegetale textile).

[15] Haimovici, *op. cit.* (supra nota 9).

Considerând însă frecvențele, dar odată cu ele şi diferențele de talie între taurine şi ovicaprine, putem conchide că dacii liberi aveau o economie animalieră bazată din plin pe creşterea cornutelor mari şi nu a celor mici. Totuşi ovinele îşi aveau rolul lor bine circumscris în economia locală.

În ceea ce priveşte cabalinele (excludem, aşa cum am văzut, cu totul asinul, ce caracterizează de fapt economia animalieră de la latitudinile mai joase, circummediteraneene) ne oprim cu totul doar la calul domestic. Am văzut că acesta era folosit şi în alimentație, dar preponderent el avea alte funcții, atâta timp cât era în viață. Îl putem considera un motor animal de prim rang, fiind astfel foarte greu de a stabili exact cota parte ce-i revenea lui şi pe aceea pe care o aveau taurinele. Evident, doar el era folosit însă pentru călărie şi poate acei indivizi de talie înaltă (urmaşii cailor de elită ai geto-dacilor din Latène?) exclusiv pentru aceasta, date fiind şi caracteristicile morfologice arătate. În rest este aproape sigur că acei cai de talie medie aveau şi ei, concomitent, funcțiile multiple ce derivau din caracteristica sa de a fi motor animal; este bine să reamintim că, pentru cabaline, castrații se găseau în cantitate mare şi că vârsta lor „zootehnică" era destul de prelungă, găsindu-se destui indivizi de peste 10 ani, unii ajungând chiar până dincolo de 20 de ani.

6. Trebuie să spunem că, în subsidiar, toate speciile de mamifere fie domestice, fie sălbatice dădeau, odată cu sacrificarea (vânarea) şi chiar moartea naturală, o serie de produse cu totul necesare economiei unei societăți, încă oarecum cu trăsături primitive: coarne (mai puțin cele de tip „gol", dar mai ales cele de tip „plin"), folosite pentru executarea de obiecte, cât şi de unelte diferite şi chiar arme, piei şi/sau blănuri, ce se prelucrau de obicei (a se considera în mod deosebit cele de ovine pentru cojoace), dar se foloseau chiar şi în stare „crudă", de asemenea şi oase întrebuințate de altfel asemenea coarnelor, tendoane şi unele organe interne, ca, de exemplu: intestine, vezica urinară (toate acestea din urmă fiind moi, nu au putut fi decelate ca atare).

7. Putem considera că economia animalieră a dacilor liberi era mai bine dezvoltată, puternic diversificată, ea întrecând probabil ca pondere agricultura (cu toate tipurile ei), ce ar putea să fi fost mai degrabă doar una de subzistență (a se lua în considerație şi penuria castraților de taurine), animalele fiind mai mobile, manevrate, vii, mai uşor în cantități mari şi deci mai apte pentru a da o adevărată economie de schimb. Totuşi, ea nu depăşea, ca evoluție spre mai bine, pe cea a geto-dacilor din epoca Latène din zona extracarpatică a României[16]. Mai mult chiar dacă geto-dacii au reuşit a obține, prin ameliorare, un tip de cal aparte, pe care noi l-am denumit de „elită", se pare totuşi că, mai târziu, această rasă s-a pierdut după începutul secolului al II-lea p.Chr., când romanii au cucerit o parte a teritoriului locuit de geto-daci, constituind provincia imperială Dacia[17].

Un fapt ce pare banal, dar apare corelat cu gradul de dezvoltare a economiei este acela că, într-o groapă de provizii de la Homiceni, s-au găsit, printre altele, resturi ale unui rozător mic, aproape sigur şoarecele de casă *(Mus musculus*

[16] *Ibidem*, p. 149–151.
[17] Dascălu, Haimovici, *op. cit.* (supra nota 2).

musculus), care deja din sălbatic devenise comensal, întrucât a găsit în aşezările umane un mediu mai propice (o altă nişă) – o economie relativ dezvoltată cu abundenţă de resturi alimentare şi cu provizii stocate – decât cel natural, pe care l-a părăsit şi în care este prezent şi astăzi şoarecele sălbatic *(Mus musculus).*

9. Aşa cum am arătat pe scurt, într-o groapă de la Brăeşti, a fost evidenţiat un schelet de câine, dar fără craniul său – deci s-a depus ritual un individ fără cap (acesta din urmă nefiind găsit in împrejurimi)[18].

În situl Varniţa, de la Poiana–Dulceşti, există două gropi, în care fuseseră iarăşi depuşi câini (într-una un individ întreg şi în alta doar un cap – deci descăpăţânat), iar în şase indivizi întregi aparţinând iepurelui de câmp *(Lepus europaeus)*[19]. Facem precizarea că, pe toate resturile osoase, nu au fost găsite deloc urme de descărnare sau de alt tip, arătând astfel că au fost poate aruncaţi sau chiar îngropaţi indivizi vii sau depuse resturile proaspete ale lor , aceştia fiind sacrificaţi, chiar tranşaţi, prin metode ce nu au afectat scheletul, ci doar părţile moi ale corpului. Ne-am ocupat de aceste fapte în lucrările respective şi nu mai revenim acum la problematici ce nu ţin direct de economie. Dorim doar să amintim că geţii din epoca Latène, din sudul ţării, aveau obiceiul, nu numai de a depune ofrande de cai în morminte princiare (Agighiol, Peretu), ci pur şi simplu să „îngroape” cai sau doar părţi ale lor în perimetrul unei necropole (Zimnicea), la margine de aşezare (Cătunu) sau chiar departe de acestea, caii „singuratici” de la Căscioarele[20]. De altfel şi câini sau părţi ale lor, depuse probabil tot ritual în gropi, găsim, însă în timpuri ceva mai noi, tot la geto-dacii din aşezările situate de o parte şi de alta a Carpaţilor.

10. Pentru sfârşit, întrucât am constatat pe parcurs, de mai multe ori, existenţa unor legături strânse între caracteristicile mediale şi cele ale economiei, aceşti factori externi reprezentând dacă nu cauze, cel puţin condiţii în evoluţia şi dezvoltarea societăţii umane, acţiunea lor fiind cu atât mai pregnantă, cu cât ne referim la o societate mai puţin evoluată şi la o economie mai primitivă, credem că este bine să ne oprim la caracterizarea ambientului în cadrul căreia a fiinţat şi a evoluat societatea dacilor liberi de acum aproape două mii de ani în urmă, bazându-ne pe unele date pe care ni le-a oferit studiul arheozoologic alcătuit de către noi.

Aşa cum am arătat pe scurt chiar la începutul lucrării, caracteristicile mediale de atunci nu se deosebeau prea mult în ceea ce priveşte clima, vegetaţia şi fauna nativă – sălbatică – de cele actuale, însă un corelativ de prim ordin, de care trebuie să ţinem cont, este acţiunea umană, de obicei de tip distructiv, adică acel fenomen complex, şi cu totul greu de stăpânit, denumit antropizare, care devine odată cu apropierea de contemporaneitate din ce în ce mai pregnant.

---

[18] Haimovici, Teodorescu, *op. cit*., p. 204–206.

[19] S. Haimovici, *Caractéristiques des chevaux enterrés rituellement par les Gèto-Daces de la deuxième époque du fer dans la zone du SE de la Roumanie, leur importance cultuelle et socio-économique,* comunicare ţinută la cel de-al doilea simpozion de arheologie funerară, Tulcea, 1995.

[20] M. Udrescu, Istros 6, 1992, p. 268–270.

Considerăm totuşi că societatea dacilor liberi evolua într-un mediu silvestru, încă destul de unitar, dar care începea să apară de acum uşor răvăşit, poate cu un grad ceva mai puternic în zonele de mai joasă altitudine de pe stânga Siretului. Totuşi, biocenoza cea mai răspândită era încă alcătuită din pădurile de cvercinee, dominând, şi după altitudine, o specie sau alta de stejar; este ştiut că în Europa est-centrală ea reprezintă şi astăzi formaţiunea cea mai bine situată din punct de vedere al potenţialului economic, cu cele mai multe interrelaţii între componentele ei. Credem că, deşi pădurea era mereu defrişată, pentru multiple necesităţi, ea se putea încă regenera în mod natural, continuu. Zonele antropizate cu biocenoze oarecum artificiale, de ordin secundar, adică culturile agricole de toate tipurile şi pajiştile secundare, erau încă relativ puţin întinse şi în continuă pendulare, ocupând pe rând, o zonă sau alta, ruptă de către om de la mediul păduros. Într-un asemenea mediu se putea face destul de eficient o agricultură extensivă de subzistenţă, slab productivă, dar îndestulătoare pentru o populaţie având un indice demografic nu prea ridicat. Concomitent putea se dezvolte creşterea animalelor domestice, însă special a taurinelor şi porcinelor (cu strămoşii sălbatici făcând parte tocmai din gruparea ecologică „de pădure”), găsind în mediul slab antropizat condiţii foarte bune de trai, întrucât este sigur că acestea nu-şi duceau existenţa într-un regim de stabulaţie. Totodată, mediul silvestru nu numai că economiceşte era foarte propice, dar el prezerva bine populaţia de o serie de calamităţi, ce şi-au făcut clar apariţia odată cu deforestarea intensă care a dus la modificări nedorite privind regimul hidric, eroziunea solului, alunecările de teren, chiar uşoare schimbări climatice şi pe care dacii liberi nu le vor fi cunoscut tocmai datorită extinderii pe spaţii foarte largi a mediului păduros.

ANEXE

Anexe 1–8: Reprezentarea frecvenţei speciilor de mamifere domestice şi sălbatice: domestice în ordine descrescîndă şi sălbatice în poziţia lor sistematică.

Annexes 1–8: La represéntation de la fréquence des espèces des mammifères: les domestiques en ordre décroissant et les sauvages par leur position systématique.

1. Suharău (jud. Botoşani)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs	%	Nr. abs	%
Bos taurus	281	64,59	17	40,47
Sus domesticus	73	23,80	10	23,80
Ovicaprinae (Ovis)	64	14,76	8	19,04
Equus caballus	6	1,37	2	4,76
Ursus arctos	1	0,22	1	2,38
Cervus elaphus	9	2,06	3	7,17
Capreolus capreolus	1	0,22	1	2,38
Total	**435**		**42**	

2. Brăieşti (jud. Botoşani)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs	%	Nr. abs	%
Bos taurus	46	62,16	11	45,84
Sus domesticus	11	14,87	5	20,84
Ovicaprinae	8	10,82	3	12,50
Equus caballus	5	6,75	1	4,16
Canis familiaris	2 (46)*	2,70	2	8,34
Cervus elaphus	1	1,35	1	4,16
Capreolus capreolus	1	1,35	1	4,16
Total	**74**		**24**	

* s-a socotit pentru câinele îngropat, la fragmente, doar unul singur pentru a nu impieta frecvenţa.

3. Botoşani–Groapa lui Ichim (jud. Botoşani)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs	%	Nr. abs	%
Bos taurus	309	61,68	23	37,70
Ovicaprinae (Ovis)	82	16,38	15	24,59
Sus domesticus	74	14,79	12	19,68
Equus caballus	31	6,19	6	9,83
Asinus domesticus	1	0,19	1	1,64
Canis familiaris	1	0,19	1	1,64
Sus scrofa ferus?	2	0,39	2	3,28
Cervus elaphus?	1	0,19	1	1,64
Total	**501**		**61**	

4. Drăgeşti (jud. Vaslui)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs	%	Nr. abs	%
Bos taurus	957	63,00	87	50,88
Sus domesticus	202	13,30	27	15,78
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	190	12,50	27	15,78
Equus caballus	128	8,43	11	6,43
Canis familiaris	16	1,06	5	2,92
Lepus europeus	2	0,13	1	0,59
Canis lupus	2	0,13	1	0,59
Ursus arctos	1	0,06	1	0,59
Sus scrofa ferus	6	0,40	4	2,34
Cervus elaphus	13	0,86	6	3,51
Capreolus capreolus	2	0,13	1	0,59
Total	**1519**		**171**	

5. Homiceni (jud. Neamț)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs	%	Nr. abs	%
Bos taurus	300	48,08	29	40,28
Sus domesticus	194	31,09	17	23,61
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	65	10,42	9	12,80
Equus caballus	27	4,33	5	6,94
Canis familiaris	6	0,96	3	4,17
Canis lupus ?	1	0,16	1	1,39
Sus scrofa ferus	7	1,12	2	2,78
Cervus elaphus	16	2,56	4	5,55
Capreolus capreolus	8	1,28	2	2,78
Total	**624**		**72**	

6. Vlădiceni (jud. Neamț)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs	%	Nr. abs	%
Bos taurus	1275	70,88	103	57,56
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	174	9,69	26	14,54
Sus domesticus	156	8,67	25	13,96
Equus caballus	166	9,24	13	7,28
Asinus domesticus	1	0,05	1	0,55
Canis familiaris	3	0,16	2	1,11
Castor fiber	1	0,05	1	0,55
Canis lupus ?	1	0,05	1	0,55
Sus scrofa ferus	3	0,16	2	1,11
Cervus elaphus	18	1,00	4	2,24
Bos primigenius	1	0,05	1	0,55
Tota	**1799**		**179**	

7. Izvoare (jud. Neamț)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs	%	Nr. abs	%
Bos taurus	179	64,38	19	44,18
Sus domesticus	44	15,83	8	18,60
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	28	10,08	6	13,95
Equus caballus	19	6,84	4	9,30
Canis familiaris	1	0,36	1	2,33
Ursus arctos	1	0,36	1	2,33
Sus scrofa ferus	1	0,36	1	2,33
Cervus elaphus	4	1,43	2	4,65
Capreolus capreolus	1	0,36	1	2,33
Total	**278**		**43**	

8. Poiana–Dulceşti (jud. Neamţ)

Sit	Varniţa				Siliştea			
Specia	Fragmente		Indivizi		Fragmente		Indivizi	
	Nr abs	%	Nr abs	%	Nr abs	%	Nr abs	%
Bos taurus	475	44,03	63	29,30	114	50,23	8	26,67
Sus domesticus	365	33,82	73	33,96	58	25,56	9	30,00
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	150	13,90	38	17,67	25	11,02	5	16,67
Equus caballus	61	5,65	21	9,78	21	9,22	4	13,33
Canis familiaris	6(87)*	0,56	4	1,86	1	0,45	1	3,33
Lepus europeus	6(137)*	0,55	6	2,79	-	-	-	-
Castor fiber	2	0,19	2	0,93	-	-	-	-
Sus scrofa ferus	5	0,46	2	0,93	3	1,32	1	3,33
Cervus elaphus	6	0,56	3	1,39	5	2,20	2	6,67
Capreolus capreolus	3	0,28	3	1,39	.	-	-	-
Total	**1079**		**275**		**226**		**30**	

* s-au socotit pentru cei 6 iepuri îngropaţi, la fragmente doar cifra 6 pentru a nu împieta frecvenţa; tot aşa s-a aproximat şi la câine.

L'ÉTUDE DE L'ÉCONOMIE ANIMALIÈRE DES DACES LIBRES (IIe–IIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Les huit sites, à savoir: Suharău, Brăieşti, Botoşani–Groapa lui Ichim, Drăgeşti, Homiceni, Izvoare, Vlădiceni, Poiana-Dulceşti (avec Silişte et Varniţa) se repartissent en deux zones distinctes. Les quatre premiers se trouvent placés à l'est de Siret et les autres quatre à l'ouest de cette grande rivière, dans la région précarpatique (voir la carte).

On a détérminé 6 557 restes; 6 536 proviennent des mamifères et seulement 31 des autres espèces: mollusques (gastropodes et aussi lamellibranches), poissons, oisaux, dont une espèce sauvage et aussi la poule *(Gallus domesticus)*. On a calculé pour les espèces de mamifères, de chaque site, leurs fréquence en fragments et en individus présumés (voir les huits tableaux).

On constate que la cueillete des mollusques, la pêche et même la chasse d'oiseaux sauvages n'étaient pas des occupations bien circonscrites. Seulement la chasse (cca. 10% des individus) et l'élevage (90% des individus) étaient des

occupations que doivent être considérées comme ayant une importance économique. La chasse était premièrement d'importances alimentaire. En ce que concerne l'élevage la première place est tenue par les taurins suivis par les porcins et seulement, sur la troisième place par les ovicaprins. Le cheval avait aussi une importance alimentaire; on a trouvé aussi deux restes d'âne, mais il n'était pas exactement assimilé par les daces. La fréquence du chien était très basse – à Brăieşti et Varniţa on a trouvé des chiens énterrés rituallement.

La vie des daces se déroulait dans un milieu sylvestre qui influenceait leur économie.

PĂTRUNDEREA SARMAŢILOR ÎN VESTUL BANATULUI, ÎN LUMINA UNOR NOI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE

DANIELA TĂNASE, MIRCEA MARE

În cursul campaniilor de săpături desfăşurate în anii 1992–1993 în situl preistoric de la **Foeni, jud. Timiş,** au fost descoperite şase **morminte de înhumaţie**, orientate nord-sud, conţinând piese de inventar databile la sfârşitul secolului al II-lea şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. Ritul funerar şi inventarul permit atribuirea acestor morminte **sarmaţilor iazigi**. Noile descoperiri permit formularea ipotezei că pătrunderea sarmaţilor în Banat, în apropierea **graniţei provinciei Dacia**, s-a produs curând după războaiele marcomanice, cu mult timp înainte de data în general acceptată în literatura românească de specialitate.

În localitatea Foeni (jud. Timiş), pe teritoriul cimitirului ortodox, unde sunt în curs de cercetare aşezări din neolitic şi epoca bronzului, au fost reperate şi vestigii din mileniul I p.Chr. Între anii 1992–1993 au fost descoperite opt morminte dintre care şase pot fi datate sigur în secolele II–III p.Chr. şi par a face parte dintr-o necropolă mai întinsă, distrusă de mormintele actuale. În anul 2000, a fost descoperită în acelaşi punct, în poziţie secundară, o fibulă care datează din aceeaşi perioadă cu mormintele descoperite anterior[1].

1. DESCRIEREA DESCOPERIRILOR[2]

A. În campania **1992** au fost descoperite patru morminte. Unul dintre acestea a fost descoperit la adâncimea de 0,70 m, orientat V-E, fără inventar; el nu constituie obiectul cercetării noastre, deoarece nu avem elemente de datare şi nu putem stabili vreo legătură cu grupul de morminte orientate N-S, pe care le vom descrie mai jos. În cadrul necropolelor de epocă sarmatică au fost descoperite în număr mic şi morminte orientate V-E, dar care aveau inventar sărac. Cercetătorii

[1] Mulţumim domnului dr. Florin Draşovean, cercetător principal I la Muzeul Banatului din Timişoara, responsabil al şantierului arheologic de la Foeni, şi domnului dr. Florin Gogâltan, cercetător principal II la Institutul de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj-Napoca, membru în colectivul de cercetare, pentru deosebita generozitate şi amabilitate cu care ne-au pus la dispoziţie materialul arheologic şi documentaţia în vederea publicării.

[2] Planul necropolei va fi publicat în monografia sitului de la Foeni, care este preconizată să apară în cursul anului 2004.

S C I V A, tomul 51, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 2000, p. 193–208

consideră că această situație poate avea două explicații: mormintele aparțin unor persoane cu statut inferior în comparație cu cei înmormântați după tipicul obişnuit, cu inventar mai bogat, sau este vorba despre altă populație, nou venită din est ori descendentă a populației din epoca Latène[3].

În ceea ce priveşte necropola de la Foeni, nu avem deplina convingere că mormintele orientate V-E, fără inventar, ar fi contemporane cu cele orientate N-S, de aceea nu le vom discuta mai detaliat.

Mormântul 1(1992), orientat N-S, cu groapă dreptunghiulară, ad. 0,70 m[4]. Nu s-au găsit oase umane, orientarea fiind stabilită pe baza dispunerii inventarului funerar. Datorită faptului că scheletul nu s-a păstrat, este posibil ca mormântul să fi aparținut unui copil.

Inventar[5]. În partea de N, în zona în care se presupune că a fost capul, s-au găsit : **1**. căniță din lut, lucrată cu mâna, de culoare neagră, spartă (î. 5,2 cm, diam. fund 3 cm; fig. 1/8); **2**. vas lucrat cu mâna, de culoare cărămizie (î. 5,9 cm, diam. fund 5,4 cm; fig. 1/9); **3**. şirag de mărgele compus din şapte şiruri: primul de culoare portocalie, al doilea roşu, al treilea alb, al patrulea verde, al cincilea tot de culoare roşie, al şaselea verde. Aceste mărgele sunt din pastă de sticlă şi au o formă rotundă, cu diametrul cuprins între 0,7–1 cm. Al şaptelea şir era compus din mărgele prismatice de carneol. Nu ştim numărul exact de mărgele din fiecare şir, de aceea vom da numărul total: 3a) mărgele globulare – 398 buc. (fig. 1/1): 3.a.1) 93 de culoare galben-portocalie, 3.a.2) 42 de culoare verde, 3.a.3) 48 de culoare roşie, 3.a.4) 215 de culoare albă; 3b) mărgele prismatice (fig. 1/2) din cornalină: 24 buc.

În acelaşi mormânt, dar în poziție secundară, au mai fost descoperite: **4.** fibulă- „cutie", din argint (diam. 5,7 cm, gros. 0,9 cm; fig. 1/3); **5.** două brățări din bronz cu capetele aplatizate trapezoidale, decorate cu motive semilunare (diam. 4,8 cm, gros. 0,2-0,4 cm; fig. 1/5, respectiv 4,6 cm şi 0,2–0,3 cm; fig. 1/6); **6.** o brățară (fig. 1/4) compusă din: a) o mărgea mare de calcar; b) mărgele globulare: 4 albe, 3 galbene şi 2 vişinii; c) 11 mărgele bitronconice albăstrui; d) un pandantiv din bronz în formă de secure (lung. 2 cm, lat. 0,3–0,8 cm); **7.** o fusaiolă bitronconică din os, şlefuită (î. 2,7 cm, diam. max. 3,2 cm; fig. 1/7).

Mormântul 2 (1992), orientat N-S, groapă rectangulară, cu lung. de 1,20 m, lat. 0,70 m, ad. 1,60 m; s-au păstrat oasele capului şi fragmente ale oaselor bazinului şi membrelor inferioare[6].

---

3 V. Kulcsár, *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The Burial Rite of the Carpathian Basin)*, Aszód, 1998, p. 109–110.

4 Informație Florin Draşovean.

5 Piesele descoperite în mormintele de la Foeni se află în depozitele Muzeului Banatului din Timişoara şi urmează să fie inventariate.

6 Informație Florin Gogâltan.

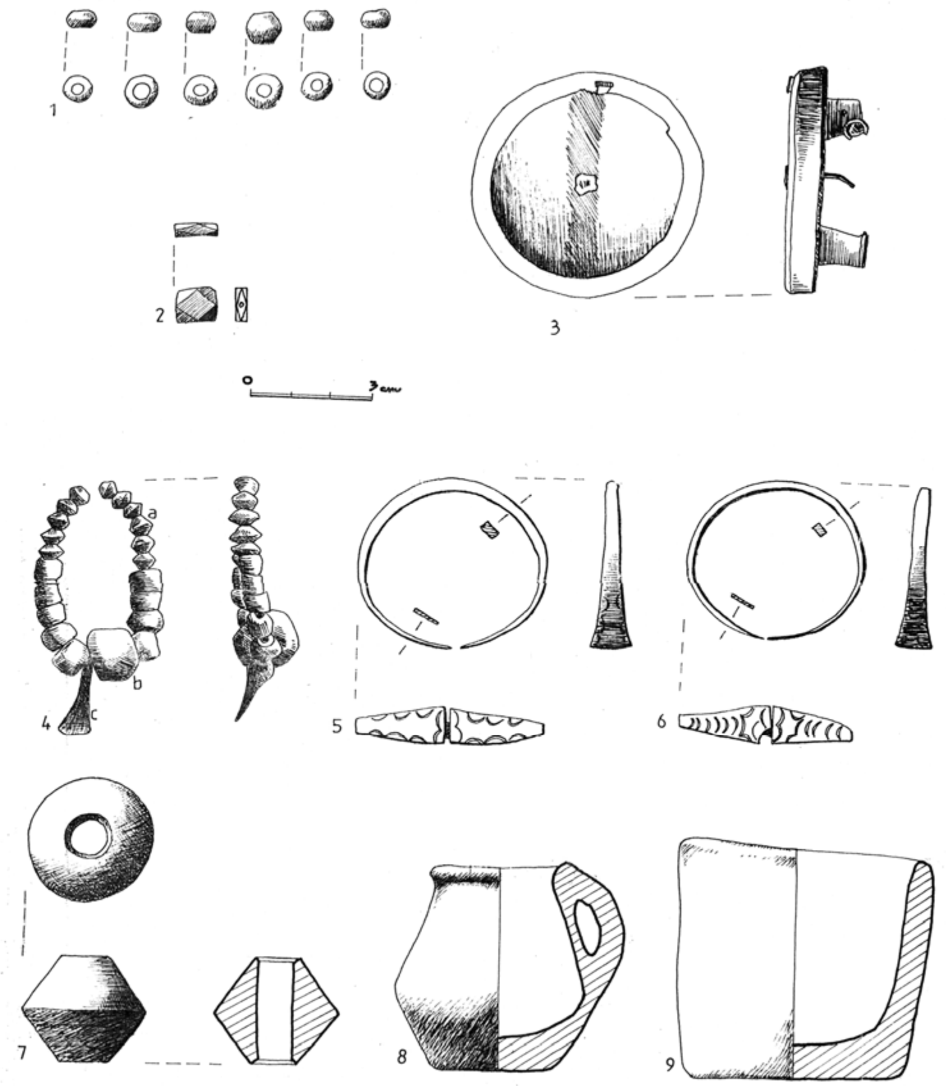

Fig. 1. Foeni, jud. Timiş, mormântul 1. Piese de inventar funerar (1, 4a pastă de sticlă; 2 cornalină; 4b calcar; 3 argint; 4c, 5, 6 bronz; 7-9 ceramică).

Inventar. La gât: **1**. colier cu urechi la ambele capete, din argint, de secţiune pătrată (diam. 7,2 cm, gros. 0,2 cm; fig. 2/1); **2.** colier torsionat din bronz, de secţiune rotundă (diam. 10 cm, gros. 0,2 cm; fig. 2/2); la clavicula dreaptă: **3.** fibulă de bronz în formă de „T" (lung. 4,2 cm, lung. resort 1,9 cm; fig. 2/3); la mâna dreaptă: **4.** brăţară din sârmă de argint, de secţiune rotundă (diam. 4 cm, gros. 0,2 cm; fig. 2/4); la picioare: **5.** căniţă cu o toartă, lucrată la roată, de culoare cenuşie, cu fundul drept, fără decor (î. 8,5 cm, diam. fund 3,7 cm; fig. 2/5).

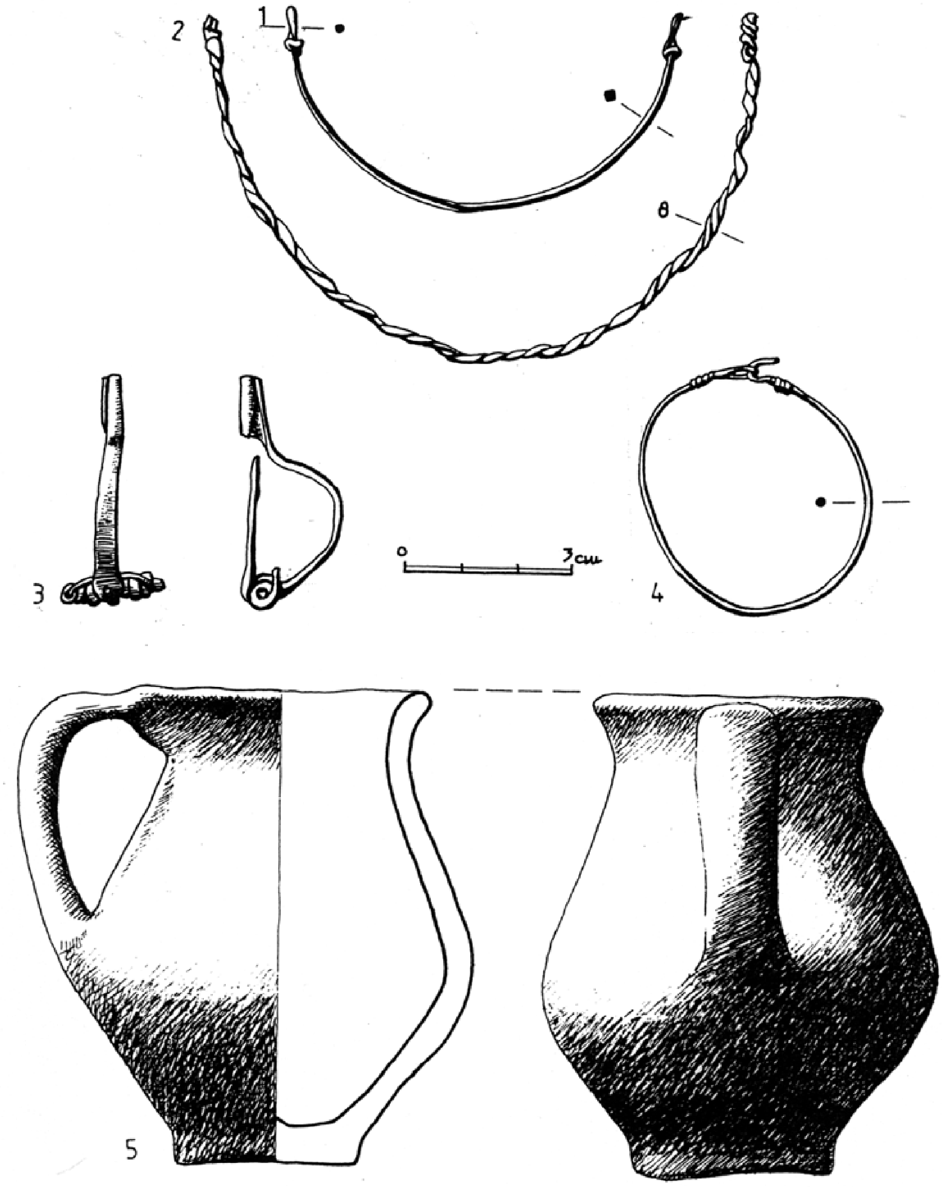

Fig. 2. Foeni jud. Timiş, mormântul 2. Piese de inventar funerar (1,4 argint; 2, 3 bronz; 5 ceramică).

Mormântul 3 (1992), orientat N-S, groapă dreptunghiulară, cu lung. 1,60 m, lat. 0,45 m, ad. 1,90 m; scheletul era bine păstrat, cu mâinile aşezate lângă corp, fără inventar[7].

[7] Informaţie Florin Gogâltan.

B. În anul **1993** au fost descoperite alte patru morminte dintre care unul, orientat V-E şi lipsit de inventar, nu este luat aici în considerare.

Mormântul 4 (1/1993), orientat N-S, groapa lungă, rectangulară, adâncă de 2,10 m; scheletul era într-o stare de conservare proastă, craniul şi oasele mâinii drepte deplasate, probabil deranjate de animale; s-au sesizat şi urme de cenuşă şi pământ ars[8].

Inventar: **1.** cataramă de argint (fig. 3/1), cu veriga dreptunghiulară, cu placa pătrată, formată dintr-o foaie de argint îndoită în două, prinsă cu cinci nituri, cu un orificiu pentru spinul cataramei, fără decor (veriga: lung. 3,3 cm, lat. 2 cm; placa: lung. 3,1 cm, lat. 3 cm); **2.** cataramă de argint (fig. 3/2), cu veriga în forma literei D; placa dreptunghiulară, compusă dintr-o foaie îndoită în două, prinsă cu cinci nituri, are un orificiu pentru spinul cataramei; decorul stilizat reprezintă probabil o scenă de vânătoare: o mască umană şi un animal în mişcare, probabil o căprioară; veriga are dimensiunile 2,5 × 1,8 cm, iar placa are lung. 5,4 cm, lat. 2,6 cm lângă verigă şi 2,8 cm la capăt; **3.** patru limbi de curea subţiri de argint, la un capăt lăţite, despicate pentru fixarea curelei cu 1–3 nituri; dimensiuni: lung. 8,3 cm, lat. 1,3 cm (fig. 3/3), lung. 7,1 cm, lat. 1 cm (fig.3/4), lung. 6,7 cm, lat. 0,7 cm (fig. 3/5), lung. 6,2 cm, lat. 0,5 cm (fig. 3/6). Lângă piciorul drept: **4.** vas cu două toarte, lucrat la roată, de culoare cenuşie, fără decor (î. 7 cm, diam. fund 4,6 cm; fig. 3/7). S-au mai găsit un cui din fier şi scoabe tot din fier[9], probabil de la sicriu.

Mormântul 5(2/1993), orientat N-S, groapă dreptunghiulară, lungă, adâncă de 2,30 m; s-a păstrat doar craniul, mormântul fiind deranjat probabil din vechime. În poziţie secundară s-au găsit mărgele de pastă de sticlă şi două foiţe minuscule din aur[10].

Mormântul 6[11] **(3/1993)**: orientat N-S, groapă dreptunghiulară, adâncă. de 2,10 m; mormântul deranjat din vechime, probabil jefuit, doarece o altă groapă a fost sesizată în mijlocul gropii mormântului; nu s-au găsit oase umane, ci doar mărgele de pastă de sticlă[12].

C. În anul 2000[13] a fost descoperită izolat, la ad. 0,80 m, o fibulă de bronz emailată (fig. 4). Având în vedere că s-a descoperit în apropierea mormintelor, considerăm că piesa poate fi pusă în legătură cu necropola sarmatică. Fibula este în formă de scut peltast – *peltaförmige Fibel* – cu dimensiunile de 5,3 × 5 cm. Cea mai mare parte a piesei este acoperită cu email de culoare albă, iar chenarul cu email albastru; în celula rotundă din mijloc emailul nu s-a mai păstrat.

---

[8] Informaţie Florin Gogâltan.

[9] Informaţie Florin Gogâltan.

[10] Informaţie Florin Gogâltan.

[11] Informaţie Florin Gogâltan.

[12] Foiţele de aur din mormântul 5 sunt prea mici pentru a fi desenate, iar mărgelele de pastă de sticlă găsite în mormintele 5 şi 6 sunt de felul celor descoperite în mormântul 1.

[13] Informaţie Florin Draşovean.

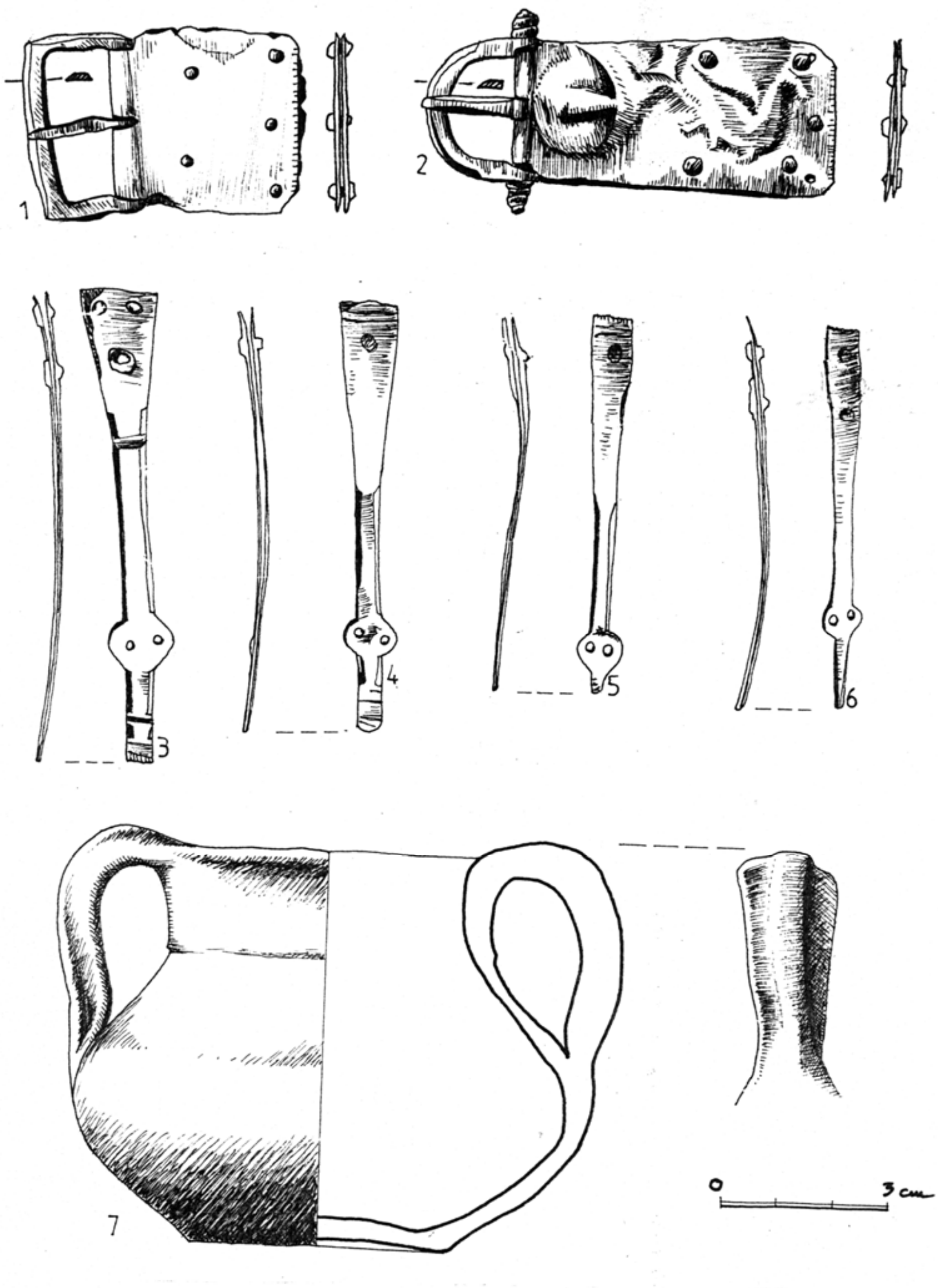

Fig. 3. Foeni, jud. Timiş, mormântul 4. Piese de inventar funerar (1–6 argint; 7 ceramică).

2. ÎNCADRARE CRONOLOGICĂ ŞI CULTURALĂ

Pandantivele în formă de secure, din argint, bronz şi mai rar din fier, se găsesc foarte des în descoperirile din bazinul Dunării Mijlocii. Prinse între mărgelele din coliere şi din brăţări, acestea apar în special în mormintele de femei; cele mai timpurii exemplare provin din secolul al II-lea p.Chr. [14].

Colane din sârmă simplă sau răsucită de tipul celor descoperite la Foeni, din aur, argint şi bronz, provin din complexe databile în secolele II–III[15].

Mărgelele apar foarte des în mormintele de femei şi foarte rar se găsesc şi în mormintele de bărbaţi. Cronologia acestor artefacte este dificil de stabilit deoarece au fost folosite o perioadă îndelungată de timp: secolele II–V p.Chr. Cu toate acestea, împodobirea costumului feminin cu foarte multe mărgele este o modă care a apărut şi a cunoscut o mare înflorire în deceniile de după războaiele marcomanice şi care poate fi pusă în legătură cu noul val sarmatic venit din est la sfârşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea[16]. La Foeni au fost descoperite mărgele din pastă de sticlă, globulare şi biconice, mărgele prismatice din carneol şi globulare din calcar, care au foarte multe analogii în Câmpia Tisei şi a Dunării[17]. Multe dintre acestea pot proveni din atelierele de sticlă de la Tibiscum, deoarece mărgelele produse aici au constituit obiectul comerţului cu lumea barbară[18].

Fibula din mormântul 2/1992, în formă de „T”, are resortul scurt iar portagrafa este în formă de teacă laterală. Astfel de fibule au fost la modă în secolul al III-lea p.Chr.[19].

Fibulele în formă de scut peltast au ajuns în provinciile dunărene venind din regiunea Rinului, în perioada dintre mijlocul secolului al II-lea şi sfârşitul primei treimi a secolului al III-lea p.Chr. (fig. 5). Fibulele emailate sunt produse exclusiv de atelierele romane, ele apar în mai multe variante, atât în provinciile Imperiului Roman, cât şi în Barbaricum. În provincia Dacia apar sporadic şi în număr mult mai mic decât în regiunile stăpânite de sarmaţi[20]. Piesa de la Foeni are analogii apropiate la Csongrád[21], Debrecen[22], Kecskemet-Fülöpszallás[23], Szentes[24], Törökszentmiklós[25] şi Vršac-Crvenka[26].

---

[14] A.H. Vaday, Anteus 17–18, Budapest, 1989 (mai departe citat Vaday 1989), p. 54–55; pentru răspândirea pandantivelor în formă de secure, vezi fig. 6.

[15] *Ibidem,* p. 49.

[16] Kulcsár, *op. cit.*, p. 112.

[17] Mărgele globulare: Vaday 1989, tip I, p. 98; p. 316, fig. 24/1; D. Benea, în *Akten des internationalen Perlensymposiums in Mannheim, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 1, Bonn, 1997, p. 287, tip 5, fig.10/5 a–p. Mărgele biconice: Vaday 1989, tip VI, p. 99; Benea, *op. cit.*, p. 287, tip 8, fig. 10/8 a–b. Mărgele din cornalină: Vaday 1989, p. 104; p. 316, fig. 24/11. Mărgele din calcar: Vaday 1989, p. 105, de ex. fig. 43–44.

[18] Benea, *op. cit.*, p. 290.

[19] S. Barački, RadVM, 10, 1961, p. 121.

[20] Vaday 1989, p. 81, 85.

[21] M. Párducz, ArchHung 27, 1944, fig. 30/1.

[22] Idem, DolgSzeged 7, 1931, p. 126.

[23] L. Sellye, DissPan, Ser. II, 8, Budapest, 1942, fig. 17/2.

[24] Párducz, ArchHung 30, 1950, p. 145, fig. 57/2.

[25] Vaday, ActaArchHung 37, 1985, fig. 8/1.

[26] Barački, *Arheološki nalazi sarmata u južnom Banatu, Katalog izložbe*, Vršac, 1975, p. 12.

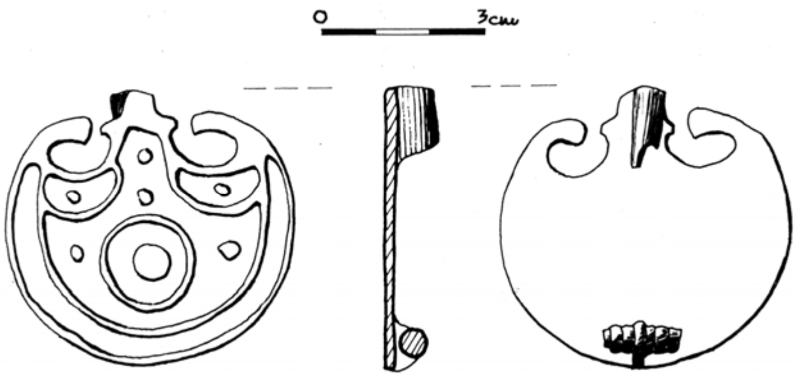

Fig. 4. Foeni, jud. Timiş. Fibulă de bronz în formă de scut peltast, emailată.

Fibulei-„cutie” *(Dosenfibel)* îi lipseşte placa din faţă, probabil înlocuită încă din vechime cu un material care nu s-a păstrat până la noi; piesa poate fi inclusă în categoria fibulelor discoidale *(Scheibenfibeln)*[27]. Fibule-„cutie”, dar care au şi placa din faţă, au mai fost descoperite la Vršac-Crvenka[28] şi Törökszentmiklós[29] (fig. 5); după tehnica de decorare acestea pot fi datate între ultimul deceniu al secolului al II-lea p.Chr. şi mijlocul secolului al III-lea p.Chr. şi apar mai ales în sudul Câmpiei Tisei[30].

Pentru limbile de curea de argint, descoperite în mormântul 4 (1/1993), nu am găsit analogii apropiate în mediul sarmatic.

Cataramele descoperite la Foeni sunt imitaţii barbare ale unor catarame provenite din atelierele romane şi din cele nord-pontice. Catarama dreptunghiulară, cu placă pătrată, din două bucăţi, apare destul de frecvent în descoperiri din Barbaricum, în special în varianta de bronz şi de fier.

În provinciile imperiului, catarama în forma literei „D”, nu apare mai devreme de anii 180–190 p.Chr.; în multe variante, cu sau fără placă, cu spinul drept sau cu scut, aceste catarame se răspândesc în tot imperiul în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr[31].

La această cataramă, deosebit de interesantă este placa ornamentată stângaci, reprezentând probabil o scenă de vânătoare, pentru care nu am găsit analogii perfecte. În Câmpia Tisei au fost descoperite puţine piese decorate în stil animalier care se pot data în epoca sarmatică. De la Dunaharaszti provine o plăcuţă de aur, de origine răsăriteană, decorată cu lupi fugind; acest obiect a fost produs în secolul I p.Chr.[32]. Decorul este realizat într-un stil realist, ceea ce nu se poate spune despre piesa noastră, al cărei decor este stilizat şi lucrat cu stângăcie. Decorul piesei de la Foeni pare mai apropiat de cel al diademei de aur de la Szentes Nagyhegy, realizat într-o manieră mai stilizată şi unde apar motive foarte asemănătoare: mască umană,

[27] Vaday 1989, p. 90–94.
[28] Barački, *op. cit.* (v. supra nota 19), p. 134, fig. 13/13.
[29] Vaday 1989, fig. 141/4.
[30] *Ibidem*, p. 92.
[31] *Ibidem*, p. 68.
[32] Vaday, FoliaArch, 40, 1989, p. 131.

animale fugind; aceasta a fost produsă probabil în secolul al II-lea p.Chr., în atelierele din spaţiul nord-pontic, unde are şi analogii[33]. Nu ştim dacă decorul figurat avea o semnificaţie deosebită în lumea sarmatică, dar în arta greco-scitică din nordul Mării Negre, figurile masculine reprezentau în general personaje din mitologia greacă; astfel sunt frecvent reprezentate măştile dionisiace[34]. Animalele făceau parte din cortegiul zeităţilor, dar există şi numeroase reprezentări ale unor scene de vânătoare. Probabil că şi piesa de la Foeni a fost realizată în secolul al II-lea p.Chr., fiind o imitaţie a pieselor care erau produse în atelierele nord-pontice şi care circulau pe arii întinse în *Barbaricum*.

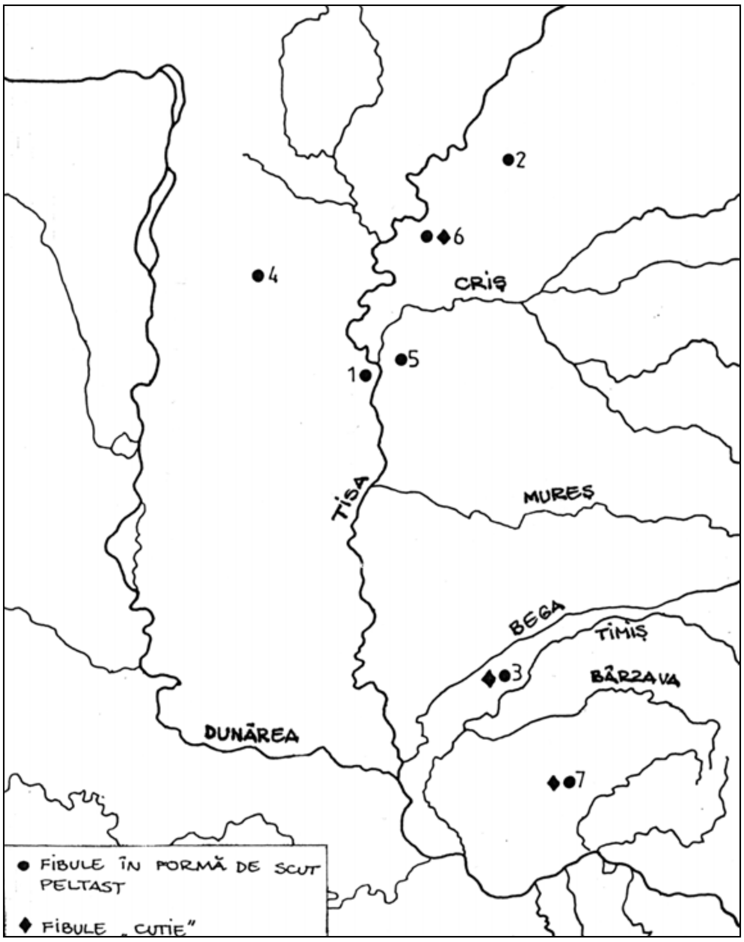

Fig. 5. Harta descoperirilor de fibule din Câmpia Tisei şi vestul Banatului. 1. Csongrád, Ungaria. 2. Debrecen, Ungaria. 3. Foeni, jud. Timiş. 4. Kecskemét-Fülöpszallas, Ungaria. 5. Szentes, Ungaria. 6. Törökszentmiklós, Ungaria. 7. Vršac–Crvenka, Serbia.

[33] Párducz, ActaArchHung, 7, 1956, p. 143–144; fig. 17/1, 4, 13–15, 16, 20.

[34] *Ibidem*, p. 152–153.

Brățările cu capete trapezoidale (fig. 1/5–6), lucrate în special din bronz, mai rar din argint, şi decorate prin gravare sunt răspândite în secolul al II-lea p.Chr., dar apar şi în complexe datate în secolul al III-lea p.Chr[35].

Brățara de sârmă cu ureche şi cârlig (fig. 2/4) apare destul de rar în Câmpia Tisei, mai ales în varianta de argint, fiind o influență a mediului daco-carpic[36]; piesa are analogii la Vršac-Crvenka[37] şi Zagyvarékás[38].

Fusaiolele apar în morminte feminine. Găsite de obicei la mâna dreaptă sau în partea dreaptă, sunt de diferite tipuri. Celor biconice le este caracteristică muchia ascuțită la exterior; aceste piese sunt prezente din perioada sarmatică timpurie până în epoca hunică[39].

Pe baza analogiilor invocate, piesele descoperite la Foeni se pot încadra la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr. Prin urmare, considerăm că şi mormintele se datează în aceeaşi perioadă, oricum nu mai târziu de mijlocul secolului al III-lea p.Chr. Un alt element important pentru stabilirea datării îl constituie prezența foițele de aur în mormântul 5 (2/1993), care prin analogie cu descoperirea de la Vizejdia (jud. Timiş), se datează în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.[40].

Ritul înhumației, orientarea mormintelor N-S şi inventarul funerar specific sarmaților ne îndreptățesc să considerăm că mormintele aparțin acestei populații. Orientarea N-S, caracteristică pentru mormintele de la Foeni, este întâlnită mai ales în mediul roxolanic[41], mai rar apare şi la iazigi, unde „orientarea inversă” ar fi legată probabil de superstiții, nefiind vorba de diferențieri de vârstă, sex sau statut social[42]. Alți cercetători consideră că această orientare poate fi pusă în legătură cu infiltrările constante de migratori veniți din est[43]. Pentru Banat nu s-a făcut încă o prezentare amplă a tuturor descoperirilor de epocă sarmatică, probabil şi datorită neclarității condițiilor de descoperire. De aceea ca exemplu privind orientarea mormintelor, menționăm necropolele datate larg în secolele III–IV şi care au context clar de descoperire: la Vršac[44] mormintele sunt orientate N-S, iar la Pančevo[45] sunt orientate S-N. Perioada de început a acestor necropole s-ar putea plasa în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr., având în vedere analogiile unor piese din necropolele mai sus-menționate cu cele de la Foeni, care nu se datează mai târziu de mijlocul secolului al III-lea p.Chr.

---

[35] Vaday 1989, p. 51.

[36] *Ibidem*, p. 53.

[37] Barački, *op. cit.* (v. supra nota 19), fig. 11/11–12.

[38] Vaday 1989, fig.157/2–3.

[39] *Ibidem*, p. 126–127.

[40] E. Dörner, Apulum 9, 1971, p. 689.

[41] Gh. Bichir, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques,* I, Beograd, 1971, p. 276.

[42] Vaday 1989, p. 195.

[43] Kulcsár, *op. cit.*, p. 109.

[44] Barački, *op. cit.* (supra nota 19), p. 119–121.

[45] D. Batistić–Popadić, RadVM 29, 1984–1985, p. 83.

Noi considerăm că este vorba de iazigi, care este posibil să fi fost influenţaţi în privinţa portului şi a ritualurilor de populaţiile înrudite din noul val sarmatic, care pătrund în Câmpia Tisei după războaiele marcomanice şi aduc cu sine piese de origine pontică[46]. Vestigiile lor se datează în a doua perioadă a epocii sarmatice (180–270 p.Chr), definită de către arheologul maghiar Mihály Párducz[47]. Pentru aceeaşi încadrare culturală pledează şi piesele din inventarul funerar: mărgelele în număr foarte mare sunt caracteristice portului feminin sarmatic. Mărgelele mari din calcedonie sunt specifice iazigilor, fusaiolele bitronconice apar de asemenea mai ales în mediul iazig[48]. Tot mediului sarmatic îi sunt specifice piesele decorate în stil animalier, după cum se poate observa din analogiile prezentate mai sus. În ceea ce priveşte cenuşa şi pământul ars descoperite în mormântul 4 (1/1993), este posibil să fie vorba de un ritual de purificare a gropii legat de cultul focului, fenomen atestat în mediul roxolanic extracarpatic, dar şi în sudul Ucrainei şi Rusiei[49].

Există la Foeni şi piese de influenţă daco-carpică, precum brăţara de argint (fig. 2/4), a căror prezenţă este firească în condiţiile în care existau legături între iazigi şi roxolanii din spaţiul extracarpatic, situaţie atestată şi de izvoarele scrise (Dio Cassius, LXXI, 19.2)[50].

În lumina celor expuse mai sus cu privire la rit, ritual şi inventar funerar, considerăm că mormintele de la Foeni se integrează în peisajul arheologic al epocii sarmatice mijlocii şi aparţin iazigilor.

3. OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA STADIUL CERCETĂRII PROBLEMEI PĂTRUNDERII SARMAŢILOR LA EST DE TISA ŞI LA SUD DE MUREŞ

Pătrunderea sarmaţilor în câmpia de la est de Tisa şi de la sud de Mureş, constituie una dintre problemele controversate ale istoriei acestei regiuni. O serie de descoperiri, printre care şi cea prezentată de noi, oferă argumente pentru a nuanţa periodizarea prezenţei sarmaţilor în regiunea Banatului[51]. Considerăm că această populaţie nomadă a locuit în teritoriile din câmpie, bogate în păşuni, încă de la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr., fiind controlată îndeaproape de romani.

Această problemă a suscitat interesul cercetătorilor încă de la începutul secolului nostru. Noi vom prezenta în principal părerile din literatura română de specialitate, evident fără a ignora opiniile cercetărilor maghiari şi iugoslavi, pe care le vom expune pe scurt. Astfel, cercetătorii maghiari acceptă presupunerile lui A. Alföldi, care considera că regiunea de la vest de linia Vršac–Timişoara aparţinea

[46] Dörner, *op. cit.*, p. 683; Vaday, *op. cit.*, p. 191 (supra nota 14).

[47] Párducz, *op. cit.* (supra nota 33), p. 140.

[48] Bichir, *op. cit.*, p. 273.

[49] *Ibidem*, p. 278.

[50] FHDR I, Bucureşti, 1964, p. 701.

[51] Banatul este delimitat din punct de vedere geografic de cursul inferior al Mureşului la nord şi al Tisei la vest, de o porţiune din cursul Dunării, între gura Tisei şi gura Cernei, la sud şi de ultimul segment al Carpaţilor Meridionali la est.

sarmaţilor încă de la sfârşitul secolului I – începutul secolului al II-lea p.Chr.[52]. În ceea ce priveşte poziţia cercetătorilor iugoslavi, aceştia vorbesc de o convieţuire daco-sarmatică[53], dar au apărut şi teorii conform cărora, datorită faptului că în partea de vest a Banatului domină siturile sarmatice, iar în partea de est urmele de locuire romană, frontiera provinciei Dacia ar urma linia dintre zona de câmpie şi cea montană[54].

În literatura română de specialitate, prima contribuţie îi aparţine lui C. Daicoviciu, care, în replică la articolele lui M. Párducz şi A. Alföldi, combătea părerea acestora, precum că vestul Banatului nu ar fi făcut parte din provincia Dacia, ci era un teritoriu *extra provinciam*, doar controlat de romani. Daicoviciu nu excludea prezenţa sarmaţilor în vestul Banatului în perioada provinciei, când aceştia ar fi pătruns cu învoirea romanilor[55]. O stăpânire iazigă s-ar fi instalat la est de Tisa doar în a doua jumătate a secolului al III-lea odată cu părăsirea sau în preajma abandonării provinciei Dacia[56].

Discuţia a fost reluată în anul 1970; într-un articol despre problemele prezenţei sarmatice în Banat, Fl. Medeleţ considera că cea mai mare parte a materialelor arheologice de factură sarmatică, descoperite până atunci, nu puteau fi datate înainte de secolul al III-lea p.Chr. şi foarte probabil nici chiar înainte de anul 271[57].

E. Dörner, într-un articol cu privire la situaţia din secolele II–III p.Chr. din Câmpia de Vest, remarca faptul că o parte a descoperirilor sarmate ar putea fi interpretate ca dovezi ale incursiunilor războinice care au avut loc la începutul domniei împăratului Hadrian (117–118) sau în perioada primului război marcomanic (166–175); el credea însă că abia în preajma şi după retragerea aureliană s-a produs o schimbare în favoarea sarmaţilor, care au pătruns masiv la sud de Mureş[58].

N. Gudea şi I. Moţu au tratat pe larg problema locuirii Banatului în epoca romană şi au afirmat că lipsa cercetărilor de teren explică sărăcia informaţiei cu privire la locuirea din epoca romană[59]. Totodată cei doi cercetători consideră că prezenţa sarmaţilor în perioada provinciei este neglijabilă, fiind vorba doar de câteva descoperiri din colţul vestic al Banatului, neputându-se susţine ocuparea nici unei părţi din provincia romană[60].

---

[52] A. Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei*, în *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 1940, p. 533–534.

[53] Barački, *op cit.* (supra nota 26), p. 5; Batistić–Popadić, *op. cit.*, p. 83.

[54] M. Djordjević, Studii de istorie a Banatului, 17–18, 1993–1994, p. 42.

[55] C. Daicoviciu, Apulum 1, 1939–1942, p. 98–108.

[56] *Ibidem*, p. 108.

[57] F. Medeleţ, Tibiscus 1, 1970, p. 61.

[58] Dörner, *op. cit.*, p. 690–691.

[59] N. Gudea, I. Moţu, Banatica 7, 1983, p. 181.

[60] *Ibidem*, p. 174–175.

Doina Benea, comentând izvoarele scrise şi diferitele teorii cu privire la retragerea aureliană şi aşezarea neamurilor barbare pe teritoriul fostei provincii, susţine că abia la sfârşitul secolului al III-lea p.Chr., se poate accepta prezenţa sarmaţilor în vestul Banatului, alături de populaţia daco-romană[61].

C. Timoc reia discuţia cu privire la pătrunderea sarmaţilor în Banat, propunând câteva eventuale trasee spre linia de castre Lederata–Tibiscum[62], dar se referă doar la incursiunile acestora nu şi la eventuala lor stabilire în vestul Banatului.

În Câmpia Aradului, locuirea sarmatică devine semnificativă încă din perioada provinciei, probabil în contextul războaielor marcomanice[63]. Am făcut referire şi la descoperirile din această regiune, deoarece este vecină cu Banatul şi credem că nu trebuie exclusă posibilitatea ca grupuri de sarmaţi să fi pătruns şi la sud de Mureş în legătură cu aceste evenimente.

După ce am trecut în revistă aceste opinii, considerăm că se cuvine să facem câteva observaţii.

Izvoarele scrise nu ne dau informaţii exacte despre ceea ce se petrecea pe teritoriul de azi al Banatului la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr., însă având în vedere că după războaiele marcomanice sarmaţii încheie noi tratate cu romanii (Dio Cassius, LXXI, 16.1–2), prezenţa lor relativ aproape de linia castrelor Lederata–Tibiscum nu constituia o ameninţare. Totodată nu trebuie să uităm că în secolele I–III p.Chr., linia de demarcaţie a castrelor era doar o componentă a frontierei, zona din faţa acestei linii, în timp, va deveni o zonă marginală a imperiului şi o periferie a economiei romane[64]. Dio Cassius (LXXI, 11.1–3) relatează despre relaţiile comerciale ale romanilor cu barbarii de la Dunărea Mijlocie, dar şi despre comerţul dintre populaţiile barbare, cum ar fi acela dintre iazigi şi rudele lor roxolane, care aveau permisiunea de a trece prin provincia Dacia cu voia guvernatorului (LXXI, 19.2)[65].

Amplasamentul graniţei de sud-vest a provinciei Dacia face obiectul unei dezbateri şi între cercetătorii români. Într-un articol recent apărut, E. Nemeth consideră că trasarea graniţei trebuie să ţină seama de obiectivele militare romane, care lipsesc însă pe cursul inferior al Mureşului şi pe Tisa. Singurele elemente de sprijin sunt castrele de pe cele două drumuri de la Dunăre la Tibiscum, unde se întâlneau, în special cele de pe drumul de vest, Lederata–Tibiscum, de-a lungul căruia, ipotetic, poate fi desenată graniţa provinciei [66].

Pe de altă parte, până acum, poate şi datorită unei carenţe a cercetării, în Câmpia Banatului (fig. 6), sunt atestate arheologic doar câteva descoperiri din epoca sarmatică mijlocie (180–270 p.Chr.); de aceea se impune mai multă prudenţă

[61] Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III–IV*, Timişoara, 1996, p. 52.

[62] C. Timoc, ActaMP 21, 1997, p. 298.

[63] P. Hügel–M. Barbu, ActaMP 21, 1997, p. 571.

[64] C. Opreanu, *Dacia romană şi Barbaricum*, Timişoara, 1998, p. 19–20.

[65] FHDR I, p. 699 urm.

[66] E. Nemeth, Analele Banatului S.N., 7–8, 1999–2000, p. 387–390.

în interpretare, căci în viitor pot apărea descoperiri databile în această epocă. În afară de mormintele de la Foeni, în vestul Banatului descoperiri datate sigur în perioada mai sus menționată provin de la Banatski Despotovac[67], Banatski Karlovac[68], Cherestur[69], Kiszombor[70], Sînnicolau Mare[71], Timişoara-Freidorf[72] şi Vizejdia[73], deci nu doar din colțul nord-vestic al acestei provincii, ci şi în apropierea râurilor Bega şi Timiş.

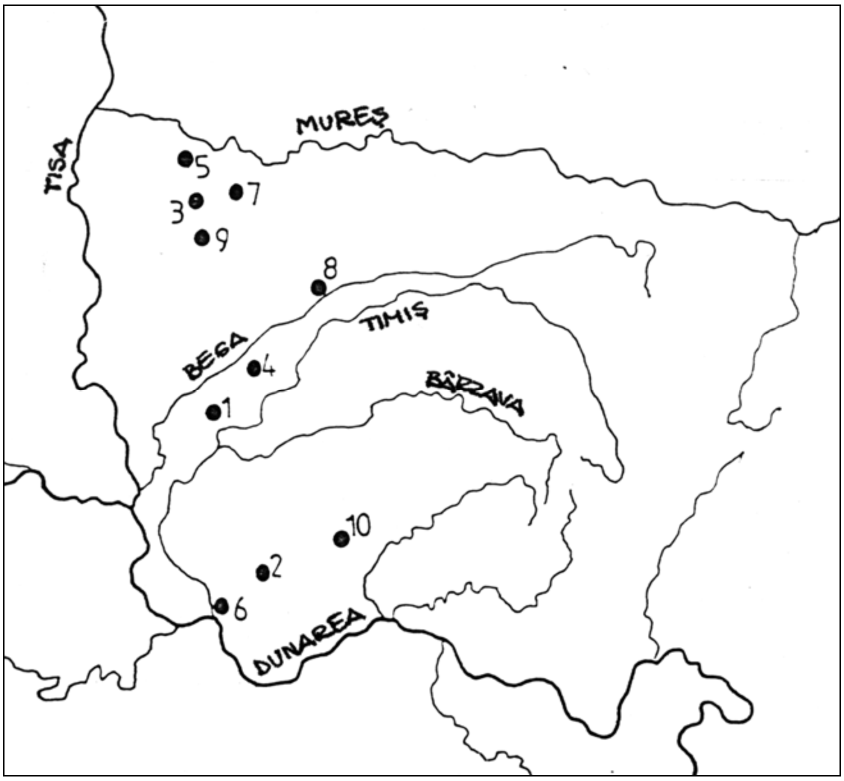

Fig. 6. Harta descoperirilor din epoca sarmatică mijlocie (180–270 p.Chr.) în spațiul Banatului. 1. Banatski Despotovac, Serbia. 2. Banatski Karlovac, Serbia. 3. Cherestur, com. Beba Veche, jud. Timiş. 4. Foeni, jud. Timiş. 5. Kiszombor, Ungaria. 6. Pančevo-Vojlovica, Serbia. 7. Sânnicolau Mare, jud. Timiş. 8. Timişoara–Freidorf, jud. Timiş. 9. Vizejdia, com. Lovrin, jud. Timiş. 10. Vršac–Crvenka, Serbia.

[67] Párducz, *op. cit.* (supra nota 33), p. 173, fig. 4; p. 179.
[68] *Ibidem*.
[69] Dörner, *op. cit.*, p. 689.
[70] Párducz, *op. cit.* (supra nota 70), p. 173, fig. 4; p. 180.
[71] *Ibidem*, nota 118.
[72] *Ibidem*.
[73] Vaday, FoliaArch 37, 1986, p. 219.

Totodată trebuie făcută o încadrare cronologică mai exactă a descoperirilor cercetate deja şi care au context clar de descoperire, dar sunt datate larg în secolele III–IV. Această cercetare se impune deoarece, după cum am mai afirmat, perioada de început a unor necropole din Banatul iugoslav s-ar putea plasa deja în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.

4. CONCLUZII

Pe baza analogiilor prezentate, mormintele descoperite la Foeni se pot data la sfârşitul secolului al II-lea şi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr., dar nu mai târziu de mijlocul acestui secol. Ele au aparţinut unei populaţii iazige, care a pătruns în zonă cândva după războaiele marcomanice în condiţiile relaxării relaţiilor dintre sarmaţi şi romani, după cum o atestă şi izvoarele scrise.

Marea majoritate a cercetătorilor români consideră că pătrunderea şi aşezarea sarmaţilor are loc abia după retragerea trupelor din provincia Dacia, neputându-se vorbi decât de o prezenţă sporadică a acestora înainte de 270; ei plasează graniţa de sud-vest a provinciei Dacia pe Tisa, în timp ce cercetătorii unguri şi sârbi o situează undeva mai la est.

În studiul de faţă, ne-am propus să semnalăm o descoperire care ne obligă să admitem o prezenţă a sarmaţilor pe teritoriul vestic al Banatului mai devreme decât sfârşitul secolului al III-lea p.Chr., precum şi să acceptăm faptul că în epoca romană exista o altă percepţie a noţiunii de graniţă şi a zonei din apropierea acesteia în comparaţie cu vremurile moderne.

DIE ANKUNFT DER SARMATEN IN WESTLICHEN BANAT IM LICHTE NEUERER ARCHÄOLOGISCHEN ENTDECKUNGEN

ZUSAMMENFASSUNG

In den Jahren 1992–1993 wurden in der Ortschaft Foeni (Kreis Timiş) auf dem Gelände einer neolitischen und bronzezeitlichen Siedlung sechs nord-südlich orientierte Körpergräber freigelegt, die einem sarmatischen Gräberfeld angehören. Anhand der entdeckten Beigaben können diese Gräber am Ende des 2. und in die erste Hälfte des 3. Jhs. n.Chr. datiert werden. Die Körperbestattungssitte, die Nord-Süd-Orientiertung der Gräber und die für die Sarmaten typischen Grabbeigaben geben uns einen guten Grund diese Gräber den sarmatischen Jazygen zuzuschreiben. Nach der von Mihály Párducz für Ungarn aufgestellten Chronologie gehören diese Grabfunde in der zweiten Sarmatenzeit (180–270 n.Chr.).

Das Eindringen der Sarmaten in das Gebiet östlich der Theiss und südlich der Marosch ist eine der umstrittenen Fragen der Geschichte dieses geographischen Raumes. In der rumänischen Fachliteratur wurde die Anwesenheit der Sarmaten im Banat erst am Ende des 3. Jhs. n.Chr., also nach der Räumung der Provinz Dakien, akzeptiert. Tatsächlich wurden bislang in der Banater Ebene nur wenige Funde aus

der mittleren sarmatischen Zeit belegt (180–270 n. Chr.); dafür ist vorläufig auch die noch unzureichende Erforschung der Sarmatenzeit im Banat schuldig. Wie es die Funde aus Foeni zeigen, ist es nicht auszuschliessen, dass künftig weitere, den Sarmaten zuzuschreibende Funde aus dieser Zeit erscheinen werden und daß man somit im westlichen Banat mit einer früheren Anwesenheit der Sarmaten zu tun hat, als das Ende des 3. Jhs. n.Chr. Es folgt daß beim heutigen Forschungsstadium, die Frage der Ankunft und der Niederlassung der Sarmaten im westlichen Teil des Banates mit mehr Umsicht, mit einer genaueren Erwägung der Fundumstände zu untersuchen ist.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

O DESCOPERIRE MAKO LA OSTROVU CORBULUI

BOGDAN TANASESCU

Articolul porneşte de la o cupă (**Fußschale)**, cu analogii în grupul **Makó,** descoperită la **Ostrovu Corbului,** cu mai multă vreme în urmă. Problema pe care o ridică această descoperire este aceea a relaţiilor cronologice între culturile **Makó** şi **Glina**, **Somogyvár – Vinkovci** şi **Nyirség**. Acest lucru este discutat din punct de vedere chorologic şi al contextului.

În depozitul de arheologie al Muzeului Olteniei (Craiova) se păstrează mai multe fragmente ceramice provenind de la Ostrovu Corbului (com. Hinova, jud. Mehedinţi), cea mai mare parte provenite din cercetările efectuate de D. Berciu. Cu prilejul reamenajării depozitului s-a constatat că într-una dintre cutii fragmentele ceramice erau nemarcate, în interiorul acesteia găsindu-se un bilet cu următoarea menţiune: *Periegheză I. Firu 4.10.1956 Ostrovu Corbului*[1]. Întregul lot de materiale a fost inventariat şi atribuit în mare culturilor Sălcuţa IV, Coţofeni şi Verbicioara.

Unul dintre fragmente însă nu poate fi atribuit nici uneia dintre acestea. Este vorba de o cupă[2] ornamentată la interior (fig. 1)[3]. Piciorul este circular, cu talpă, scobit la interior. Corpul este tronconic şi se păstrează în stare fragmentară. Ornamentul este dispus pe suprafaţa interioară în două registre: primul este alcătuit din trei cercuri concentrice, realizate din împunsături succesive *(Furchenstich),* situate imediat deasupra liniei de întâlnire între peretele şi fundul vasului, cel de-al doilea este alcătuit din două (sau patru?) romburi incizate, situate cu vârful pe cercul exterior al primului registru, fiind ornamentate prin incizii în motiv „tablă de şah”, la fel şi pătrăţelele „negre” din cadrul acesteia. Suprafaţa exterioară este lustruită, de culoare negru-cenuşiu cu pete roşiatice, iar cea interioară este de culoare cenuşie. Pereţii sunt groşi, de culoare neagră în spărtură, pasta fiind de slabă calitate, având ca degresant nisip cu pietricele. Atât prin formă, cât şi prin

---

[1] I. Firu, fost director al Muzeului Olteniei în anii ’50, de formaţie naturalist, a pus bazele expoziţiei arheologice permanente din cadrul acestui muzeu.

[2] Este vorba de fapt de trei categorii de vase: cupe, castroane sau străchini cu picior, farfurii, uneori ornamentate pe interior alteori nu.

[3] Piesa mi-a fost semnalată de Florin Ridiche, muzeograf la Muzeul Olteniei din Craiova, iar desenul a fost făcut de colega Meda Tache de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan“ Bucureşti, cărora le mulţumesc şi pe această cale.

S C I V A, tomul 51, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 2000, p. 209–220

ornamentare, această piesă poate fi atribuită culturii Makó, răspândită în bazinul Dunării Mijlocii, pe teritoriile Ungariei[4], Austriei[5] şi Slovaciei[6], de unde sunt cunoscute numeroase astfel de exemplare[7].

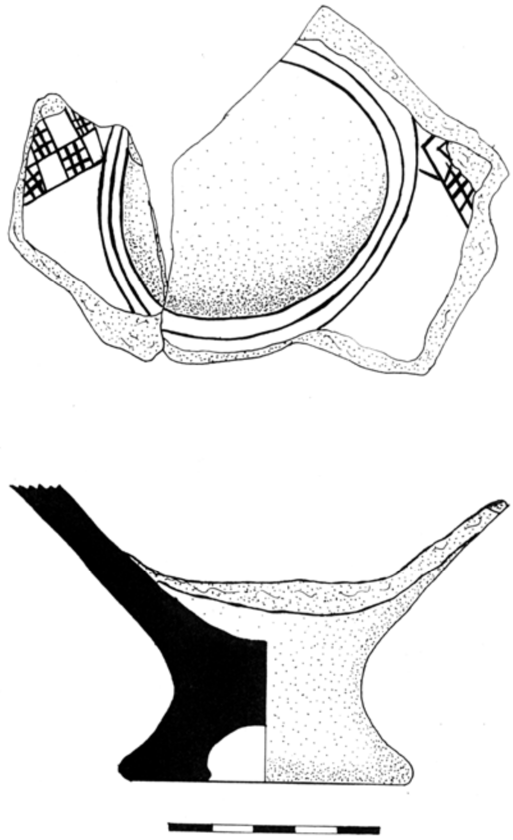

Fig. 1. Cupa Makó descoperită la Ostrovu Corbului.

[4] N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn* (mai departe *Frühbronzezeit*…), ArchHung NS 45, Budapesta, 1968, p. 77–83, fig. 3; Idem, în N.Tasić (Hrsg.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Belgrad, 1984, p. 93–103; Gabriella Kulcsár, în H. Ciugudean, F. Gogâltan (ed.), *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*, Bibliotheca Musei Apulensis, VIII, 1998, p. 31–54.

[5] Elisabeth Ruttkay, *Jungsteinzeit im Osten Österreichs,* în: Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 102–105, Viena, 1995, p. 194–199, pl. 31–32.

[6] J. Vládar, SlovArch 16, 1966, 2, p. 245–336; Anna Medunová-Benešová, SlovArch 29, 1, 1981, p. 97–102.

[7] Kalicz, *Frühbronzezeit*…, pl. 2/2; 3/4–5, 10–11, 14; 4/4; 5/1, 3, 9; 6/4–6, 8–9, 30; 12/ 1a–b, 2, 7a-c; 17/4–5; 18/17–19; 26/1–2; Idem, în Tasić *op.cit.*, p. 96, pl. 20; Ruttkay, *op.cit.*, pl. 31/1; Vládar, *op.cit.*, p. 285, 287–292, fig. 7/3; 9/1; 16/1; 21/8–9; 22/1–3; 27/1; 29/1; 32–33.

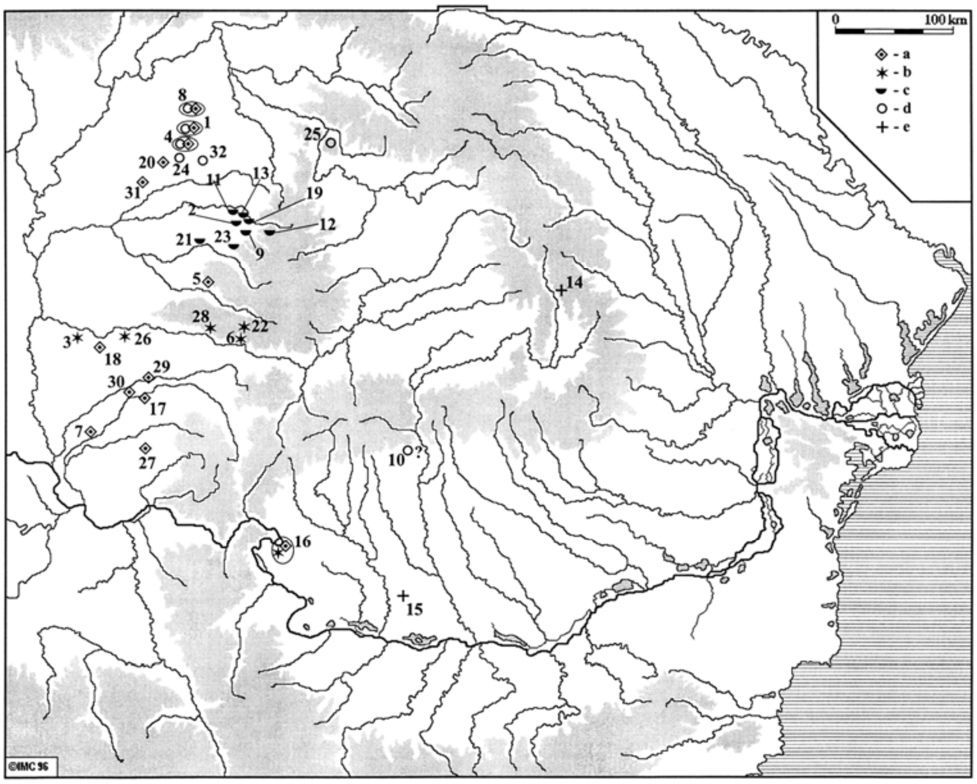

Fig. 2. Harta descoperirilor Makó (a), Somogyvár – Vinkovci (b), Roşia (c), Nyirség (d) şi a celor relaţionate cu acestea din România (e). **1.** Berea; **2.** Călăţea; **3.** Cenad; **4.** Ciumeşti; **5.** Clit; **6.** Corbeşti; **7.** Foeni; **8.** Foieni; **9.** Gălăşeni; **10.** Govora; **11.** Igriţa; **12.** Izbândiş; **13.** Izbucu Topliţei; **14.** Leliceni; **15.** Locusteni; **16.** Ostrovu Corbului; **17.** Parţa; **18.** Periam; **19.** Peştera; **20.** Pişcolt; 21. Râpa; **22.** Roşia (Arad); **23.** Roşia (Bihor); **24.** Sanislău; **25.** Satulung-Finteuşu Mic; **26.** Sânpetru german; **27.** Stamora germană; **28.** Temeşeşti; **29.** Timişoara; **30.** Uivar; **31.** Valea lui Mihai; **32.** Vezendiu.

Deşi nu este precizat punctul în care a fost descoperită această cupă, înclin să cred că ea ar putea proveni din zona punctului „Cliuci”, unde a fost semnalată o aşezare aparţinând culturii Glina, cu numeroase importuri Makó şi Somogyvár-Vinkovci[8].

O primă zonă cu descoperiri Makó este regiunea Banatului. Exemplare de vase ornamentate în interior provin din aşezarea de la Foeni, jud.Timiş, în punctul „Cimitirul ortodox”, unde un fragment a fost descoperit în poziţie secundară în stratul atribuit grupului Gornea–Orleşti[9] şi din descoperirile izolate de la Clit,

[8] P. Roman, Thraco-Dacica 6, 1985, p. 116–122.

[9] F. Gogâltan, în Tasić (ed.), *The Yugoslav Danube basin and the neighbouring regions in the 2nd Millenium B.C.*, Belgrade–Vršac, 1996, pl. 1/8.

com. Hăşmaş, jud. Arad[10], Parţa, com. Şag, jud. Timiş[11], Periam, com. Pecica, jud. Arad[12] şi Stamora Germană, com. Moraviţa, jud. Timiş[13]. Alte descoperiri Makó au fost semnalate la Foeni „Sălaş"[14], Uivar, jud. Timiş[15], considerate ca fiind aşezări, Zimandu Nou, jud. Arad[16], considerată ca necropolă şi, probabil, şi descoperirea de la Timişoara[17], de caracter neprecizat. Dacă la Foeni „Cimitirul ortodox" şi Clit nu poate fi precizată forma vaselor, cele de la Parţa şi Periam sunt două cupe ornamentate la interior, piesa de la Parţa având un ornament asemănător celei de la Ostrovu Corbului, ornament ce se regăseşte şi la Stamora germană, de această dată pe o farfurie.

Cea de-a doua zonă cu descoperiri de tip Makó este regiunea Crişanei, sau mai precis platoul Nyirség-ului, actualmente în judeţul Satu Mare. Aici sunt întâlnite două situaţii: descoperiri Makó „curate" şi descoperiri „amestecate" Makó şi Nyirség[18]. Din prima categorie sunt menţionate aşezări, cum ar fi cele de la Berea, com. Sanislău, jud. Satu Mare, punctul „Vii–capătul sudic"[19] şi Ciumeşti, com. Sanislău, jud. Satu Mare, punctul „Bostănărie"[20] sau morminte, precum cele de la Foieni, punctul „Fântâna păşunii"[21], Valea lui Mihai[22] şi Pişcolt [23]. De la Ciumeşti provine o cupă cu picior al cărei ornament interior nu mai este decât parţial în motivul „tablă de şah"[24]. În mormântul 65 de la Pişcolt gura urnei a fost astupată cu cioburi provenind de la două vase diferite: un castron mic şi un castron cu picior, ornamentat în interior cu şiruri de împunsături succesive ce alcătuiesc cercuri concentrice şi linii paralele dispuse în unghi[25]. O cupă cu picior ornamentată la interior cu motivul „tablă de şah" a fost utilizată drept urnă la Foieni

[10] S. Dumitraşcu, StComSatuMare 2, 1972, pl. 9/10.

[11] Gogâltan, *op.cit.*, p. 44, pl. 1/8.

[12] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974, fig. 178.

[13] Gogâltan, *op.cit.*, p. 44, pl. 1/10.

[14] *Ibidem*, p. 44, pl. 1/1–7.

[15] Idem, *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul românesc şi bazinul inferior al Mureşului. Cronologia şi descoperirile de metal* (mai departe *Bronzul timpuriu*…), Timişoara, 1999, p. 201, nota 21.

[16] Roman, SlovArch 36, 1, 1988, p. 220.

[17] Gh. Lazarovici, Symposia Thracica 7, 1987, p. 84.

[18] Frecvent în literatura română de specialitate apare termenul de „cultură Nir", cu referire la o serie de descoperiri care, prin stilul ceramic, obiectele de plastică şi piese de metal, sunt întâlnite pe o arie mult mai largă, sub denumirea consacrată de mai bine de patru decenii de grup sau cultură Nyirség; ni se pare eronată şi creatoare de confuzii folosirea a două terminologii pentru o aceeaşi realitate arheologică.

[19] I. Németi, P. Roman, StComSatuMare 15, 1995, p. 25.

[20] C. Kacsó, ActaMN 34, 1997, p. 426, fig. 1.

[21] Németi, Roman, *op.cit.*, p. 25.

[22] Roska M., AISC 1 (1928–1932), 1933, p. 78, fig. 8–10.

[23] Németi, SCIVA 30, 1979, 4, p. 527–529, fig. 1–3.

[24] Kacsó, *op.cit.*, fig. 1/1.

[25] Németi, *op.cit.*, fig. 2/4–4a.

„Fântâna păşunii”[26]. În cea de-a doua categorie au fost incluse atât descoperiri funerare, Foieni „Cărămidări”[27], cât şi aşezări, la Berea în punctele „Măcriş”[28] şi „Platoul spânzurătoarei”[29] şi Ciumeşti în punctul „Via veche”[30]. În nici una dintre aceste descoperi nu au fost semnalate vase ornamentate pe interior.

Descoperirile aparţinând primei faze a grupului Nyirség se concentrează în zona platoului Nyirség-ului, judeţul Satu Mare, în special a satelor comunei Sanislău: Berea în punctele „Cetatea iepurelui”[31], „Colina cocoşată”[32], „Dolar”[33], „Togul Sf. Gheorghe”[34], „Togul cantorului”[35], „Platoul spânzurătoarei”[36], „Măcriş”[37], „Viile”[38] şi Ciumeşti în punctele „Lăpuşu mare”[39], „Moară”[40], „Via veche”[41], în total 10 puncte de descoperire, la care se mai adaugă cele de la Moftinu mic[42], Sanislău în punctele „Lângă ţigani”[43], Satulung–Finteuşu mic, com. Finteuşu mic[44] şi probabil şi cele de la Vezendiu, com. Tiream[45] şi Foieni „Cărămidărie”[46].

Aceste puncte au fost descoperite în general fie prin cercetări de suprafaţă, fie în mod întâmplător şi au fost considerate ca fiind urmele unor aşezări. Sondaje restrânse au fost făcute la Berea „Cetatea iepurelui” şi „Măcriş”. Aşezările sunt situate pe pantele sudice, de obicei, ale dunelor de nisip sau chiar în meandrul unui pârâu. Suprafaţa acestor aşezări nu era prea mare, ea fiind apreciată de 40–50 × 150–200 m la Berea „Cetatea iepurelui”[47]. Singura descoperire funerară ce ar putea fi încadrată

---

[26] Kacsó, *op.cit.*, p. 428, fig. 3/5.

[27] Németi, StComSatuMare 1, 1969, p. 63, pl. 17/2.

[28] T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul României. Cultura tracică şi pretracică* (mai departe *Epoca*…), Bucureşti, 1978, pl. 6/6; Kacsó, *op.cit.*, p. 427–428, fig. 3/1–4.

[29] Bader, *op.cit.*, p. 121, pl. 6/7; Kacsó, *op.cit.*, p. 427, fig. 2/6–16.

[30] *Ibidem*, p. 427, fig. 2/1–16; 3/1–14.

[31] Bader, *op.cit.*, p. 22–23, pl. 4/1–2, 4–10; 5/1, 3–4; Roman, Németi, SCIVA 37, 1986, p. 3, fig. 8.

[32] Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului* (mai departe *Repertoriul*…), Bibliotheca Thracologica, XXVIII, 1999, p. 54.

[33] Bader, *op.cit.*, pl. 6/3,4.

[34] Kacsó, SCIV 23, 1972, 1, p. 33, fig. 3–4; Bader, *op.cit.*, pl. 7/1–4, 7–9.

[35] *Ibidem*, pl. 6/2, 5.

[36] *Ibidem*, p. 121, pl. 6/7; Kacsó, ActaMN 34, 1997, p. 427, fig. 2/6–16.

[37] Bader, *op.cit.*, pl. 6/6; Kacsó, *op.cit.*, p. 427–428, fig. 3/1–4.

[38] Idem, SCIV 23, 1972, 1, p. 32–33, fig. 1–2; Bader, *op.cit.*, p. 22–23, pl. 6/10–11,15; 8/6.

[39] *Ibidem*, pl. 7/13.

[40] *Ibidem*, pl. 7/10,12,14.

[41] Kacsó, ActaMN 34, 1997, p. 427, fig. 2/1–5.

[42] Roman, Németi, SymposiaThracica 8, 1990, p. 36; Németi, *Repertoriul…*, p. 80.

[43] *Ibidem*, p. 48.

[44] Kacsó, SCIV 23, 1972, 1, p. 33–34, fig. 5–6.

[45] Németi, *op.cit.*, p. 23.

[46] V. nota 27; Bader, *op.cit.*, p. 124, pl. 9/7; Németi, *Repertoriul*…, p. 60.

[47] Aceste dimensiuni sunt date după cele ale dunei de nisip.

aici este cea de la Foieni „Cărămidărie”. Aceasta constă într-un mormânt de incinerație în urnă cu capac. Urna este un vas-borcan ornamentat cu striuri adânci, iar capacul este o strachină neornamentată.

Total „ruptă” de descoperirile Nyirség din această zonă, în sensul că nu cunoaştem deocamdată descoperiri intermediare, apare descoperirea unor fragmente ceramice Nyirség în nivelul III al aşezării Glina de la Govora, com. Mihăieşti, jud. Vâlcea, punctul „Runcuri”, din nord-estul Olteniei[48].

Descoperirile din cadrul primei faze a culturii Nyirség, aceea denumită Berea în literatura română de specialitate, apar grupate pe o mică arie în zona de dune nisipoase a platoului Nyirség-ului. Deşi luat separat numărul lor nu este prea mare, datorită ariei restrânse în care au fost identificate, ele dau aceeaşi impresie de locuire densă, care a fost văzută în arheologia maghiară ca una din caracteristicile locuirilor Nyirség, servind la caracterizarea populațiilor identificate prin acest stil ceramic ca „populații nomade” sau „populații de păstori”. Faptul că majoritatea dintre aceste descoperiri nu au fost cercetate sistematic, de aici decurgând caracterul lacunar al informațiilor noastre, ridică problema dacă într-adevăr toate aceste descoperiri pot fi considerate ca urme ale unor aşezări.

O explicație la această abundență de aşezări ar putea fi o descoperire recentă, de la Polgar–Kengel-köz[49]. Aici a fost descoperită, într-un loc situat pe malul unei ape, o groapă în care erau depuse nu mai puțin de 13 vase, etajate pe trei nivele, împreună cu oase de animale. Vasele sunt ulcioare bogat ornamentate (două), de tipul celui de la Berea „Vii”[50], vase-borcan, cu două torți mici şi o amforă. Această groapă a fost considerată a fi fost la început folosită pentru a aduna apa, iar mai apoi utilizată ca groapă de sacrificiu. Chiar neacceptând o asemenea interpretare nu pot să nu pun la îndoială identificarea de fiecare dată a descoperirilor acestei grupe cu simple aşezări.

Exisă o mai veche opinie privitoare la un decalaj cronologic între începutul celor două grupe, afirmându-se chiar existența unei etape Makó înaintea celei Nyirség în această regiune[51].

În aceeaşi zonă a grupei Nyirség mai sunt semnalate morminte Makó la Gáborján, sub nivelul Nyirség I[52], şi la Létavértes[53], iar în cazul descoperirilor funerare au fost descoperite cupe, ornamentate la interior.

Acest tip de vas a fost la început considerat a fi caracteristic şi grupei Nyirség, prin descoperirile de la Debrecen, Tiszabercel-Nagyrét sau cele din

[48] Roman, SCIVA 36, 1985, 4, fig. 3/3, 7.

[49] Dani, ÉvkDebrecen, 1997–1998 (1999), p. 49–120.

[50] Bader, *op.cit.*, pl. 4/9.

[51] Idem, *Symposia Thracica*, 1982, p. 17; Németi, Roman, StComSatuMare, 1995, p. 25; Kacsó, ActaMN 34, 1997, p. 430–431.

[52] Marta Sz. Máthé, *Bronze Age tells in Berettyó valley*, în *Bronze Age tell settlements of the Great Hungarian Plain I*, Inventaria Praehistorica Hungariae, Budapesta, 1988, p. 38, pl. 46/7; Dani, *op.cit.*, 57–58, fig. 2/1–2; 3/2.

[53] *Ibidem*, 55–57, fig. 1; 3/1, 3, 4.

comitatele Hajdú şi Szalbocs[54]. Unele dintre acestea sunt întradevăr de factură Makó, însă altele, cele cu talpa piciorului treflată *(Kreuzfußschale),* țin mai curând de o infuență Ig[55].

Posibilitatea coexistenței celor două grupe este dată şi de excluderea ariei lor propriu-zise, neînregistrându-se nici un caz de suprapunere[56]. A fost remarcat şi faptul că descoperirile Makó în aria Nyirség din nord-vestul României şi nord-estul Ungariei apar la distanță de celelalte descoperiri Makó[57]. Mai mult chiar, într-un complex (gr. 1 077) din aşezarea Makó de la Oszlár-Nyárfaszog, situată la marginea de vest a ariei Nyirség, a fost descoperit un ulcior tipic pentru Nyirség alături de fragmente de cupe ornamentate în interior[58].

Apariția acestor cupe arată contactul din perioada timpurie Makó şi Nyirség şi nu o etapă Makó anterioară Nyirség[59]. Nu este exclus faptul ca apariția a tot mai multe descoperiri Makó în arie sau în context Nyirség să ducă nu atât la stabilirea succesiunii cronologice între cele două grupe culturale, cât la o redefinire a celor doi termeni din perspectiva existenței unei ceramici de tradiție sau influență vucedoliană, caracterizată şi de o ceramică incrustată.

Alte descoperiri de cupe se înregistrează în diferite grupe culturale şi în diferite etape cronologice[60]. Asemănătoare cu cupele Makó sunt cele din aşezarea de la Leliceni, atribuită grupului Jigodin: două cupe şi un castron cu picior, toate neornamentate[61]. De la Locusteni, com. Daneți, jud. Dolj, punctul „Predeşti – sector C”, este publicată o cupă, ornamentată pe toată suprafața exterioară cu şiruri de impresiuni circulare dispuse în motiv fitomorf[62]. Nu este precizat contextul din care provine, de aici fiind publicate materiale din epoca bronzului aparținând atât culturii Verbicioara, cât şi culturii Vucedol. Cupa are analogii ca formă cu cele descoperite la Ostrovu Corbului[63] sau cu cele din grupul Ig[64], iar motivul fitomorf realizat prin şiruri de impresiuni circulare se regăseşte şi la Ciumeşti „Bostănărie”[65].

---

[54] Kalicz, *Frühbronzezeit*…, pl. 12/1–2, 7; 17/4–5; 23/17–19.

[55] *Ibidem*, 12/1–2.

[56] O falsă concluzie, bazată pe greşite interpretări ale stratigrafiei orizontale, privind succesiunea cronologică a celor două grupe, prin constatarea existenței a două aşezări, una Makó, iar cealaltă Nyirség, la Tiszalúc–Sarkadpuszta, şi respectiv Tiszalúc–Dankadomb, cu o distanță de 1,5 km între ele (sic!), la Kalicz, SlovArch, 29, 1981, 1, p. 68.

[57] Kulcsár, în Ciugudean, Gogâltan (eds.), *op.cit.*, p. 38.

[58] Judit Koós, în Ciugudean, Gogâltan (eds.), *op.cit.*, 10, pl.5/1–6, 8; 13/1; concluzia este aceeaşi şi cu acelaşi tip de argumente, cf. nota 56.

[59] În acest sens, v. şi Bóna, în *Szabocs–Szatmár–Bereg megye monográfiája*, Nyiregyháza, 1993, p. 74, apud Kacsó, *op.cit.*, p. 430.

[60] Chr. Schuster, Thraco-Dacica 16, 1995, p. 45–53.

[61] *Ibidem*, pl. 4/6–8.

[62] Gh. Petre, *O preistorie a Nord-estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, 1995, pl. 9/8, 12.

[63] Roman, Thraco–Dacica 6, 1985, pl. 1/3.

[64] Paola Korošec, J. Korošec, *Najdbe s koliscarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju*, în Arheološki Katalogi Slovenije, III, Ljubljana, 1969, fig. 37/1, 41/4, 42/6a–b.

[65] I.Ordentlich, Kacsó, SCIV 21, 1970, 1, fig. 3/7.

Din descoperirea de la Ostrovu Corbului „Cliuci" au fost publicate doar câteva fragmente ceramice. Dintre acestea pot fi atribuite cu siguranță culturii Somogyvár-Vinkovci doar un exemplar de pahar clindric, înalt, cu o tortiță sub buză, şi patru fragmente provenind de la două vase ornamentate la interior, probabil cupe sau castroane cu picior[66] .

Ostrovu Corbului reprezintă, cel puțin pînă acum, cel mai sudic punct cu descoperiri Makó. Deşi încă nepublicate (a se înțelege neilustrate), „anunțarea" unor materiale Makó pare demnă de crezare având în vedere descoperirea ce a făcut obiectul acestei note. Materialele de tip Makó trebuie însă individualizate în raport cu cele Glina şi mai ales cu cele Somogyvár-Vinkovci, şi anume, trebuie identificate cele care reprezintă, importuri Makó şi cele care sunt importuri Somogyvár-Vinkovci. Apariția unei cupe astfel ornamentate la Ostrovu Corbului este în legătură cu descoperirile Makó cele mai apropiate de aceasă zonă, anume acelea din Banat, aflate ele însele într-o relație încă neclară cu descoperirile Somogyvár-Vinkovci semnalate în zonă.

În afară de aceste importuri în aşezarea de la Ostrovul Corbului, descoperirile Somogyvár-Vinkovci sunt prezente în număr redus şi se grupează pe două zone: cea a Banatului şi cea a munților Bihorului. Pentru prima zonă cea mai importantă descoperire este cea de la Sânpetru German, com. Secusigiu, jud. Arad[67]. De aici au fost publicate 9 vase ce proveneau din unul sau două morminte şi o groapă. Nu este precizat ritul folosit şi nici distribuția vaselor pe cele două sau trei complexe. Materialul are analogii cu cel din grupa Ada a culturii Somogyvár-Vinkovci, grupă răspândită în sud-estul Ungariei, în zona Baranya, sau cu cel al grupei Roşia din zona Bihorului[68]. Alte descoperii atribuite acesteia sunt cele de la Cenad, jud. Arad, care anterior fusese socotită Vatina[69], Corbeşti, com. Pietriş, jud. Arad[70], Roşia, com. Pietriş, jud. Arad [71] şi Temeşeşti, com. Săvârşin, jud. Arad[72], socotite ca probând o relație de contemporaneitate între descoperirile de tip Somogyvár-Vinkovci din Banat şi grupul Şoimuş, materialele rămânând însă neilustrate.

---

[66] Roman, *op.cit.*, fig. 1/4a–b, 6, 12; Schuster, *op.cit.*, fig. 4/4a–c-5; tot de aici este publicată o altă cupă, neornamentată, cu buza arcuită spre interior , precum şi trei fragmente de vase cu buza îngroşată şi uşor teşită la interior, având proeminţe plastice aplicate sub buză, iar pereţii uşor curbaţi, două dintre acestea fiind „interpretate" ca fiind cupe cu picior (Roman, *op.cit.*, fig. 1/1–2; Schuster, *op.cit.*, fig. 4/1–3) toate nefiind atribuite în mod clar nici grupului Makó sau culturii Somogyvár-Vinkovci dar nici culturii Glina. Nu exisă analogii pentru formele acestora în descoperirile aparţinând grupului Makó sau culturii Somogyvár–Vinkovci. Atenţia mi-a fost reţinută însă de o descoperire făcută la Socodor (Gogâltan, ÉvkSzeged, 5, 1999, fig. 3/5), unde a apărut o cupă asemănătoare celei neornamentate de la Ostrovu Corbului. Aceasta a fost atribuită descoperirilor de tip Vatina/Corneşti-Crvenka. Probabil acestui tip de descoperiri îi aparţine şi cupa neornamentată de la Ostrovu Corbului.

[67] Gogâltan, în Tasić (ed.), *op.cit.*, p. 45, pl. 2/1–4; 3/1–5.

[68] *Ibidem*, notele 33–34.

[69] Idem, *Bronzul timpuriu* …, p. 202, nota 51.

[70] *Ibidem*, p. 202, nota 56.

[71] *Ibidem*, passim.

[72] *Ibidem*, p. 202, nota 55.

În zona Munților Bihorului (jud. Bihor) există o serie de descoperiri incluse în grupul Roşia[73], dar ale căror asemănări cu cultura Somogyvár-Vinkovci au făcut să fie considerate şi ca o grupă separată a acesteia[74]. Acestui grup i-au fost atribuite descoperirile de la Călățea, sat. Aleşd, com. Aştileu[75], Gălăşeni, com. Măgeşti[76], Igrița, sat Peştera, com. Aştileu[77], Izbândiş, com. Şuncuiuş[78], Izbucu Topliței, sat Peştera, com. Aştileu[79], Peştera, com. Aştileu[80], Râpa, com. Tinca [81], Roşia[82].

Nu pot fi încă precizate o serie de elemente determinante pentru existența acestui grup pe baza câtorva particularități legate de caracterul acestor descoperiri: o bună parte dintre ele sunt legate de complexe funerare sau de cult (Roşia–Bihor, Izbucu Toplitei, Călățea); descoperirile s-au făcut numai în peşteri, iar cercetările de mai mare amploare făcute numai într-un singur caz (Igrița) nu au oferit date stratigrafice, care să precizeze relațiile cronologice şi culturale ale acestor descoperiri cu grupurile prezente în regiune.

Aceste descoperiri (legate de contexte posibil funerare) nu pot proba o locuire efectivă a acestor peşteri. Chiar dacă acest lucru s-a întâmplat, locuirea a fost de scurtă durată şi în nici un caz acestea nu pot fi considerate ca singurele locuiri ale unei populații cu o formă de exprimare culturală individualizată în raport cu grupele din vecinătatea lor. Materialele provenind din grupe culturale din zone învecinate, precum şi utilizarea repetată a unor amplasamente (Călățea), probabil ca locuri de cult, de-a lungul unei mai lungi perioade de timp, indică mai curând existența unor practici funerare individualizate în contextul cultural al regiunii. Prezența unor ulcioare cu torți asimetrice, posibil ca inventar al unor morminte de înhumație în poziție chircită, a apropiat grupul Roşia de descoperiri similare din aria nordică a grupurilor Makó şi Nagyrév[83]. Principalele analogii ale ceramicii stabilite cu descoperiri din grupa Ada în cadrul culturii Somogyvár-Vinkovci[84], precum şi cu descoperirea de la Sânpetru german[85], apropie cel puțin o parte din descoperirile incluse în grupul Roşia de cele din Somogyvár-Vinkovci, putând fi văzute ca alcătuind o grupă separată în cadrul acesteia, cu condiția precizării

[73] Roman, Németi, SCIVA 37, 1986, 3, p. 218–232; Emödi, *op.cit.*, p. 123–144.

[74] I. Bóna, în W. Meier-Arendt (Hrsg.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1992, p. 15.

[75] Roman, Neméti, *op.cit.*, p. 221–222, fig. 10/3–6; 12/2–4; 13–16.

[76] Emödi, *op.cit.*, p. 123–128, fig. 1–6.

[77] *Ibidem*, p. 134, fig. 17–24.

[78] *Ibidem*, p. 128–132, fig. 7–11.

[79] G. Halasi, I. Emödi, SCIVA 36, 1985, 3, p. 232–234.

[80] Emödi, *op.cit.*, p. 135.

[81] Roman, Németi, *op.cit.*, p. 222, 227, fig. 10/7.

[82] *Ibidem*, p. 218, fig. 10/1–2; 11/1-6.

[83] Kulcsár, *op.cit.*, p. 39, cu literatura referitoare la această problemă.

[84] Mária Bondár, Anteus 22, 1995, p. 236.

[85] Gogâltan, în Tásic (ed.), *op.cit.*, nota 34.

tipurilor de aşezări şi a arealului ocupat, precum şi a relaţiilor sale cu grupurile Makó, Nagyrév şi Nyirség.

Importurile Somogyvár-Vinkovci de la Ostrovu Corbului par a indica prezenţa efectivă a acesteia în Banat în ciuda a doar încă unei singure alte descoperiri ilustrate, cea de la Sânpetru german. Probabil că răspunsul la această problemă poate fi dat numai din perspectiva relaţiilor Somogyvár-Vinkovci cu Makó, în general, şi în zona Banatului, în particular. Pentru ambele culturi această zonă poate fi considerată „periferică" şi ca atare comportamentul legat de o ceramică cu caracter „special" este diferit faţă de cel din „centru". O situaţie asemănătoare celei de la Ostrovu Corbului, materiale Somogyvár-Vinkovci împreună cu cele Makó, se înregistrează în aşezarea de la Sommerrein din estul Austriei, o zonă de asemenea „periferică" pentru cele două culturi[86]. Aici au fost descoperite două pahare cilindrice specifice culturii Somogyvár-Vinkovci[87], la fel ca şi la Ostrovu Corbului[88]. Tot de categoria vaselor „speciale" ţin şi vasele ornamentate la interior. O cupă Makó ornamentată la interior a fost descoperită în aceeaşi localitate din Austria[89], şi ele nu lipsesc nici la Ostrovu Corbului.

Apariţia unei cupe de acest tip nu poate însă proba existenţa unei locuiri efective. Chiar dacă ariile de răspândire a ceramicii celor două grupuri se suprapun, la Ostrovu Corbului nu se poate vorbi de un amestec efectiv între cele două tipuri. Descoperirile Makó constau în vase izolate, ornamentate în interior. Datorită influenţei culturii Somogyvár-Vinkovci, ornamentaţia acestora este mai bogată. În Banatul sârbesc, de-a lungul Tisei există o singură descoperire Makó, la Csoká, şi anume, tot o cupă ornamentată în interior. În schimb, pe malul drept al Tisei, unde este documentată grupa Ada a culturii Somogyvár-Vinkovci; în zona de sud a Câmpiei Maghiare şi în aria cuprinsă între Sava şi Dunăre s-a constatat o întrepătrundere a elementelor Makó cu cele Somogyvár-Vinkovci, contemporane cu Nyirség-Berea[90]. Nu cred că se poate vorbi de un amestec efectiv al celor două culturi, ci doar de o contemporaneitate a lor. Rămâne de văzut în ce măsură descoperirile de la Corbeşti, Roşia–Arad şi Temeşeşti pot argumenta o a doua etapă Somogyvár-Vinkovci în Banat, contemporană cu grupul Şoimuş şi cu Nyirség-Sanislău.

Deocamdată nu se poate vorbi cu certitudine de apariţia cupelor, fie ele şi neornamentate, în descoperirile Glina. Descoperirile de cupe ornamentate la interior în zona Banatului şi Olteniei sau cea a Crişanei trebuie văzute ca rezultatul unor schimburi sau mai degrabă al unei circulaţii dincolo de ceea ce înseamnă aria lor de producere şi nu tot atâtea indicii pentru existenţa unei etape Makó cronologic anterioară celei Somogyvár-Vinkovci, în Banat, şi Nyirség, în Crişana.

[86] Ruttkay, *op.cit.*, p. 198–199.
[87] *Ibidem*, pl. 31/8–9.
[88] Roman, *op.cit.*, fig. 1/12.
[89] Ruttkay, *op.cit.*, pl. 31/1–1a.
[90] Kulcsár, *op.cit.*, p. 33–34, 38–40.

A MAKÓ DISCOVERY FROM OSTROVU CORBULUI

ABSTRACT

From Ostrovu Corbului, probably the "Cliuci" location, where a late Glina settlement with Makó and Somogyvár-Vinkovci imports has been signalled, comes from an earlier survey a Makó cup decorated on the inside[1-8]. The Makó finds in Romania are grouped into two areas. The closest of these to the find under discussion is the areaof the Banat, where nine finds are know: isolated (six)[9-13], settlements (two)[14-15], a cemetery[16]. Fragments of cups decorated on the inside originating in five isolated finds. The second area of Makó finds is in Crişana, the area of Nyirség plateau, where this occur in two situations: clean Makó finds, five of them (two settlements and three graves)[18-23], in three cases there are cups decorated on the inside (a settlement and two graves)[24-26], but also Makó finds "mixed" with Nyirség ones, where no cups decorated on the inside where uncovered[27-30]. In this area a total of 16 locations bearing Nyiség finds are know[31-47], most of them isolated finds, that could hardly be considered settlements[49-50]. A Nyirség find was signalled in the north-east of Oltenia, in a late Glina settlement[48].

The Makó finds occuring in Nyirség area are used to argue that in this area there is a Makó chronological stage earlier than the Nyirség one[51]. The Makó finds in north-eastern Hungary consist of isolated graves, where cups decorated on the inside can be[52-53], and these cups might occur also in Nyirség environment[54-55]. However, it is worth mentioning a few arguments that might upset the hypothesis regarding the relative chronology of the early Bronze in the area: there is no stratigraphic overlapping of these two goups[56]; the areas where these Makó and Nyirség groups spread exclude each other almost completely, as the Makó finds in Banat in Oltenia, and the ones in Crişana and north-eastern Hungary occur at a distance from the Makó area itself, consisting more of graves, isolated finds, imports, the settlements signalled being doubtfull[57], on the one hand, the cups decorated on the inside are considered to belong to the early Makó, and on the other, there is the association ot these Makó cups and Nyirség elements[58]. Some more recent opinions have already accepted a Makó and Nyirség contemporaneousness[59].

Of the cups decorated or not on the inside found in Romania, we assess it chronologically closer[60], to the find from Ostrovu Corbului the specimens from Leliceni[61] and Locusteni[62-65].

The cups from Ostrovu Corbului belong to the Somogyvár-Vinkovci culture [66], the Makó cup yet unpublished being the only clear import of this group in the settlement of Glina here. Its excentric position as against the main Makó area, as well as the association, rarely found, with the Somogyvár-Vinkovci materials, raises the issue of the relation between Makó and Somogyvár-Vinkovci.

Somogyvár-Vinkovci finds are known in Banat, four settlements and a grave as the settlements have a Somogyvár-Vinkovci and Şoimuş mixed material, no cup decorated on the inside being uncovered[67-72], as well as in area of Crişana, Bihot mountains, where the Roşia cultural group is mentioned as regards eight finds from caves, graves or unspecified, not enough definable from the point of wiew of the

habitat, but also from that of the pottery or burial customs, but that anyway have been close from the point of wiew of the latter characteristics to the late Makó – early Nagyrév finds in the north-western Romania and north-eastern Hungary. The latter are characterized by inhumation graves bearing gs ith asymmetric handles as a inventory, but also to the Somogyvár-Vinkovci culture[73-85].

The relation between Makó and Somogyvár-Vinkovci has to be ragarded beyond the exclusion of the spread area from the point of view of the occurrence of pottery items considered as characteristic; the cups decorated or not on the inside and the cylindrical jars wih a small handle under the rim, that occur together only at the “periphery” of the two cultures, that is at Ostrovu Corbului and at Sommerrein, in Austria[86-89].

The occurrence of such a cup cannot be equivalent to an actual layer, but proves the circulation of such pieces beyond its generating area, being a “special” piece. I do not think that there is a Makó chronological stage earlier to Nyirség and Somogyvár-Vinkovci, as these two, however, continued after the end of the Makó group, in parallel with Nagyrév and Şoimuş.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Makó cup discovered at Ostrovul Corbului.

Fig. 2. Map of Makó (a), Somogyvár-Vinkovci (b), Roşia (c), Nyirség (d) and related findings in Romania (e).

VASILE LICA, *The Coming of Rome* (Translation by C. Paţac and M. Neagu, revised by A.R. Birley), Xenia. Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 44, Konstanz, 2000, 300 p.

Studiul lui Vasile Lica reprezintă forma prelucrată şi tradusă în engleză, în 1996, a tezei sale de doctorat, redactatĂ la Bonn şi susţinută la Bucureşti, în anul 1992. Spre deosebire de prezentarea tradiţională a relaţiilor daco-romane în cercetarea românească, Lica vrea să pună în prim plan aspectele formal-juridice ale politicii Romei faţă de geţi şi daci *(„Roman imperialism and Völkerrecht”).* Prin aceasta, el doreşte să corecteze optica tradiţională a cercetării româneşti şi supraevaluarea dacilor în rolul lor istoric şi în raportul lor de forţe faţă de Roma. (p. 34 urm.). După Lica, abordarea juridică, precum şi o metodologie adecvată a istoriei antice au lipsit în cercetarea românească anterioară, în condiţiile regimului totalitar. În prezentarea sa însă această abordare se manifestă adesea doar prin discuţii abundente, nu mereu cu totul satisfăcătoare, în care el se referă la evoluţia generală a relaţiilor externe şi a instrumentelor proprii ale Romei, începând cu perioada mijlocie a Republicii. Ce înţelege Lica prin distanţarea dorită faţă de „metoda pozitivist-cronologică” *(positivist-chronological Method)* nu iese la lumină din studiul său.

Izbitoare sunt multele referiri generale, mai curând superficiale, cu privire la politică şi istorie, la fel ca şi reluarea, adesea pe larg, a discutării unor opinii deja depăşite, de ex. ale lui Th. Mommsen. În chip marcat, Lica rămâne dependent de anumite personalităţi, de ex. de V. Pârvan, din care el reproduce opinii în parte demult depăşite, de Al. Suceveanu şi G. Wirth, precum şi faţă de dascălii şi protectorii săi: N. Gostar şi Vl. Iliescu *(„the greatest iconoclasts of Dacia's history”),* pe care totuşi îi supraestimează mult. Aceste aderenţe acţionează chiar şi atunci când tezele emise de asemenea autorităţi au evident prea puţin sens. Chiar şi exprimări lipsite de importanţă ale unor cercetători români, de ex. ale lui E. Cizek, sunt în chip repetat discutate pe larg. Este, în schimb, de înţeles faptul că, adesea, Lica se confruntă cu opiniile celor doi Daicoviciu, având în vedere rolul scrierilor şi al şcolii lor în România.

Ca fundal al studiului lui Lica trebuie să vedem încremenirea naţionalistă şi credinţa în autorităţile ştiinţifice, caracteristice cercetării româneşti de istorie antică; o cercetare în care generaţia mijlocie şi mai veche este în continuare marcată de epoca naţional-comunistă şi care, din păcate, nu are decât rar nivelul ştiinţific de la sine înţeles în alte părţi. De această stare doreşte Lica, în chip conştient, să se distanţeze. Fără îndoială, scopul autorului este acela de a recupera şi de a transmite didactic cititorilor săi stadiul general al cunoaşterii; pentru aceasta el nu ar fi avut însă nevoie de o traducere în limba engleză. O asemenea abordare ne apare cu totul necesară, dacă ţinem seama de existenţa unei viziuni istorice naţionale româneşti, în care, de ex. este posibil ca romanii să apară ca învinşi de daci în anul 89 p.Chr. (în prezentarea confuză a lui Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc,* I, 1980). Ideea centrală a lucrării, subliniată de Lica, anume că geţii şi dacii nu reprezintă un „caz special” pentru Roma şi pentru istoria Imperiului Roman trebuie privită din această perspectivă, căci, în afara României, ea ar trece drept un lucru de la sine înţeles. Nevoia de justificare a lui Lica devine evidentă atunci când el se desparte de imaginile istorice de autoritate, cum este aceea a statului dacic centralizat al lui Burebista de la mijlocul secolului I a.Chr. Comparaţia cu lucrările anterioare ale lui Lica arată din nou că, în principal, autorul a făcut din adesea neconvingătoarele teze expuse în N. Gostar – V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, 1984) temeiul prezentării sale istorice. Versiuni revizuite, acum

accesibile şi în limba română, ale unor studii mai vechi au fost de altfel prezentate într-o mică culegere *(Scripta Dacica*, Brăila, 1999), în care Lica fixează, am putea chiar spune „betonează”, tezele sale expuse anterior. La aceasta se adaugă o critică politico-istoriografică a cercetării româneşti. Dar nici aici el nu reuşeşte să dovedească opiniile sale, în cea mai mare parte inspirate de Gostar sau Iliescu, în contradicţie cu poziţiile adverse justificate, aşa cum sunt şi cele ale autorului prezentei recenzii. Fie permisă aici observaţia că, în ciuda strădaniilor lui Lica, în chip special importanţa lucrărilor lui Vl. Iliescu rămâne marginală.

O judecată generală a lucrării aici recenzate va fi una ambivalentă. Pe de o parte, lucrarea este cu siguranţă instructivă şi de asemenea incitantă pentru cercetarea românească de istorie antică, pe de altă parte însă folosirea ei necesită o confruntare critică cu afirmaţiile, adesea doar aparent asigurate, ale lui Lica, cu premisele şi cu concluziile sale, câteodată lipsite de suport. Pentru istoria geţilor şi dacilor această operă abia dacă aduce un progres demn de reţinut. Frapează de asemenea faptul că, nu rare ori, aceleaşi puncte şi afirmaţii sunt redate de mai multe ori, pe larg, în diferitele secţiuni ale cărţii. În sfârşit, sunt deranjante spaţiile goale care apar în interiorul cuvintelor şi numelor, în special la redarea textelor din izvoare, precum şi greşelile de transcriere, care uneori denaturează sensul corect al traducerii. Din păcate în Lista abrevierilor nu sunt incluse toate formele prescurtate de citare.

Lica limitează mult prea unilateral formele juridice ale politicii externe romane la actul de *deditio* („essence”, „almolst invariable starting point” pentru „new international law”); cu cuvintele sale: „one has to accept that deditio represents the foundation, die Grundlage, on wich Rome’s relations, at least with the barbarae gentes, are based” (p. 31 urm., 174 urm.). Baza juridică a relaţiilor externe ale Romei şi a formelor lor de drept (cărora, împotriva lui Lica, le aparţine *deditio*) este însă noţiunea de *fides*; pe ea se întemeiază caracterul normativ al dreptului roman al ginţilor. O aprofundare a discuţiei despre *foedus, amicitia* şi despre *fides* lipseşte la Lica, iar opoziţia dintre *foederati* şi *socii* este în această formă nepotrivită. *Foedus* desemnează în epoca Imperiului aproape orice tratat la nivel interstatal. De asemenea, împotriva părerii lui Lica, nu se poate face deosebire între *deditio in fidem* şi *deditio in potestatem.* Epitetul *Philokaisar*, bineînţeles, nu ilustrează poziţia unui rege sau dinast ca *amicus et socius* doar al împăratului, nu şi al *populus Romanus*, aşa cum postulează Lica. Presupunerea că ar fi existat o asemenea situaţie este greşită. Uneori, consideraţiile juridice introduse de Lica în prezentarea sa ne apar mai curând forţate sau ca o construcţie fără importanţă efectivă pentru mărturia istorică. În încercarea de a aduce exemple istorice, Lica rămâne la suprafaţa discuţiei privind izvoarele şi mersul cercetării. Şi aici, Lica ar dori să acopere nevoia de recuperare în cercetarea românească de istorie antică.

Schiţa dezvoltării relaţiilor juridice ale Romei în timpul Republicii (p. 25 urm.) este uneori puţin diferenţiată. De altfel, Lica nu a folosit decât o parte din literatura de specialitate relevantă, în primul rând pe Täubler, Paradisi, Lemosse şi Timpe. Lipsesc, de ex. S. Albert, *Bellum Iustum* (1980); M. Mantovani, *Bellum Iustum* (1990); D.W. Baronowski, Phoenix 44, 1990, p. 345 urm.; D. Nörr, *Die Fides im römischen Völkerrecht* (1991); idem, în: D. Nörr, S. Nischimura (ed.), *Mandatum und Verwandtes* (1993), p. 13 urm.; M. Kaser, *Ius Gentium* (1993); se adaugă mai recent şi E. De Libero, Historia 46, 1997, p. 270 urm.; L. Loreto, *Il bellum iustum e i suoi equivoci* (2001). Astfel, discuţia largă a lui Lica asupra lui E. Täubler *(Imperium Romanum*, 1913), ignorând dezbaterile mai noi, nu ar fi fost mereu necesară. Caracterul unilateral al poziţiei adoptate de Lica în această problemă duce, de asemenea, la concluzii false. El este foarte înclinat să adopte ca punct de plecare existenţa unui drept antic al popoarelor *(Voelkerrecht),* solid fixat internaţional, formulat în termeni juridici – o idee care a fost deja de demult abandonată de cercetarea mai nouă. Termenii de *tratat regal* respectiv *tratat imperial*, folosiţi de Lica, necesită o discuţie suplimentară.

Instrumentarul relaţiilor externe, constituit până la mijlocul secolului al II-lea (v. ante) Chr. rămâne constant. Schimbarea rezidă în concentrarea acţiunii de drept extern în persoana Principelui, de a cărui voinţă politică depinde de acum implicarea Senatului. Cu trimitere la *Lex de imperio Vespasiani* şi la dreptul Principelui de a încheia *foedera,* Lica acceptă într-adevăr existenţa acestora în continuare, le vede însă numai ca o formă rară şi devalorizată a relaţiilor internaţionale, a căror singură bază juridică ar fi *deditio*. Categoriile *foedera aequa* şi *iniqua* au, impotriva părerii lui Lica, o bază antică (Proculus, Dig. 49,5,7,1), chiar dacă nu au fost folosite ca termeni tehnici. Forme juridice diferite îşi păstraseră desigur relevanţa politică internă şi externă. Cât de limitate sunt sursele noaste de informare asupra unor asemenea procese în epoca imperială ne-o arată nemijlocit tradiţia mult mai consistentă privind evoluţiile diplomatice şi *Foedera* din vremea războaielor dunărene ale lui Marcus Aurelius şi Commodus. Aprecieri precum *„not very common”* sunt, de aceea, problematice. De asemenea, la tratarea acestei tematici nu se poate trece complet cu vederea faptul că sistemul relaţiilor juridice şi interstatale faţă de *poleis* şi *civitates* a continuat să existe chiar în interiorul graniţelor Imperiului şi constituia încă în secolul al III-lea, pentru contemporani, un lucru de la sine înţeles. Relaţiile politice externe ale Romei sub regimul său monarhic sunt marcate, pe de o parte, de o prelungire conştientă a tradiţiilor şi reglementărilor republicane, iar pe de altă parte evidenţiază paralele directe cu comportamentul regilor din perioada elenistică timpurie şi de apogeu. Greşită este în orice caz afirmaţia de la care porneşte lucrarea lui Lica, după care ar fi *„a commonplace”* faptul că, începând cu epoca republicană finală, relaţiile Romei cu *externae gentes* s-ar fi limitat numai la *deditio*. Însă nu aceasta a fost realitatea. *Deditio* este supunerea unei entităţi juridice în faţa Romei; abstracţie făcând de unele cazuri izolate caracteristice, precum pacea de la Dardanos, ea este în timp de război condiţia prealabilă pentru încheierea păcii şi, după caz, consecutiv, pentru un *foedus*. Prin *deditio* se încheia existenţa unei comunităţi, respectiv a unei entităţi juridice. Existenţa ei nu putea fi restabilită decât prin voinţa Romei, iar înţelegerile anterioare erau respectate de către Roma numai pe baza principiului de *fides*. Contrar părerii lui Lica, nici în Gallia *deditio* nu era temeiul reglementat al relaţiilor juridice dintre *civitates* şi *populus romanus*. *Deditio* era în fiecare caz rezultatul unei acţiuni armate impotriva Romei. Desigur, partea romană înţelegea prin *amicitia* (o noţiune pe care Lica o apreciază greşit) o relaţie prin care se aştepta de la partea opusă loialitate şi implinirea dorinţelor romanilor. Principiul reciprocităţii nu dispărea nici chiar atunci când raportul de forţe se modificase unilateral. Prin *amicitiam appetere,* precum şi prin asumarea relaţiei interstatale de *amicitia et societas,* partenerii contractuali nu deveneau *dediticii.* Greşită este afirmaţia lui Lica, după care acela care oferea o *deditio* ar fi devenit prin aceasta, în consecinţă, *socius. Societas* nu se întemeiază decât printr-un *foedus*. Iar din aserţiunea lui Tacitus: *Dacorum gens numquam fida* (Hist. III, 46, 3), contrar părerii lui Lica, nu poate fi dedus un act juridic echivalent cu *deditio*.

Diferitele teze privind istoria timpurie a relaţiilor daco-romane şi formarea imperiului lui Burebista (p. 38 urm., 62 urm.) nu pot fi acceptate. De exemplu, Lica fixează începutul relaţiilor daco-romane în vremea războiului scordisc din 109 a.Chr., deşi dacii nu sunt menţionaţi ca duşmani în nici unul din izvoarele contemporane. Datarea *foedus*-ului dintre Roma şi, Kallatis în anul 85 a.Chr. nu este obligatorie şi în consecinţă, nici concluziile lui Lica. Dimpotrivă, în chip just este subliniată importanţa celui de-al III-lea război mithridatic. Interpretarea frazei de început din Strabo VII, 3, 11 este greşită; pentru datarea începuturilor lui Burebista abia pe la 60 a.Chr. rezultă de acolo la fel de puţin, ca şi din biografia – în ciuda multiplelor eforturi ale lui Lica greu recognoscibilă – a lui Deceneu. Mărturia lui Iordanes (Getica 67), care ne trimite spre sfârşitul anilor 80 pentru începuturile lui Burebista, nu poate fi anulată de Lica. Iar încercarea de a data sfârşitul lui Burebista mult după anul 44 este definitiv eşuată. Echivalarea

lui Rubobostes din Trogus, Prol. XXXII cu Burebista, reluată de Lica, rămâne şi de astă dată imposibil de dovedit; construcţia de ipoteze dezvoltată de Lica în acest context trebuie respinsă. Scurta extindere a stăpânirii lui Burebista asupra oraşelor greceşti din Marea Neagră ar putea fi datată abia după înfrângerea lui Pharnaces II la Zela, în anul 47 a.Chr., într-o vreme când Roma era paralizată de războiul civil. Împreună cu incursiunile lui Burebista către sud, care trebuie datate abia după Pharsalos, aceasta a dus nemijlocit la planul de război al lui Caesar împotriva dacilor. Pompeius îi dăduse lui Burebista în anul 49 statutul unui *amicus populi romani*; întreaga discuţie a lui Lica în jurul acestui fapt este superfluă. Chiar şi după cartea lui Lica, decretul pentru Acornion va trebui discutat în continuare.

Pentru perioada dintre 44 a.Chr. şi 14 p.Chr. (p. 93 şi urm., 121 şi urm.), Lica recurge în chip repetat la tezele slab fundamentate ale lui Gostar (localizarea regatului lui Dicomes în Moldova etc.); referirile istorice inutile despre Cassius, Brutus, Antonius şi Augustus ar fi trebuit, mai bine, lăsate deoparte. Interpretarea pasajului din Strabo VII, 3, 11, în sensul că lui Burebista i-ar fi urmat fiii săi, respectiv moştenitori de acelaşi sânge, care au împărţit regatul, este fără temei. La fel este afirmaţia că monedele de tip Koson ar trebui atribuite emisiunilor monetare ale lui Brutus; Koson a luat doar monedele emise de Brutus în anul 42 drept model pentru emisiunile sale de aur (pretenţie de statut regal!), care aparţin evident spaţiului transilvan. În timp ce Antonius întreţinea relaţii diplomatice cu regele dac Cotiso şi cu regele get Dicomes, ca replică Octavian lega astfel de relaţii cu Koson. De aceea nu există nici un motiv pentru a corecta numele Koson, atestat de Suetonius (Aug. 63,4), în Cotiso. Ipotezele riscate ale lui Lica despre Cotiso nu rezistă unei verificări. Noţiunea de *gratia* la Caesar, Bell.Gall. III, 4, 6, este interpretată greşit (p.114 urm.); aici este vorba de obligaţii de recunoştinţă şi loialitate de caracter personal. În 28 a.Chr. Rholes nu era un „friend and ally of Octavian" în opoziţie cu statutul unui *amicus et socius populi romani* şi nici nu stăpânea el peste toate „Balkan-Danubian regions"; toate speculaţiile de la p. 134, urm. sunt lipsite de sens. Discuţiile despre Licinius Crassus, Cornelius Lentulus, Aelius Catus sau despre evoluţia în Illyricum necesită nu rare ori corecturi. Consideraţiile repetate despre caracterul relaţiilor externe ale Romei sunt aici, ca şi în capitolele următoare, adesea abundente şi uneori puţin satisfăcătoare

Pentru epoca iulio-claudică şi flaviană (p. 146 şi urm., 168 şi urm.) Lica pleacă de la dogma falsă după care Scorylo (datat fără temei între „29–69"?) ar fi restaurat în întregime sau în considerabilă măsură statul unitar dac şi după care la Sarmizegethusa o continuitate dinastică, mergând până la Duras şi Diurpaneus-Decebalus, ar fi perpetuat ideea unui regat dacic integrator. În războiul dacic al lui Domitian singur Decebal-Diurpaneus i-ar fi condus pe daci, învingându-i pe Oppius Sabinus şi Cornelius Fuscus. Trebuie încă o dată subliniat cu tărie că echivalenţa Diurpaneus-Decebalus este lipsită de temei. Chiar şi extinsele consideraţii publicate în *Scripta Dacica* (1999), sub titlul *Diurpaneus qui et Decebalus* nu pot anula argumentele contrarii; acolo sunt repetate doar axiome şi idei preconcepute. Astfel, părţi importante ale cărţii recenzate aici se prăbuşesc. Presupunerea că geţii dintre Dunăre şi Munţii Haemus ar fi avut regi locali între 14 şi 70 p.Chr., pentru care însă ar lipsi izvoarele, precum şi aceea că zona răsăriteană a Moesiei Inferioare nu ar fi devenit după 46 p.Chr. parte a provinciei Moesia trebuie respinse. Într-o tratare puţin mulţumitoare a inscripţiei lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus (p. 151 şi urm.), Lica avansează conjecturi şi interpretări inacceptabile, care se bazează pe axioma că în această vreme nu ar fi existat decât *„one single Dacorum rex – Scorylo"*: *„he* (Aelianus) *sent back to the kings of the Bastarnae and Rhoxolani their sons, captured or recovered from their enemies, to the king of the Dacians he sent back his brother"* etc. Existenţa *„of one single Dacorum rex – Scorylo"* ar fi silit Roma să practice o altă politică decât aceea faţă de „diadohii" şi „epigonii" regatului lui Burebista *(„as now the Dacorum gentes were a more powerful state...")*. În chip corespunzător, este ajustată interpretarea inscripţiei şi a

acțiunilor menționate în cuprinsul ei. „*Motum orientem Sarmatar(um) compressit”* devine un război împotriva sarmaților răsăriteni *(„Eastern Sarmatians”).* Lica vrea să desființeze acel *foedus* al dacilor cu Roma, menționat de Iordanes (Getica 76), încheiat înainte de începutul războiului dacic al lui Domitian, deoarece un astfel de *foedus* ar fi de așteptat numai în antichitatea târzie, când ar fi pătruns în tradiția istorică. Şi pentru Lica rămâne inacceptabilă ideea că o stăpânire regală dacică unitară s-ar fi constituit din nou abia în 89 p.Chr., prin instaurarea lui Decebal ca rege-vasal al dacilor, recunoscut de Roma. Această pace a lui Domitian este apreciată corect de Lica, ca fiind un adevărat tratat clientelar şi un succes al Romei; el se distanțează de polemica autorilor antici împotriva lui Domitian, din păcate însă, fără a face trimitere la rezultatele autorului recenziei de față. Lica pune din nou altarul de la Adamclissi în legătură cu Domitian – o ipoteză de mult depășită. Ideea extinderii teritoriului roman peste Dunăre, încă din 89 p.Chr., susținută de Lica, nu poate nici acum să convingă.

În ceea ce priveşte cucerirea Daciei (p. 197 ff., 215 ff.), cu greu se poate împărtăşi opinia lui Lica, după care singur G. Wirth ar fi explicat corect cauzele războaielor dacice ale lui Traian. Motivele de politică internă ale lui Traian, înainte de toate lipsa legitimității dinastice şi absența performanței personale legitimatoare (vezi K. Strobel, în: E. Schallmayer, *Traian in Germanien. Traian im Reich*, 1999, p. 17–29) nu sunt luate în considerare de Lica. Discuția asupra păcii de compromis din anul 102 , pentru Traian cu totul compromițătoare, nu poate să convingă; panegiricul lui Plinius reflectă nemijlocit propaganda de pregătire a războiului. Din punct de vedere juridic, pacea din 102 era o întoarcere la statutul din anul 89 p.Chr. Aspecte demult discutate sunt din nou abordate aici pe larg de către Lica. De nesusținut şi distrugătoare pentru concluziile sale este afirmația că Traian, în primul război dacic, nu ar fi urmărit nici cucerirea Daciei, nici nimicirea lui Decebal. O privire în mărturiile respective din panegiricul lui Pliniu cel Tânăr arată deja opusul. Teza după care încă din anul 102 cea mai mare parte a regatului lui Decebal ar fi fost ocupată, oraşele dacilor ar fi fost distruse şi o garnizoană romană ar fi fost staționată în capitala dacică Sarmizegethusa nu poate să convingă. Cea din urmă ipoteză a fost, în ultima vreme, din nou susținută de mai mulți cercetători români, dar argumentele folosite nu rezistă criticii. Ideea lui Gostar, după care Traian ar fi organizat o provincie Dacia deja în anul 102, rămâne lipsită de temei. O a doua capitală a lui Decebal, postulată şi de Lica la Piatra Craivii, în apropiere de Apulum, este o ficțiune; la vremea respectivă această fortificație nu mai exista. În cadrul discuției asupra problemei Sarmizegethusei şi asupra interpretării scenelor corespunzătoare de pe Columna Traiană, Lica ar fi trebuit să arate că vechea literatură a plecat de la identificarea capitalei lui Decebal cu colonia romană de mai târziu, astfel că interpretarea pe care ea a dat-o reliefurilor columnei nu poate fi folosită ca argument în favoarea unei a doua capitale dacice la nord de Mureşul mijlociu. O dificultate fundamentală a felului de a proceda al lui Lica constă în aceea că el nu ține seama de structura bazată pe excerptare a relatării lui Cassius Dio.

În *Apendicele* I (p. 230 şi urm.) o discuție foarte ipotetică duce la teza absurdă, după care Oroles (Pompeius Trogus-Iustin 32, 3, 16) şi Burebista ar fi fost contemporani, iar Oroles ar fi devenit prin Pompeius *amicus et socius* şi ar fi întemeiat relațiile internaționale ale dacilor cu Roma. Acest Oroles, pe atunci unul dintre dinaştii importanți ai regiunii, ar fi fost încadrat de Pompeius în sistemul său de securitate din spațiul Mării Negre. Oroles ar fi acel rege localizat de Gostar şi Lica în sudul Moldovei, spre care s-ar fi îndreptat primele misiuni ale lui Acornion din Dionysopolis. Se acordă aici mult spațiu construcției unei istorii, inventate din nimic, a lui Oroles, în contextul celui de-al treilea război mithridatic. Lica pleacă de la supoziția că Trogus, în excursul din cartea a XXXII-a, ar fi povestit evenimentele de la mijlocul secolului I a.Chr. şi că notița din Trogus, Prol. 32, despre *incrementa Dacorum per Rubobosten* (alte forme ale numelui în transmiterea textului: *Rubobusten, Ruboboten)*

regem ar fi de corectat în *Burebista*. Conjectura Rubobostes> Burobostes>Burebista nu rezultă cu necesitate, chiar dacă ea a fost pentru întâia oară propusă la 1659, şi nici până astăzi din contextul istoric nu s-a dezvoltat un temei imperativ. Această conjectură este inutilă şi nu poate fi motivată istoric. Aici ar putea fi foarte bine vorba de două ştiri diferite în opera iniţială a lui Pompeius Trogus, din care, în ale sale *Epitome,* Iustin a preluat doar episodul Oroles, datorită conţinutului său senzaţional. Episodul Oroles aparţine începutului, iar Rubobostes evoluţiei ulterioare în cursul secolul al II-lea a.Chr. Excursul dacic din cartea a XXXII-a nu poate fi explicat prin aceea că Burebista luptase în Pannonia la mijlocul secolului I a.Chr. În această carte, tratării evenimentelor din *„Illyricum”* îi urmează excursuri despre originile pannonilor şi despre originea şi creşterea puterii dacilor; această creştere a izvorât evident, aşa cum arată pasajul din Iustin, după înfrângeri, din lupta plină de succes împotriva bastarnilor în primul sfert al secolului al II-lea a.Chr. În cazul lui Rubobostes, respectiv Rubobustes, era vorba desigur de un conducător din spaţiul dacic de la nord de Dunăre, care prin creşterea importanţei sale a făcut ca numele dacilor să se impună la greci pentru întâia oară ca o entitate de-sine-stătătoare faţă de numele generalizator al geţilor (corespunzător, definiţia introductivă, sigur prescurtată, dată de Iustin 32, 3, 16: *„Daci quoque suboles Getarum sunt”*). În privinţa raportului reciproc dintre numele dacilor şi numele geţilor trebuie spus că cel din urmă [numele geţilor] a fost iniţial numele generalizator, folosit de greci pentru popoarele de la nord de tracii propriu-zişi, văzuţi ca atare, aşadar, de la nord de Muntele Balcan; abia prin apariţia proeminentă mai târzie şi cunoaşterea mai apropiată a unor anumite grupe, numele acestora [dacii] a dus la precizarea numelui generalizator, iar apoi l-a înlocuit ca denumire nouă. Acest nume, cel al dacilor, a căpătat la rândul său o valoare generalizatoare. pentru un complex etnic-geografic. Şi A. Vulpe *(Zu Trogus, Prol. XXXII. Ein archäologischer Beitrag*, în: *Le Djerdap/Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millenaire av. J.Ch. jusqu’aux guerres daciques*, Belgrad, 1999, p. 15–17 = *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie,* 23, 1998, p. 181–187) subliniază cu dreptate că episodul Oroles aparţine începutului secolului al II-lea a.Chr. şi că, evident, la Trogus nu este vorba de faptele lui Burebista, din secolul I a.Chr. Deoarece el ţine însă la echivalenţa Rubo = Buro-bostes egal Burebista, Vulpe presupune existenţa unui mai vechi Burebista în secolul al II-lea a.Chr. Nu fără temei el arată că la mijlocul secolului al II-lea a.Chr. apar trăsăturile caracteristice ale culturii aşezărilor - *dava* getice şi dacice.

Apendicele II (p. 251 şi urm.) trebuie să contribuie din nou la constatarea, în esenţă de la-sine-înţeleasă, că Roma nu i-ar fi tratat pe daci, nici înainte, nici după 106 p.Chr., ca pe un „caz special” între *externae gentes*; în fapt, este vorba de reluarea unui mai vechi articol al autorului. Aceeaşi este şi situaţia apendicelui III (p. 258 şi urm.).

I se va putea reproşa recenzentului, că în cadrul acestei discuţii a trebuit să se limiteze la observaţii şi judecăţi punctuale. O recenzie aprofundată ar fi însemnat a rescrie în mare parte cartea în discuţie. Această sarcină va fi dusă la capăt cu o altă ocazie.

Karl Strobel (Klagenfurt)

Manuscris primit la redacţia SCIVA,
la 18 februarie 2002

Traducere: MIRCEA BABEŞ

ABREVIERI FOLOSITE ÎN ACEST NUMĂR

AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
ANRW	*Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Berlin–New York
AnBan	Analele Banatului, Timişoara
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi–Bucureşti
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BJ	Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande, Bonn
CAMNI	Cercetări Arheologice. Muzeul de Istorie al R. S. România/Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti
CCJD	Cultură şi Civilizație la Dunărea de Jos, Călăraşi
Dacia, N.S.	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, Bucureşti; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucureşti
ÉvkDebrecen	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrețin
DolgSzeged	Dolgozatok. Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged
EAS	Eurasiatische Studien, Berlin
FHDR	*Fontes Historiae Dacoromanae (=Izvoare privind Istoria României),* 4 vol., Bucureşti, 1964 sqq.
FoliaArch	Folia Archaeologica, Budapesta
GGM	*Geographi Graeci Minores*, ed. C. Müller, Paris, 1882
IDR	*Inscripțiile Daciei Romane*, Bucureşti
IstRom	Istoria României, Bucureşti, 1960
MadrMitt	Madrider Mitteilungen, Heidelberg
Materiale	Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Nemț
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig–Berlin
RadVM	Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad
RevHistRel	Revue d'Histoire des Religions, Paris
RMM-MIA	Revista Muzeelor şi Monumentelor, seria Monumente Istorice şi de Artă, Bucureşti
SCIVA (A)	Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
StCl	Studii Clasice, Bucureşti
StSatuMare	Studii şi Comunicări, Satu Mare

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
THRACO-DACICA
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, 050 711, Bucureşti, România, Tel. 4021-411 90 08, 4021-410 32 33, Fax 4021-410 39 83; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere 1, sect. 1, P.O.Box 33–57, Fax 4021-222 64 07, Tel. 4021-618 51 03; 4021–222 41 26, Bucureşti, România, ORION PRESS IMPEX 2000, P. O. Box 77–19, Tel. 4021-301 87 86, Fax 4021-335 02 296, Bucureşti, România.

Les normes pour la rédaction des manuscrits et la liste des abréviations employées dans la revue ont été publiées dans le tome 46, 1995, n°s 3–4, p. 343–370.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, RO-010667 Bucarest, Roumanie. Tel. 4021-212 88 69, Fax 4021-212 88 62, E-mail: mirceababes@ hotmail.com

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D.M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor,** I, 1984, 544 p.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.

I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani–Aldeni**, 1984, 194 p.

DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana–Suceava**, 1984, 182 p.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti,** 1984, 170 p.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, 1984, 188 p.

C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.

EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii**, 1987, 198 p.

IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor,** II, 1987, 436 p.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum,** 1988, 200 p.

MIRCEA D. MATEI, **Civilizaţia urbană românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, 1989, 222 p.

D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie**, 1990, 278 p.

GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-gheografică a cetăţei Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina),** 1991, 128 p.

ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic**, 1993, 228 p.

M. MACREA, N. GUDEA, I. MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia,** 1993, 214 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p.

EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României,** 1995, 224 p.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, MARILENA FLORESCU, ADRIAN C. FLORESCU, **Truşeşti. Monografie arheologică,** 1999, 842 p.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, **Realizări şi perspective în cercetarea culturii Cucuteni** (Discurs de recepţie), 2001, 40 p.

EUGEN COMŞA, GHEORGHE CANTACUZINO, **Necropola neolitică de la Cernica**, 2001, 254 p.

ISSN 1220-4781

S C I V A, tomul 51, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 2000, p. 129–228